

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS INTÉZET

KRASSÓ-SZÖRÉNY
VÁRMEGYE
PARASZTHÁZA

IRTA

CS. SEBESTYÉN KÁROLY

KOLOZSVÁR

1944

NAGY JENŐ KÖNYVNYOMDÁJA

Az Erdélyi Tudományos Intézet megbízásából szerkesztette
K. KOVÁCS LÁSZLÓ

Felelős kiadó: Cs. Sebestyén Károly.

Nagy Jenő könyvnyomdája Kolozsvár. Tel.: 40—54. — Fv.: Nagy Jenő,

I. BEVEZETÉS.

Krassó-Szörény vármegyének a mostani század első évtizedében 360 községe volt.¹ Ebből 7 *cseh*, 7 *krassován*, 6 *magyar*, 12 *szerb* és 20 *német* lakosságú volt, a többi 308 községben túlnyomóan *rumének* (*oláhok*) laktak. Ha tehát a megye *mai* parasztházáról van szó, akkor leginkább a *rumének háza* értendő rajta, úgy hogy tulajdonképen Krassó-Szörénymegye rumén házáról kellene elnevezni a továbbiakban következő ismertetést. Hogy mégsem ezt a címet adtam dolgozatomnak, annak oka kiderül majd a tárgyalás folyamán.

Ha a megye területén található parasztház *régi* és *legrégebb* formái iránt érdeklődünk, akkor azt ma kétségtelenül a rumének kezén találjuk, de hogy mindez így volt-e, arra kívánunk e munka végén megfelelni. Csak a rumének birtokában lehet a régi ház, mert pl. a német községek eredete csak a XVIII. közepéig terjed visszafelé, a cseh községek a XIX. század elején, a magyar községek a XIX. század végén és a XX. század elején keletkeztek s a mai szerb községek is csak a XVIII. és XIX. századból valók. Egyedül a hét krassován falu lehet talán kivétel e tekintetben, amennyiben ezek keletkezését nem tudjuk pontosan meghatározni.² Mivel azonban az ő házuk is ugyanazt az ősi jelleget mutatja, mint a megyebeli rumének régi háztípusa, fel kell tételezni, hogy ők is megőrizték és átmentették ezt a régi házformát a mai korba.

A megye területén, a 360 községben volt 1910-ben (Lugos és Karánsebes városokon kívül) összesen 89.751 lakóház. Ez természetesen nem mind parasztház volt. Ebből a számból le kell vonni azoknak a községeknek a házait, amelyek ugyan nem városi rangban, de mégis város módjára épültek s ezért nem

¹ A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. És u. a. 1910.

² Vö. CS. SEBESTYÉN, *Adatok a krassovánok néprajzához*. Népr. Ért. XXXIII. 134—158.

számíthatók a parasztházak sorába. Ezek főleg a német és magyar lakosságú települések, mezővárosok és bányahelyek: *Berzászka, Bogsán, Csiklova, Dognácska, Eibental, Facset, Ferencfalva, Herkulesfürdő, Mehádia, Moldova, Nadrág, Nándorhegy, Oravicza,* Orsova, Resicza, Szászka, Stájerlak-Anina* stb. Ezekben a településekben ugyanis már igen kevés olyan ház található, amely parasztháznak számíthatna, egyik-másikban ilyen soha nem is volt. Ezeken kívül le kell számítani mindazokat a házakat is, amelyeket a hivatalos összeírás annak idején a lakóházak közé vett ugyan, de nem számíthatók a parasztházak közé még akkor sem, ha falun épültek is. Ezek a községháza, iskola, korcsma, paplak, jegyző háza, csendőrlaktanya, kereskedő háza, erdészlak, útkaparóház stb. Ha mindezeket levonjuk a fenti számból, még mindig marad körülbelül 75—76 ezer olyan ház, amely parasztháznak számít. Ezekből az én számításom szerint hozzávetőleg 59—60 ezer ma a rumének kezén van. Látnivaló tehát, hogy Krassó-Szörény megye parasztháza ma rumén parasztház, így tehát a következőkben leginkább erről lesz szó, s csak annyiban érintjük a megyebeli többi nemzetiség házát, amennyiben erre egyik vagy másik kérdés megvilágításakor szükség van.

*

A krassószörényi parasztházról való jelen tanulmányom nem mai keletű. De ez a kérdés, a ház eredete szempontjából nem is fontos, sőt szerintem éppen hasznos, mert ma már sok olyan részlet eltűnt, amely 30—40 évvel ezelőtt még megvolt. Ez a tanulmány részlete annak a néprajzi monográfiának, amelyet a vármegyéről még az első világháború előtt megírtam, de a változott viszonyok következtében már megjelentetni nem tudtam. Negyven-negyvenkét esztendővel ezelőtt kezdettem az anyaggyűjtését és ezt folytattam tíz-tizenkét éven keresztül. Ennek az anyagnak, akkori jegyzeteim és rajzaim** felhasználásával készült ez a munka. Ez legyen egyúttal magyarázata a kevés és gyenge fényképnek és az itt-ott mutatkozó, de ma már kiküszöbölhetetlen hézagoknak.

* A krassószörényi helyneveket részben a 75.000-es térkép szerinti írásban közlöm.

** A műben szereplő térképeket, rajzokat és fényképeket szerző tervezte, rajzolta, illetve fényképezte.

II. TELEPÜLÉS, FALU, TELEK.³

Krassó-Szörény vármegye területe túlnyomóan hegyvidéki jellegű és igen nagy részei erdőkkel vannak borítva. Az emberi településre alkalmas területek tehát a földrajzi adottságok következtében szabálytalanok és csak bizonyos helyekre korlátozottak. A vármegye 360 falujának elhelyezkedését az 1900. évi állapot szerint mutatja az 1. kép. Első tekintetre is látható, hogy a mai megye nyugati, a bánáti síksággal határos része sűrűbben van telepítve, mint a hegyes-erdős keleti része. Ha a településeket nem közigazgatási, hanem természeti és földrajzi összetartozásuk szerint összefogjuk, a következő felosztást kapjuk: 1. Maros menti csoport, ide tartozik 15 falu. — 2. A Béga völgye és hozzátartozó részek 75 faluval. — 3. A Temes alsó völgye vagy Lugos vidéke 37 faluval. — 4. A Poganis völgy 18 faluval. — A Berzava völgye 17 faluval. — 6. A Karas völgye és Oravicza vidéke 49 faluval. — 7. A Nera alsó völgye 14 faluval. — 8. Az Alduna mente 28 faluval. — 9. A Bisztra völgye 15 faluval. — 10. A Temes felső völgye és a Sebes völgye (Karánsebes vidéke) 45 faluval. — 11. A Krajna vidék 19 faluval. — 12. Az Almás vidék 17 faluval. — 13. A Cserna-völgy 7 faluval. A krassói részen tehát összefüggő területen sorakoznak a faluk egymás mellé s a fenti csoportok között alig van földrajzi elválasztóvonal. A szörényi részen azonban, a térszínnek megfelelően, egyes elkülönülő medencékre vannak osztva az egyes csoportok.

³ A Krassó-Szörény vármegyei faluneveket 1911-ben „szabályozták”. Az addig használatban volt s az évszázadok folyamán alakult régi faluneveket újakkal cserélték fel. Nehány esetben visszaállítottak régi eltűnt magyar faluneveket, de igen sok falunak rosszul sikerült álmagyar és értelmetlen neveket találtak adni. Ezek az új falunevek nem mentek át a köztudatba s nem is éltek sokáig. Ezért a következőkben nem az ezeken az erőltetett új neveken, hanem a régieken fogjuk az egyes falukat nevezni. De mindenütt, ahol szükséges, megemlítjük a falunak esetleges régebbi nevét is.

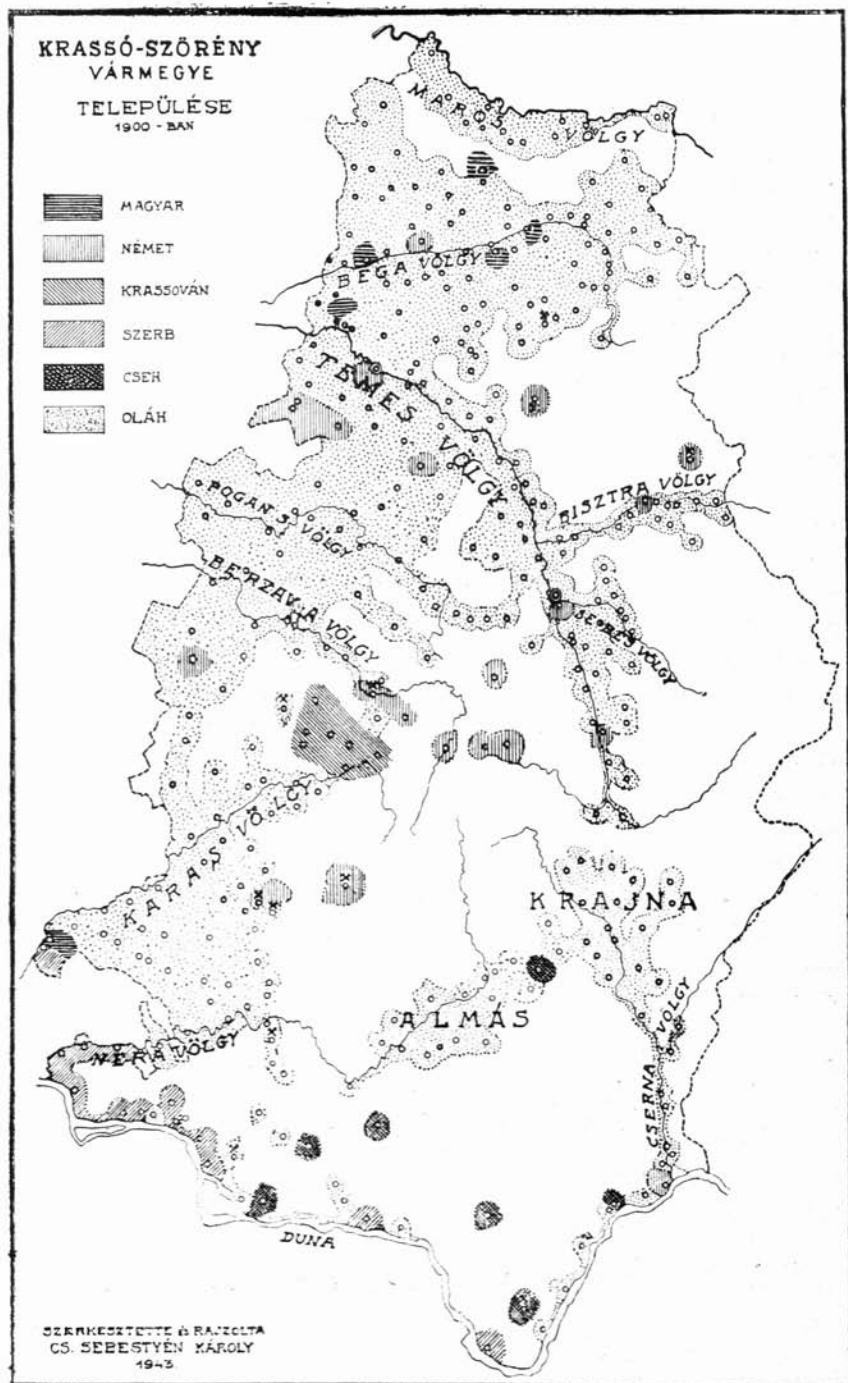
Egyik mult századbeli leírásban olvassuk a következőket a krassószörényi falukról: „Újabb helységekből s ilyen a Bánátban a legtöbbször, ahol csak lehetséges volt, igen szabályos utcákat terveztek. A korábban keletkezett falukban azonban a házak rendetlenül állanak szerteszéjjel, körülbelül úgy, mint egy nomád horda sátrai“⁴ Ez az egyszerű, de találó megállapítás még ma is érvényes, legfeljebb azt lehet még hozzátenni, hogy az azóta eltelt egy évszázad alatt az említett „rendetlen“ falutípus jobban megfogyatkozott, sőt azt lehet mondani, majdnem egészen eltűnt. Nem akarunk itt részletesen szólni a megye településéről, faluk keletkezéséről, áttelepítésekről és faluk eltűnéséről, csak néhány jellemző példát akarunk felhozni, hogy ezzel a ház és a telek viszonyát a falu általános alakjához, utcákhoz stb. szemléltesük.

A vármegye 360 (1900-ban), illetve 370 (1910-ben) községe *településforma* szerint általában két különböző típusba sorozható. Az egyik a minden jellegzetesség nélküli és a sík vidékek minden új telepítésnél mindenütt előforduló ú. n. *sakktábla-forma*. Ezen a párhuzamosan haladó egyenes utcák derékszögben keresztezik egymást. Ilyenképpen csaknem egyforma méretű, derékszögű ház- és telektömbök keletkeznek. Ez a faluforma van a mi megyénkben legjobban elterjedve (38.5%), ha hozzávesszük ehhez azokat a falukat, melyekben ez a sakktábla-minta még csak kialakulóban van (egyik irányban két párhuzamos utca, keresztirányban több), akkor ez a százalékszám 45.5-re emelkedik.

Nem kell magyarázni és indokolni, hogy ez a falutípus egészen új, mert a XIX. századbeli magyar és német telepes községek ezt a tervrajzot mutatják, ahogyan az államépítészeti vagy más hivatal mérnökei kimérték, de a XVIII. század falurendezése, faluáthelyezése, faluösszevonása alkalmával is ugyanilyen alaprajzot adtak a faluknak az akkori osztrák hatóságok civil- és katonai mérnökei. Ebben a falutípusban tehát sem történeti hagyományt, sem népi jelleget nem kereshetünk. Ez a 188 falu felsőbb hatalomnak, hatóságok akaratának, köszöni mai településformáját.

A második legnagyobb csoport, 131 falu, tehát kb. 35.5%, már tipikus hegyvidéki faluforma. Ezeknek a faluknak egy utcá-

⁴ ARTHUR und ALBERT SCHOTT, *Walachische Märchen, mit einer einleitung über das volk der Walachen und einem anhang zur erklärungs der märchen*. Stuttgart u. Tübingen, 1845. 63.

1. kép. Krassó-Szörény vármegye települése.

jük van csupán, amely néha igen hosszúra nyúlik és nagyobb-részt völgyben húzódik végig. E szerint ez a két párhuzmos házsorból álló utca a terephez alkalmazkodva, ilyenkor követi a völgy vonulását vagy a patak folyását s ezért csaknem mindig görbe és kanyargós. Ilyenek a hegyes vidékek kisebb falvai, amelyek rendszeren a patak völgy alsó végén, az alluviális törmelékkúptól kezdődve húzódnak befelé és felfelé a völgyben. Nevezetes az, hogy ezek a faluk idővel nem lefelé a síkságra, hanem felfelé a hegyek közé szoktak növekedni.

Ezt a falutípust bízvást lehetne ruménnak nevezni, mert ezt a faluformát a mi megyénkben csak a rumének lakják. Jellemző a mostani ruménekre nézve, hogy ők csak a völgybe és mindig víz mellé telepsznek, mert a patak rendkívül fontos szerepet játszik az ő életükben. Csak kivételes esetnek lehet tekinteni pl. *Drinova*, *Kossovicza*, *Spatta*, *Dalcs* és *Barbossza* hegyháton való elhelyezkedését. Ezzel szemben feltűnő, hogy az újabb településű német és cseh községek víztelen hegyhátakra kerültek: *Daruvár*, *Ebendorf*, *Istvánfalva*, *Vecseháza* a lugosi járásban, *Lindenfeld* a karánsebesi járásban, és *Wolfsberg* a teregovai járásban, *Sumicza* és *Ravenszka* a bozovicsi és *Weitzenried* a moldovai járásban.

Mindazonáltal ezt a patakmenti utcás falut sem lehet rumén eredetűnek és ősi ruménnak tekinteni, mert hiszen a rumének eredetileg csak havasi és havasaljai *cätun*-okban, pásztorok szét-szórt fekvésű szállásaiban telepedtek. Ezek a megyebeli patak partján fekvő utcás faluk szerintem az ősi szláv települések idejéből fennmaradt faluformák.

Az utcás falu vagy a patak egyik oldalán végig, pl. *Csudanovecz*, *Jeselnicza*, *Szlagna*, *Zabalcz*, *Lyubkova*, vagy váltakozva hol az egyik, hol a másik parton húzódik végig (*Lupák*, *Hauzest*, *Tomest*), de igen sokszor (ha szűk a patak völgye) a patak medre alkotja a falu utcáját, a házak a patak két partján sorakoznak egymással szemben (*Balosest*, *Bulza*, *Forasest*, *Kallina*, *Lunkány*, *Nermet*, *Pervovo*, *Vodník*, *Zold*). Ez a falutípus fejlődése folyamán úgy szokott bővülni, hogy esetleg meglevő oldalvölgyekbe is ereszt fel házsorokat (*Obábaszerbaszka*, *Dubest*, *Jersznik*), vagy ha a patak völgye szélesebb, akkor azon a helyen kiterül a falu, még egy második vagy harmadik utca is képződik (*Lunkavicza*, *Kornia*, *Vercserova*).

Van azonban a megyében még 36 olyan egyutcás falu, amelynek ez a két házsora léniaegyenesen van eligazítva, tehát nem alkalmazkodik a földszínhez, mert újabb alapításúak

és mérnöki kijelöléssel készültek. Ezek persze már nem a szűk patakmedrekben, hanem szélesebb völgyekben, terraszokon épültek. Míg a görbeutcás faluk leginkább a *Pojána-Ruszka* hegység északi völgyeiben rejtőznek, addig ezek az egyenes utcájú faluk inkább a volt határőrvidéken fordulnak elő.

A fent ismertetett két főcsoport mellett a többi falutípus már alig 10—12 százaléka az összesnek. Ebbe tartoznak a szabálytalan alakú utcás falualakok és végül néhány szabálytalan, nem utcás, hanem szétszórt házcsoportos falu. Ezek tipikus pásztoralapítású *cătun*-települések. Ma már csak négy van belőlük, ezek: *Bottinyest* a facseti, *Krivina* a temesi és *Kornyaréva* meg *Pojána-Ruszka* a teregovai járásban. Mind XV—XVI. századbeli alapítások: *Bothmesth* 1514, *Kriúna* 1444, *Konyorova* 1518, *Ruszka* 1430 az első előfordulása. *Kornyarévát* az elpusztult magyar *Somfalu* helyére telepítették, a birtokos Vajda István 1539-ben „az oláhoknak engedélyt adott, hogy marháikat ott legeltessék”.⁵ *Pojána-Ruszka* nem község, hanem *Ruszka* falunak messze a hegyek között elterülő havasi pásztorszállása messzire szétszórt házaival. *Kornyaréva* pedig a rendes belső falu területén kívül még két patak völgybe és a szomszédos hegyoldalakon, talán 40—50 négyzetkilométernyi területre szétszórt sokszáz különálló házával egyedülálló településforma a megyében.

Az eddig ismertetett falutípusok között mint láttuk a túlnyomó többség újabb településű, sőt az olyan faluformáról, mint a milyen a szűk patak völgyekbe húzódó görbeutcás, a legtöbb esetben szintén az derül ki, hogy nem ősi helyen áll, hanem vagy hatóságilag van odatelepítve, vagy a lakosok maguk vándoroltak oda más helyről. Nem mindig az elemi csapások (legtöbbnyire árvizek) kényszerítették az embereket régi lakóhelyük elhagyására, hanem igen sokszor az államhatalom volt annak okozója. A XVIII. elején, a török hódoltság utáni időben, a megye területén a ruménség alatt igen elszaporodott az útonállás és rablóvilág. A hatóságok akkor nagyszámú katonaság segítségével büntetőexpedíciókat küldtek az egyes községek megfékezésére. Ilyenkör a rablók faluit felperzselték és más helyre való költözésre kényszerítették a lakosait. Ugyanez okból akkor kezdék a szétszórt rumén településeket is megszüntetni. Házait lerombolták s leginkább az országútak mellé falukba tömörítették őket. „Hogy jobban szem előtt legyenek”. Így kelet-

⁵ PESTY FRIGYES, *A szörényi bánság és Szörény vármegye története*. Budapest, 1878. 282.

kezett igen-igen sok rumén falu, különösen a megye szörényi részén. PESTY FRIGYES könyveiben található az erre vonatkozó adatok.⁶

Mindezek után kérdezzük, hol vannak tehát a valóban ősi települések Krassó-Szörény vármegyében? Ezeket bizony csak abban a néhány, a fenti felsoroláson túl még fennmaradó faluban kell keresni. Ezek a szabálytalan alaprajzú és legtöbbször görbe utcákkal bíró falvak. Ilyen mindössze 14 van a megyében, de ezek közül is a legtöbb kiesik a tüzetesebb vizsgálat alkalmával, mert kiderül róluk, hogy nem az ősiségük miatt girbe-görbék az utcái és szabálytalanok a ház- és telektömbjei, hanem a talajokozta nehézségek miatt, a természetadta viszonyok szerint helyezték el a házakat s mikor később utcákat kellett vezetni a házak között, akkor a kerítések bizony nem a legegyszerűsebb vonalban húzódtak a házak között. De ezek olyan esetek, amelyeken még a hatóság sem tudott segíteni.

Részletes vizsgálat után csak három olyan település maradt meg, amelyről alaposon feltételezhetjük, hogy ősi telepítések, amelyek azonkívül a helyükön is maradtak, régi nevüket is megtartották. A három közül az egyik, *Magyar-Szákos*, ma ugyan Temes vármegyéhez tartozik, de a múltban Krassó megyében feküdt, ma is a határ mellett, sőt mély beszögélésben fekszik, alig 18 kmnyire Lugostól. Tehát méltán ide számíthatjuk. A másik két település *Facset* és a bégai járásban fekvő *Rakitta*.

Mindhárom község ma rumén lakosságú. *Facset*, mert járási székhely s mint ilyen hivatalnoki és iparos- meg kereskedőosztállyal gyarapodott, de a XIX. sz. folyamán magyar telepeseket is kapott, ma mintegy felerészben magyar lakosságú is. *Magyar-Szákos*, dacára magyar jelzőjének, ma tiszta rumén falu. (Magyar jelzőjét azért kapta, mert van Temes megyében még egy újabb alapítású, *Török-Szákos* nevű falu is. De hogy miért éppen Magyar ez a másik Szákos, holott rumének lakják, nem tudom). *Rakitta* is tiszta rumén falu.

Facset kétségtelenül régi település, bár történeti adatai csak 1548-ig terjednek visszafelé, mikor *Fagyath* volt a neve és castellum volt. A XVIII. sz.-ban *Facset*nek nevezik. Ma már nem tud-

⁶ PESTY FRIGYES, *A szörényi bánság és Szörény vármegye története*. 1878. — PESTY FRIGYES, *Krassó vármegye története*. 1884. — A két könyvet a következőkben sokszor fogjuk idézni, ezért a következő rövidítéseket használjuk: PESTY, Ször. illetve PESTY, Kr.

ják hol, merre állt a facseti vár, valószínűleg a Béga partján. A városka *Német-Facset*-nek nevezett részén van egy szabálytalan négyszegalakú hosszúkás telektömb, amely szerintem megőrizte az egykori magyar várnak a körvonalait. Ennél több azonban nem is maradt a régi *Fagyatb*-ból, mert a XVIII. sz.-ban kimutatott 20 lakóháza is régen elpusztult már.

Facsettől nyugatra, alig 5 km.-nyire, szintén a Béga két partján fekszik *Rakitta*. A rumének *Rekityé*-nek nevezik, a XV. és XVI. században *Reketyő* és *Reketyés* volt a neve. Ez a kétségtelenül magyar településű falu sok más faluval együtt 1453-ban Hunyadi János birtokába került. Akkor már valószínűleg nagyrészt rumén volt a lakossága, mert az egyik rumén kerülethez tartozott. 1717-ben 30 háza volt. A falu helyzetrajza, utcáinak vonalvezetése, telektömbjeinek alakja merőben eltér a megye minden többi falujától. Ebben a tekintetben az egyetlen az egész megyében és ez nem lehet véletlen. Nem is a természeti viszonyok kényszerítették az embereket ilyen furcsa településre, mert hiszen egészen sík területen fekszik. A görbe utcák összevissza mennek, minden rendszer nélkül s egészen szabálytalan alakú telekterületeket határolnak körül, ez az ú. n. *balmaxfalus település*. Egészen olyan, mint amilyenek az ősi székely települések. Mint például *Csikmadaras* vagy *Korond*, vagy *Nagyborosnyó*. Véleményem szerint ez az egyetlen falu a megyében, amely mai napig megőrizte a régi magyar település formáját.

A harmadik falu, mint említettem, a ma Temes megyéhez tartozó *Magyar-Szákos*. A falut már 1290-től említik az oklevelek, tehát kétségtelenül magyar alapítású, a neve akkor még *Zekas* és *Zeekus*, ill. *Nogzekes* volt. Tehát *Székes*. A mai falu kb. 2 km széles és 3 és fél km hosszú, kerekded területet foglal el, tehát óriási méretű a szomszédos falukhoz mérve. Ennek az az oka, hogy házai igen szétszórtnak, számtalan girbe-görbe utcában és még több szabálytalan apró telektömb keretében helyezkednek el. A falu egészen félre esik minden fő közlekedési útvonaltól. Három-négy patak szeli át a dombhátakra épített falu területét. Részint ezekhez alkalmazkodva, zavarba ejthető összevisszaságban kanyarognak ide-oda a hosszabb-rövidebb görbe utcák. Ez a falu is minden bizonnyal megőrizte az ősi magyar település formáját és ebben éppen úgy hasonlít az említett régi székely településekhez, mint *Reketyés*.

Az I. táblán mintának vagy próbaként látunk egy darabot a megye térképéből. A facseti járás néhány községe, amelyek

csaknem valamennyi megyebeli falutípust bemutatnak. Rajta van a fentebb tárgyalt *Facset (Facsád)* és *Rakitta (Rekettyő)*; a sakkjáblarendszerű faluk példáját mutatja *Remete-Lunga (Hosszúremete)*, *Leokosest (Lökösfalva)*, *Szucsány* (a bal alsó sarokban jelzés nélkül); *Bozsur (Bozsor)*, *Monostor (Bégamonostor)* és *Zsuppány* kétutcás, de kezdődő sakkjábla-típus, *Bázest (Bázost)* is ide sorozható; *Poverzsina (Porzson)* példája az egyutcás, patakmenti falunak. *Jersznik (Jercze)*, *Padurány (Maroserdőd)* és *Bikis (Kisbékés)* ú. n. szabálytalan alakulatok, az első kettő egyutcás faluból fejlődött, a harmadik is valószínűleg.

*

Elég érdekes képet ad az egyes faluk összehasonlítása nagyságuk szerint is. Nem a határ mérete holdakban vagy négyzetkilométerekben, hanem lakóházainak száma szerint. Természetesen a termékeny nyugati részeken, a síkságon és a széles folyóvölgyekben általában nagyobbak a települések s minél feljebb megyünk a hegyek közé, annál kevesebb ház van egy-egy faluban. Eltekintve a városias településektől, a régi volt bánya- városoktól és járási székhelyektől, a legtöbb házzal bíró falusi települések *Kornyaréva* 876, *Rudaria* 824, *Teregova* 729, *Krassova* 703, *Rakasdia* 675, *Románcsiklova* 678, *Bánia* 627, *Dalbosecz* 644, *Nádas* 640, *Tirnova* 590, *Obrézsa* 571, *Lapusnik* 554, *Románoravicza* 541, *Örményes* 540, *Szikevicza* 536 házzal. Ezzel szemben a legkisebb faluk: *Istvánhegy* 10, *Vamamarga* 20, *Kosovicza* 33, *Lindenfeld* 40, *Csiklény* 44, *Balaosest* 45, *Szécsény* 46, *Goizest* 42 házzal, stb.

Ezek az apró falucskák valóban mind a hegyek közötti szűk völgyekben fekszenek, úgyszólván minden fejlődési lehetőség nélkül. A legtöbb 100 házon aluli falu a facseti járásban van, s ezek mind a *Pojána-Ruszka* hegység völgyeiben rejtőznek. A lugosi járásban van 8, a marosi járásban 5, az orsovai járásban 5, a temesi járásban 6, a karánsebesi járásban 9 falu 100-on aluli házzal. Egyébként az átlagos házzám is váltakozik járásról járásra. A temesi járásban 100—200 ház az átlagos egy-egy faluban, a lugosiban és a marosiban 150—200, ugyanannyi a bégai járásban és a facseti járásban is. A karánsebesi járásban átlag 200, a jámi, orsovai resiczai és moldovai járásokban átlag 200—300, legnagyobbak a faluk és átlag 300—400 házzal bírnak a bogsáni, oraviczai és bozovicsi járásban. Fentebb azt mondtam, hogy a nagyobb települések

inkább a nyugati részeken, a síkvidéken fekszenek, a kisebbek pedig a hegyek között. Az utóbbiakra nézve ez valóban szabályszerű, ellenben a nagy falukra csak az átlagos nagy tömegre vonatkozik, mert az 500 házon felül bíró faluk nagy része szintén a hegyek között helyezkedik el. Ennek azonban minden esetben történeti és különleges gazdasági okai vannak.

A továbbiakban (mint már említettem) tekinteten kívül hagyjuk a városok és városias külsejű községek házait, azonkívül a legújabb településeket, tehát a túlnyomóan magyar és német telepes községeket. Úgy voltaképen csak a régibb időből származó faluk és a feltehetőleg régi típusú házak falvait vesszük figyelembe.

Hogy milyen volt a megyebeli faluk külseje a múlt időben, arról néhány korabeli feljegyzés tanuskodik. Így például a XIX. sz. közepe tájáról úgy szól egy leírás, valószínűleg *Oravicza* vidékéről: „Ennek a népnek bizonyosan sok bajban volt része, míg ilyen barátságtalanná vált, hogy házának ajtaját, ablakát elfordítja az utcától s elrejtteni igyekszik, mint ahogyan ez itt általánosan szokásos. Ritka az az eset, hogy az oláh ház homlokfalát a két kis ablakocskával az utca felé fordítja. Rendesen néhány lépéssel hátrább áll és egy igen magas cölöpös vesszőfonásos kerítés takarja el a házat egészen a tetejéig. Ha az ember oláh falukon keresztül utazik, nem lát az utcákon jobbról-balról csupán fákat, magas kerítéseket és kapukat s ezek mögött kiemelkedő háztetőket magas kéményekkel.”⁷

Ez ma már persze erősen megváltozott. Ma már a legtöbb faluban a házak szép sorjában állanak az utca vonalában, minden előtér és kertecske nélkül. Csak a mellékutcákban, vagy a hegyek között elbújó kisebb falukban rejtőznek még a házak a jellegzetes rumén vesszőfonásos kerítések mögé. Ezt az állapotot a faluk a hatóságok kényszerének köszönhetik. Mindazonáltal a krassószörényi rumén falu általános külső benyomása nem mondható valami szemvidítónak. Festői részletek ugyan akadnak mindenütt, fűzfákkal szegélyezett patak a falun keresztül, az utca végén kacsausztató pocsolya, füves templomkert stb. De rendet és tisztaságot itt bizony ritkán találunk. Nem mindig a falu lakosainak szegénysége az oka ennek. A házak és kertek ápolatlanok, düledező kerítések, megcsonkított utcai fák, a közutak környékének tisztátalansága mindig feltűnik az idegen látogatónak. Megemlítendőnek tartom, hogy körülbelül ugyanezeket írja

⁷ SCHOTT, i. m. 63.

MERINGER a boszniai házról is.⁸ Ez tehát balkáni örökség volna minálunk?

A falu szomorú képéhez tartoznak még az elhagyott üres házak — különösen a megye keleti részén — a lakatlan és elhagyatott háztelkek. Erre már FODOR FERENC is felhívta a figyelmet.⁹ Megemlíti azt, hogy egyes falukból menekülnek az emberek, vissza a hegyek közé, ahol félreeső völgyekben okupálnak házhelyet s ott építik fel nyomorúságos házukat, mert csak ott érzik jól magukat, nem pedig a rendezett faluban, hová csak a hatóság kényszerítette az elődeiket. Ahogy ez a kényszer a katonai határőrvidék feloszlásával megszűnt, elkezdődött a visszaszivárgás a hegyekre. Ez magyarázza meg a falukban található számos ház és telek elhagyatottságát. Van olyan falu (*Kornyaréva*), amelynek középső összevont része felbomlóban van.

A telek.

A háztelkek a multban végrehajtott sok falurendezés következtében majdnem mindenütt meglehetősen egyformák. Alakja mindig hosszúkás négyszög, mely keskeny végével fekszik az utca vonalában. Vidékenként, így különösen a megye keleti részén, és a volt bányavárosokban, a háztelkek igen keskenyek, úgy hogy legtöbbször a ház mellett csak a kocsibejáráshoz szükséges tér, a kapu és a kisajtó fér el. (II. Tábla.) Ezekben a falukban nem lehet már kerítéseket látni a főutcákon, olyan sűrűn állanak a házak, hogy csupán a kapuk kötik össze egymással a sorban álló házakat. (*Örményes, Csiklova, Oravicza* stb.) Az ilyen keskeny telken a ház mögött sorban következik a szín és ha van, az istálló. Azután egy alacsonyabb kerítés mögött a kert (*grādinā*), néhány hitvány veteményes tábla s az elmaradhatatlan szilvás (*grādinā de pruni*). Ez utóbbi természetesen csak olyan vidéken, ahol a szilva megterem s nagyobb telek áll rendelkezésére. Máskülönben a szilvások a falu szélén, kertek módjára kerítve fekszenek egy területen együtt. Vannak kerítetlen szilvások is, ha azok messzire fekszenek a falutól, leginkább a közlegelőn vagy annak közelében.

A mai háztelkek mindig kerítve vannak. Nem tudom ősi hagyomány-e, vagy hatósági kényszer eredménye, de kerítetlen

⁸ Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien, VII. 264.

⁹ FODOR FERENC, A Szőrénység tájrajza. 164.

telket alig lehet látni. Lehet, hogy ez az állattartással függ össze; a kerítés megakadályozza az állatok elcsatangolását. Ezt a célt szolgálták különben a ma már eltűnt és csak elvétve található községkapuk is. Legtipikusabb kerítés a megyében a sövényfonásos. (II. Tábla 2.) Ez a kerítés (*gard*) úgy készül, hogy egymástól félméteres távolságban karvastagságú karókat (*par*) vernek le sorjába a földbe. Ezek köré aztán leginkább fűz vesszőből rendes lészát fonnak embernyi magasságig. Két-három méternyi távolságban vastagabb dorongokat vagy oszlopokat ásnak le a kerítés mellé, s ahhoz kötik-fűzik a vesszőfonást, ez adja meg a kerítés tartását. Felül, a kiálló karók hegyes végei közé mindenféle növényi gatz, száraz ágakat, kukorica-szárt, szalmát stb. raknak fel tetőnek, jó szélesen. Ez megvédi az alatta levő vesszőfonadékot az esőtől s ezzel akadályozza a korai korhadást. A karók, ha fűzfából valók, nedvesebb talajban könnyen gyökeret vernek s kihajtanak. Ezért lehet sok vízmenti faluban olyan kerítéseket látni, amelyekben élő fűzfák sorakoznak. A kerítés tetejére rakott széles védőréteg, különösen a tüskés száraz ágak és a hegyes karóvégek még a hivatlan vendég ellen is szolgálnak. Rendkívül gondosan védekeznek a tolvajok ellen, még akkor is, ha nem igen van mit védeni a portán.

Ezt a kerítésféléit mindenfelé lehet látni megyeszerte. Csak ott, ahol közel van és hozzáférhető a terméskő, raknak falkerítést (*zid*),¹⁰ leginkább az utca felé. (II. Tábla 3.)

Városok szélén épült rumén házak előtt, vagy a városok közelében fekvő falukban újabb időben kezd elterjedni a deszkakerítés (*ingrăditură de scânduri*) is. (II. Tábla 4.) Leginkább egymás mellé állított deszkaszálakból, amelyek a tetejükön hegyesre vannak fűrészelve. A gerendavázás faház területein még boronakerítést is lehet találni. (III. Tábla 1.)

A *kapura* (*poartă*)¹¹ a multban nem nagy gondot fordítottak. Félreeső falukban ugyanolyan szerkezettel vannak a kapuk készítve, mint a lészás kerítés. A hasonló magyar lészás-és leveleskapuktól csak annyiban különböznek, hogy mindig sűrűn be vannak fonva vesszővel, az átlagnál magasabbak és mindig egyszárnyúak. Újabb időben azonban, főleg a hegyes szőrényi részén általánosan elterjedt a deszkakapu (*poartă de scânduri*).

¹⁰ A szerb-horvát nyelvben is *zid*.

¹¹ Bolgár nyelven is *porta*.

A közönséges deszkakapuk álló deszkaszálakból vannak összeszegelve, de nincsen rajtuk sem díszítés, sem festés. Mellette rendszeren kiskapu is nyílik a gyalogközeledés részére. (II. Tábla 1. és III. Tábla 1.) A megye keleti részén azonban, mint már régebben más helyen is közöltem,¹² Hunyadmegye határától egészen Orsováig, el van terjedve minden községben egy magas fedeles deszkakapu, amely alakra és szerkezetre némi rokonságot tart a közismert fedeles székelykapuval. A mi vidékünk fedeles kapuja azonban csak igen szegényes, leegyszerűsített és minden díszítés híján levő halvány másolata a székelykapunak. (II. Tábla 1. és III. Tábla 2.) Egyes falukban, ahol a kőkerítés (*zid de peatră*), dívik, még boltíves nagy kapukat is állítanak. (II. Tábla 3.)

De bármennyire általános is ma a telkek körülkerítése, mégsem lehet ez ősi rumén szokás. Erre őket valószínűleg a hatósági kényszer tanította, még pedig aránylag újabb időben. Nem hiába mondja egyik legjobb ismerőjük, a saját soraikból kikerült MOLDOVÁN GERGELY, hogy a falu város, kert, udvar, kerítés, határ fogalmára nincs a ruménnek saját népies szava, ez mind kölcsönvétel.¹³ Bizony az ő első településeiken, a hegyi *cătunokban* legfeljebb az állataiknak való *strungat* (karámot) ismerték.

A megyebeli lakosság telkein levő melléképületekről nem sok mondanivaló van. A *csürt* a mi népünk nem ismeri, sehol sem lehet ilyent látni, ami hegyinépnél egészen szokatlan. Ennek oka az, hogy legfőbb kenyérgabonájuk nem a búza és rozs, hanem a kukorica, ami kevés búzát mégis termelnek, az korán érik s nem kíván csürbe való elhelyezést. A kukoricát csöves állapotban raktározzák az *ambar* vagy *hambar* nevű török eredetű és a Balkánról származó görében. Erről értesít már GRISELINI könyve is: „Die Produkten, welche ihnen der Ackerbau giebt, zu verwahren, legen sie gewisse Behältnisse an, die aus blossen Flechten vier oder fünf Schuch von der Erde aufgeföhret sind, und mit Stroh bedeckt werden.“¹⁴ Ez a ma is sok helyen csupán magas kőlábakra állított hosszú, keskeny és magas vesszőkosár, karókra kötve és vagy szalmával vagy zindelytetővel fedve.

¹² A székelykapu földrajzi elterjedésének újabb adatai, Ethn. XXXIV—XXXV, 40.

¹³ MOLDOVÁN GERGELY, A magyarországi románok, 1913, 530.

¹⁴ FRANZ GRISELINI, Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temeswarer Banats in Briefen, 1780. I. 228.

Mindig a ház mellé, vagy elé állítják, sohasem a telek végére. Újabb időben, módosabb gazdáknál, már a városi ácsmesterek készítik gerendákból, deszkákból és vesszőfonás helyett lécezéssel kerítik. A lemorzsolts kukoricát zsákokban tartják a *clet*-ben vagy a *pod*-on.

A fent idézett GRISELINI azonban még más melléképületekről is értesít. Azt mondja ugyanis, hogy ezeket a kukoricatartókat, az istállót s a többi gazdasági épületet, a szövőszék helyét, a pálinkafőzőkazánt erős kerítéssel veszik körül.¹⁵

Istálló ma csakugyan van minden háznál, ahol ökröt tartanak. (A ló a ritkább háziállatok közé tartozik, leginkább csak a jobbmódú nyugati részeken). Ez az ökoristálló, *grajd* (grázsd), soha sincsen, vagy csak kivételesen van a házzal egy fedél alatt. Mindig külön kis kezdetleges épületben van, hátul a ház mögött, vagy közvetlen mellette, megszokott pontos helye azonban nincs. Ha boronából épült, akkor vakolatlan, ablaka nincsen, padlásán szénát tartanak. Igen gyakran össze van építve vele a szekérszín, vagy a disznóól. A lóistálló, *stal*, *staul*, rendszeren jobb karban van, sőt módos gazdánál, búzatermő síkvidéki faluban már városi mintára épített téglafalú, cseréptetejű istállót is lehet látni. Ennek a gazdasági épületnek a formája és szerkezete azonban nem mutat semmiféle hagyományos típust. Az állatok istállózása azonban nem lehet nagyon régi egyes vidékeken, dacára annak, hogy van erre vonatkozó XVII. sz.-beli adatunk. Egy megyebeli nemes ugyanis azt mondja 1654-ben, egy tanúvallomás alkalmával, hogy a (hajdani) *Olan* nevű karánsebesvidéki faluban a jobbágyok a marháknak való *pajtákat* és *szállásokat* csináltak s ezekben tartották marhájukat télen.¹⁶ Ennek azonban ellentmond egy másik közlés, amely szerint Szörény megyében a XVIII. sz. végén: „A haramiaság mellett, mint fő bűn szerepel a marhalopás, de ezt az akkori viszonyok kiválólag könnyítették, mert *istállók*, *színek*, *pajták* nem léteznén, mindennemű marha-állat télen-nyáron szabad ég alatt tartatott.”¹⁷ Ezt valószínűleg úgy lehet érteni, hogy a fenti 1654. évi közlés valami rendkívüli, feljegyzésre érdemes kivételes esetről szólhat s általában mégis csak az utóbbi közlésnek van igaza. Most is igen sok faluban lehet a házak egész sorát látni, ahol egyetlen egy gazdasági épület sincsen a ház telkén. Ez nem mindig a szegénység jele, hanem

¹⁵ U. o. I. 228.

¹⁶ PESTY, *Ször.* II, 388.

¹⁷ U. o. II. 234.

inkább az elmaradottságé is. GRISELINI-nek az istállóra vonatkozó adata a megye nyugati, civilizáltabb és jobbmódú síkvidéki részére vonatkozik csupán, de nem a szegényebb hegyvidékre.

Egy kis kocsiszín, *şop*, *şopru*, csak ott található, ahol fuvarozással is foglalkoznak, így a bányavárosok közelében, de disznóól, *coşină*, annál több helyen. A szőrényi hegyvidéken, ahol még nagyarányú juhtenyésztés folyik, természetesen építenek juhaklot (*ştaul de oi*) az állatok téli tartására. A GRISELINI említette szövőszékhely és pálinkafőző ma már sehol sem található. Ha volt is, eltűnt. A szövőszéket (*războiu*) télen a szobában tartják, nyáron többnyire szétszedve a padláson vagy a szín sarkában hever. Pálinkafőző házikók (*rachierie*) vannak most is, de nem a ház mellett, hanem a falu szélén vagy a szilvaskertekben, a patak mellett. Méhes (*stupină*) csak egyes vidékeken fordul elő, a kasok (*coşniţă*) azonban nem az *obor*-ban (udvarban) állanak, hanem hátul a gyümölcsösben.

GRISELINI mondja említett könyvében, hogy egyes járásokban az egész falut is körülvették magas és sűrű fonott vesszőkerítéssel. Az erdők közelében fekvő falukat pedig vesszőkerítés helyett embermagasságú fatörzsekből állított *pallizádokkal* vették körül, hogy magukat és állatjaikat a rablók támadásai ellen megvédjék.¹⁸

¹⁸ GRISELINI, i. m. I. 228.

III. A MAI HÁZ.

Építő anyagok a statisztikai adatok szerint.

A megye mai házainak leírását megelőzi a következőkben a házfalak anyagának számbavétele s az erről szóló statisztikai összeállítás. Ez utóbbi az utolsó két magyar hivatalos összeírás alapján, az 1900. évi és az 1910. évi általános népszámlálás alkalmával felvett házstatisztika segítségével készült.¹⁹

Mint ismeretes, ezekben a népszámlálásokban négy rovat vonatkozik a *házra*, három pedig a *tetőre*. Anélkül, hogy a közölt adatok helyességéről és megbízhatóságáról bővebben szólnék, magyarázatként csak néhány rövid megjegyzést kívánok tenni. A hivatalos összeírásban a házak anyaguk szerint a 42. rovatban „*kő- vagy téglából*“, a 43. rovatban „*kő- vagy téglalappal vályog- v. sárból*“, a 44. rovatban „*vályog- vagy sárból*“ s a 45. rovatban „*fából vagy más anyagból*“ valóknak vannak feltüntetve. Így természetesen nem lehet tudni, hogy az első rovatban közölt házak közül melyek vannak terméskőből építve s melyek téglából. Ugyanúgy homályban maradunk a felől, hogy a második és harmadik rovatban felsorolt házak közül melyik van vályogból építve, melyik vertfalú, melyik fecskerakásos stb. De még ennél is zavarosabb az utolsó rovat közlése, mert abba aztán sok mindenféle volna belemagyarázható, mert nemcsak a faházon lehet többfélet megkülönböztetni, (mint látni fogjuk), de a „más anyag“ egészen homályos és érthetetlen, mert parasztházat a fentiekén kívül más anyagból Krassó-Szörény megyében nem építenek.

Tehát megállapíthatjuk, hogy ezt a statisztikát nem a néprajztudomány részére készítették. Az egész országra vonatkozóan

¹⁹ A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása, Budapest, 1902. És u. a. 1910. évi, Budapest, 1912.

nem is használható ilyen célra. De egy-egy kisebb területen, pl. megyében elég jól felhasználható, ha a feldolgozó személyesen ismeri a vidéket és lehetőleg minden egyes falut is. Mert ebben az esetben pl. az egyik faluban az első rovatbeli házak csak téglából lehetnek, mert ott messze földön nincsen terméskő, viszont egy másik faluban nincsen agyagbánya, égetőkemence, hanem van közeli kőfejtő bányája, a házai tehát csak terméskőből épülhetnek.

A házfalak.

A parasztház általában nem mondható formájában és anyagában megállapodottnak, szilárdnak és megváltozhatatlannak. Ahogyan a ház alakja ha lassan és észrevétlenül is, de mégis folyton fejlődik és átalakul, éppen úgy vonatkozik ez pl. a házfalak anyagára is. Ha az ember a házfalak anyaga szerint vizsgálja meg egy falu vagy egy vidék épületeit, s ha ezt a vizsgálatot egy bizonyos hosszabb időtartamra kiterjeszti, ha pl. a mai állapotot összehasonlítja a multtal, azt tapasztalja, hogy ebben a tekintetben a képzelt szilárd állapot helyett valami mozgó folyamatot talál, amely valószínűleg régen indult s amelyben megállapodás a közel jövőben sem várható.

Úgy kell ezt érteni, hogy például a téglafal, amelyről tudjuk hogy a parasztház fejlődésében a legújabb állapotot jelenti, nemcsak folyton nyer földrajzi elterjedésben, kiterjedvén mind több és több községre, vidékre, ahol egyre több házat építenek téglafalakkal, hanem ezeken kívül még meg lehet figyelni, hogy egyik faluban jobban, vagy gyorsabban terjed a téglaház építése, mint a másokban, sőt azt is, hogy minden várakozás ellenére, néhány faluban vagy egy-egy vidéken a téglafalú építkezés visszafejlődik, sőt el is tűnik. De ez nem csak a téglafalra, hanem éppen úgy a többi építőanyagra is vonatkozik. Itt tehát valami általános hullámzó folyamat uralkodik, egyik oldalon fejlődés és haladás, a másikon visszafejlődés és csökkenés. De egyik sem egyenletes és egyenesirányú, hanem hullámzó, zökkenő, széles irányú.

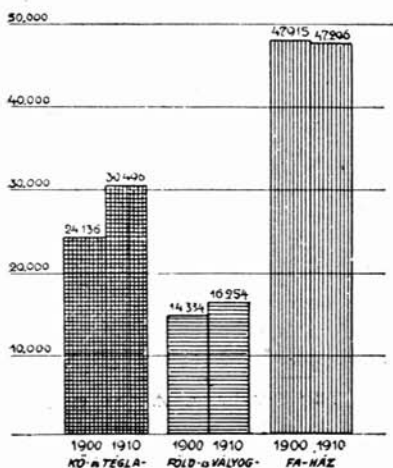
Mindennek pontos megállapítása csak pontos és legrészletesebb felvételek alapján volna lehetséges. Mivel azonban az ilyen munka pl. csak egy vármegye területére is meghaladja egy ember munkaerejét, azonkívül eredménye nem állana arányban a rá fordított munkával és költséggel, szükségképen felhasználhatjuk erre a célra a hivatalos statisztika adatait is, annál is

inkább, mivel ez — bár nem néprajzi szempontból készült — mégis bizonyos vonatkozásban kielégítő alapot nyújt.

A 2. kép grafikonja mutatja a megyebeli parasztházak összességének építésanyag szerinti viszonylagos elosztását és a két népszámlálás közti időben történt eltolódást.

A statisztikai szám adatok alapján igen könnyen ki lehet számítani minden egyes falu különféle házanyagának százalékos arányát. Ha erre a célra felhasználjuk a jelzett két népszámlálás adatait, úgy egy évtizedre terjedő idő közében történt változásokról is kapunk tájékozást.

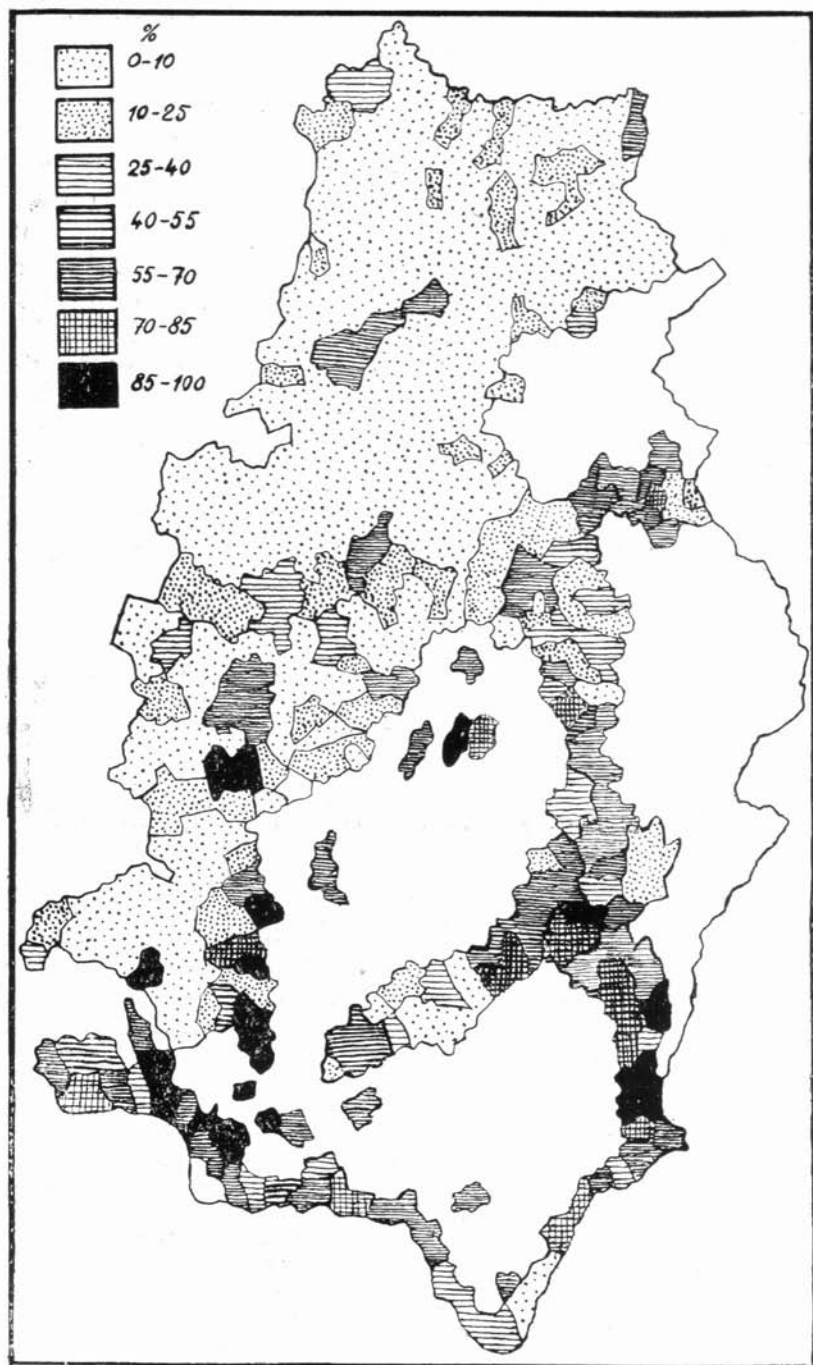
Mivel minden faluban a házak száma a tíz év alatt szaporodott vagy fogyott, ezért megváltozott az arányszám is. Így kétféleképpen lehet a házokról való statisztikát értékelni. Először abszolút számokban való szaporulatot vagy apadást kimutatni, egy-egy házfajtában vagy tetőfélében, másodsor százalékos arányban hogyan viszonylik egy-egy házfajta vagy tetőfélé a

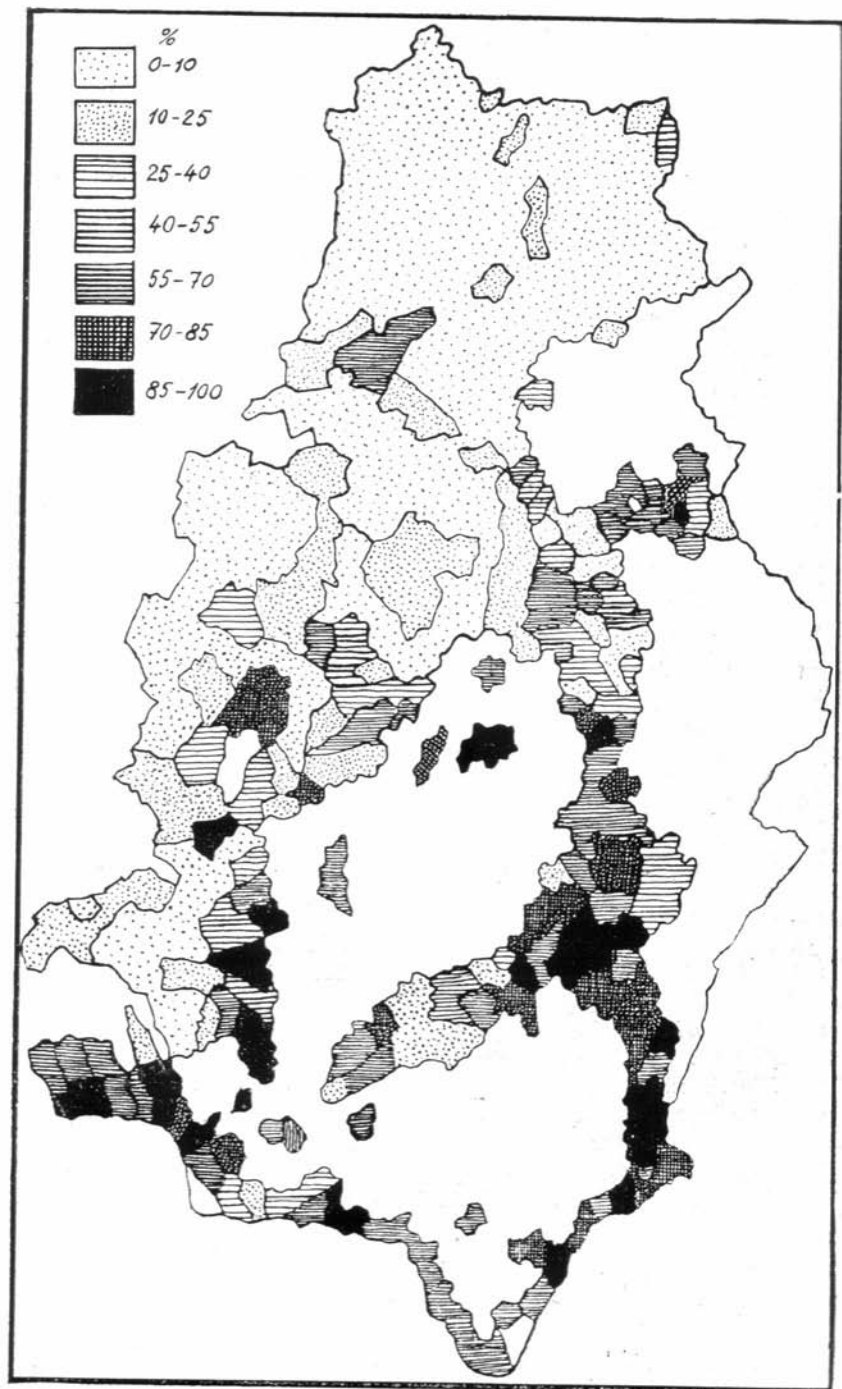
2. kép. A megye házállománya 1900-ban és 1910-ben.

faluban levő többiekhez, illetve az összes házak és tetők számához.

Az abszolút számok statisztikája a mi szempontunkból csak bizonyos fokig érdekes, annál használhatóbb azonban a százalékos arányok vizsgálata néprajzi szempontból. A mellékelt térképek tehát ilyen alapon készültek, mert ezek bemutatják a két népszámlálási időpontnak házféleségeit (és tetőit) százalékos arányban, falunként külön-külön kiszámítva és ábrázolva.

3. kép. Kő- és téglaházak elterjedése 1900-ban.

4. kép. Kő- és téglaházak elterjedése 1910-ben.

Tégla- és kőfal.

A téglá- és kőfal kétség kívül a legújabb építőanyag a krassószőrényi paraszépitkezésben is. A kőépitkezésnek nincsenek tradíciói a megye területén. Itt nincsenek régi udvarházak, a városi kőházak is aránylag újabb eredetűek, még kőből épített templomok sem maradtak a régi időből. A római kor emlékei szinte nyomtalanul elpusztultak s az a néhány terméskőből épült vármaradvány magányos hegycsúcsokon, egészen társtalan tanúja egy letűnt világnak.

A mai kő- és téglafalú parasztház tehát nem hagyományon alapul, hanem a legújabb idő divatja, amely kétségtelenül a mai városi építkezés hatására vezethető vissza. Mégis elég különös, hogy ennek az építkezésnek földrajzi elterjedése a megyében nem igazodik a városi központok szerint, nem a városok környékén terjed el először és legerősebben, ahogyan várni lehetne. Itt sokkal erősebb hatással voltak a természeti adottságok, az építőanyag közelsége és könnyű hozzáférhetősége. Ezt különben legjobban mutatja a kő- és téglaházak elterjedésének térképe. (3. és 4. kép).

Legkevesebb kőház²⁰ van a bégai- (2,2—4,2 0/0), a lugosi- (2,2—6,6 0/0), a marosi- (7,9—4,2 0/0), a facseti- (7,8—5,9 0/0) és a temesi járásban (7,5—11,0 0/0).²¹ Ezek a számok még azt is mutatják, hogy hol volt és mennyi a szaporodás vagy apadás a két számjegy közti évtizedben. Így pl. a facseti- és a marosi- és ezeken kívül a fent nem említett járási járásban a kő- és téglaházak száma és aránya a tíz év alatt apadást mutat, ami azért feltűnő, mivel az általános és természetes fejlődéssel ellentétben. A legkevesebb kő- és téglafalú ház éppen a jobbmódú és haladottabb nyugati és északi részeken van (marosi-, bégai-, facseti-, lugosi-, temesi járás), viszont a legtöbb kő- és téglaház éppen a megye ellenkező oldalán, a legelhagyatottabb és talán legszegényebb vidékein található (orsovai-, moldovai-, teregovai járás).

A megye északi és nyugati részének felső felében úgyszólván egyetlen falu sincsen amelyben a kő- és tégláépítkezés jellemző volna. Ezeken a vidékeken csupán a templomok, az iskolák és egyéb középületek épülnek téglából. Sőt sok helyen visszafejlődés is tapasztalható, így pl. a marosi járás 13 községében, a temesi járásban 4 községben, a bégai járásban 2 községben kevesebb volt a kőfalú ház 1910-ben, mint 10 évvel előbb. Vannak azonban vidékek amelyeken a kőépitkezés nyilvánvalóan a közeli vá-

²⁰ A rövidség okáért a következőkben általában csak **kő** háznak nevezem a kő- vagy téglafalú házakat.

²¹ Az első számjegy az 1900. évi, a második az 1910. évi százalékszámot mutatja.

rosok hatására vezethető vissza, így első sorban Bogsán és Resicza vidéke (a bogsáni járásban 15,0—19,0%, a resiczai járásban 23—28%), és Oravicza vidéke (oraviczai járás 35%, jámi járás 36%). A bogsáni járásban **Bogsán** és **Dognácska** vezet, azonkívül a környék faluiban is terjed a kőépítkezés. Azonban itt is van feltűnő kivétel, amennyiben **Királykegyén** és **Németbogsánban** száznál több a fagyás. Ez szerintem az egykor tiszta német helységek elruménosodásának a következménye. A bogsáni járásban egyébként a kőházak száma 1910-ben másfélezer volt (19,0%). A resiczai járásban **Resicza** városon kívül az egykor német lakosságú ma már rumén többségű **Ferencfalva** községben és a szomszédos rumén falukban terjed a kőépítkezés. De itt is tapasztalható némi apadás néhány faluban. A resiczai járásban 1910-ben a kőházak száma harmadfélezer volt (27,7%). Az oraviczai járásban a két **Oravicza**, a két **Csiklova** és **Stájerlek-Anina** vezet a tégl- és kőfalú építkezésben. Ezek persze nem rumén házak, hanem a német telepesek lakóházai, valamint a bánya- és vasművek épületei. A járás területén azonban egyre terjed a jobban épített házak száma, úgy hogy 1910-ben a kő- és téglházak száma túlhaladta a háromezretet s 35,7%-ot tett ki. Itt is volt néhány községben apadás. A jámi járás a kő- és téglházak tekintetében különleges helyzetet foglal el. Itt sem közeli város, sem ipari központ nem lehetett közvetlen hatással a nép építkezésére, mégis ez a járás 36,0%-ával a sűrűbben építkező vidékek közé számít. Különösen néhány község tűnik ki ebben, így az egykor német, ma már túlnyomóan rumén lakosságú **Szászkabánya**, aztán a közeli **Illadia**, **Potok**, **Szlatina** és **Szokolár**. Ezeken kívül a hegyekre, erdő közepébe telepített **Kohldorf** és **Mariaschnee** községekben minden ház kőből épült.

Aránylag legtöbb kőház van a megye keleti felében. A karánsebesi járásban tíz év alatt 30,7-ről 33,4%-ra emelkedett a kőházak arányszáma. Szaporodás volt csaknem minden egyes községben. **Valemare** és **Golecz** egészen, **Ruszkabánya** és **Zavoj** nagyrészt, **Ohababisztra**, **Csirésa** és **Glimboka** részben kőből épült. Apadás csak 5 faluban volt. A szomszédos teregovai járásban a kőházak száma a jelzett tíz év alatt 45,5-ről 56,1%-ra emelkedett. Legjobban elterjedt a kőház a járás három német falujában: **Wolfsberg**, **Weidental** és **Ószadova** községekben. A teregovai járás déli végén, a Kornypatak völgyében és az ehhez csatlakozó orsovai járás néhány faluja a Bélapatak völgyében, továbbá lejjebb a Cserna folyó mentén egészen **Orsováig** s attól délnyugatra a Duna partján húzódik végig összefüggő területen a kőház igazi hazája a megye területén. Itt ma szinte kizárólagos a kőház. A teregovai járás területén a kőházak száma tíz év alatt 56,5-ről 72,8%-ra szaporodott. Jellegzetes kőházas faluk az orsovai járásban: **Globureu**, **Jablanicza**, **Jeselnicza**, **Valeabolvansicza** és természetesen a városi jellegű **Orsova** és **Mehádia**. A moldovai járásban is igen tekintélyes a kőházak száma, (62,4—61,7%), az orsovai járás után a legtöbb kőházzal bírójárás a megyében. A bozovicsi járásban a kőházak száma tíz év alatt 22,7-ről 39,4%-ra emelkedett. A járásban vannak községek, amelyek a jelzett tíz évi időközben a faépítkezésről csaknem teljesen a kőépítkezésre tértek át. Ezek: **Gerbovecz**, **Prigor**, **Rudaria**, **Lapusnik** és **Patas**. Tipikus kőházas falu a cseh **Sumicza** és a rumén **Putna**, **Pervova** és **Lapusnik**. Ezek a járás keleti szélén fekszenek s a fent említett mehádiakörnyéki összefüggő kőházterülettel határosak. (3. és 4. kép.)

Ha a térképen megnézzük a kőház elterjedését, illetve a legsűrűbb előfordulását, kitűnik, hogy ez csaknem pontosan összeesik az egykori katonai határőrvidék területével. Közelfekvő tehát az a feltevés, hogy itt a karánsebesi, terogovai, orsovai, moldovai és bozovocsi járásokban a kőépítkezés nagy kedveltsége valószínűleg a határőrvidéki katonai közigazgatásnak köszönhető, mert ezen a területen az egyéb befolyások és körülmények nem igen jöhetnek szóba. Itt nincsenek virágzó és nagy hatással bíró városi települések, nincsen általános gazdasági fellendülés, ez a megye szegényebb fele. S bár a megyének ezen a részén vannak az óriási erdőségek, mégis itt terjedt el legjobban a kőház.

Túlságos részletezésre vezetne az, ha ki kellene mutatni melyik faluban építenek terméskőből és hol égetett téglából. Csak nagyjából megemlíthető, hogy a jámi járásban, a Temes- és a Bisztra völgyében valamint a megye nyugati síkvidéki részein általában égetett téglából az építőanyag, ha kő- vagy téglaházról van szó. Ellenben a megye keleti részében, tehát a volt Szörény megyében, illetőleg a volt határőrvidék területén terméskőből építik a házakat. A Duna mentén mésztufából, a Cserna-, Béla- és mellékvizeinek völgyeiben csillámos palafélék adnak igen jó építőanyagot. Oraviczán és a többi egykori német bányavároskában a közeli hegyek mészkővét használják házépítésre.

A kőből vagy téglából épített parasztház legtöbbször ugyanolyan alakú és berendezésű, mint más anyagból épített megyebeli parasztház, tehát nem képvisel külön háztípust. Csak akkor tér el a régi formáktól, amikor városi kőművesmester építi a házat városi mintára, de akkor már csaknem teljesen elveszti népi jellegét. Általános fejlődés eredménye továbbá az is, hogy a kő- és téglafalú házak túlnyomórészt nyeregfedéllel és oromfallyal épülnek. De ez a fejlődési folyamat már az egyéb anyagokból épített házaknál veszi a kezdetét s a kőháznál már csak a folyamat befejezését jelenti.

Föld- és vályogfal.

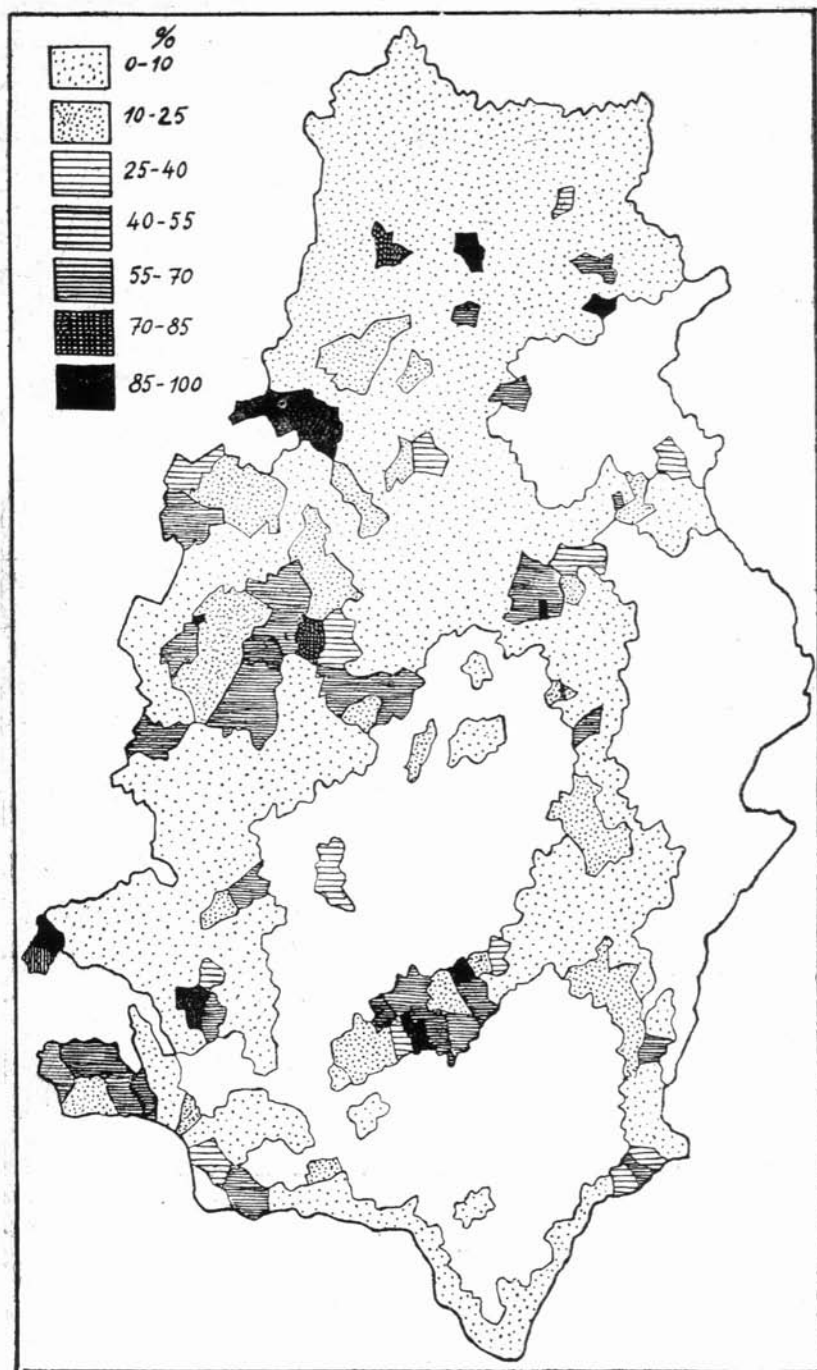
Mint fentebb említettük, a népszámlálások statisztikája két külön rovatban közli a „vályog- v. sárból“ épült házakat, (vö. 5. és 6. képpel) egyikben kő- vagy téglaalappal, a másodikban alap nélkül. Ebből bizony nem igen lehet megtudni, melyik a vályogfal s melyik a sárfal, azaz földből vert fal. Aki azonban ismeri a megye egyes vidékeit s az ott szokásos építkezési módo-

kat, az mégis tudja használni ezeket a hivatalos adatokat is. Az egész megyében általános szokás mindenféle ház alá alapot, fundamentumot rakni, kivéve az egyik, később tárgyalandó faházféle alá. Az alap mindig terméskőből vagy újabban téglából is készül. Az alap nélkül épített „vályog- vagy sárházak“ idegenek a megye területén, s így mindig csak újabb idő jövevényének bizonyulnak. Ez leginkább a töméses vagy vertfalú földházakra vonatkozik. Nagyoobrászt a bégai járás magyar és német telepes községeiben építik így a házakat. Ezt az építésmódot a telepesek előbbi hazájukból, a magyar Alföldről hozták ide, a megyébe. A bégai járásban *Bethlenfalva*, *Bodófalva* és *Szapáryfalva*, a facseti járásban *Igazfalva*, a lugosi járásban *Imrefalva*, *Daruvár*, *Istvánfalva* és *Vecseháza*, a temesi járásban *Csukás* (azelőtt *Ebendorf*) és *Gyulafalva*, a bogsáni járásban *Királykegye* (azelőtt *Königsgnad*), a jámi járásban *Udvarszállás*, *Szuboticza*, *Bogodincz* és *Petrilova*, a moldovai járásban *Langenfeld* és *Zlaticza*, a karánsebesi járásban *Ruszkabánya*, *Nándorhegy*, *Ujkaránsebes* és *Turnul* azok a községek, ahol ez a házféleség dominál.

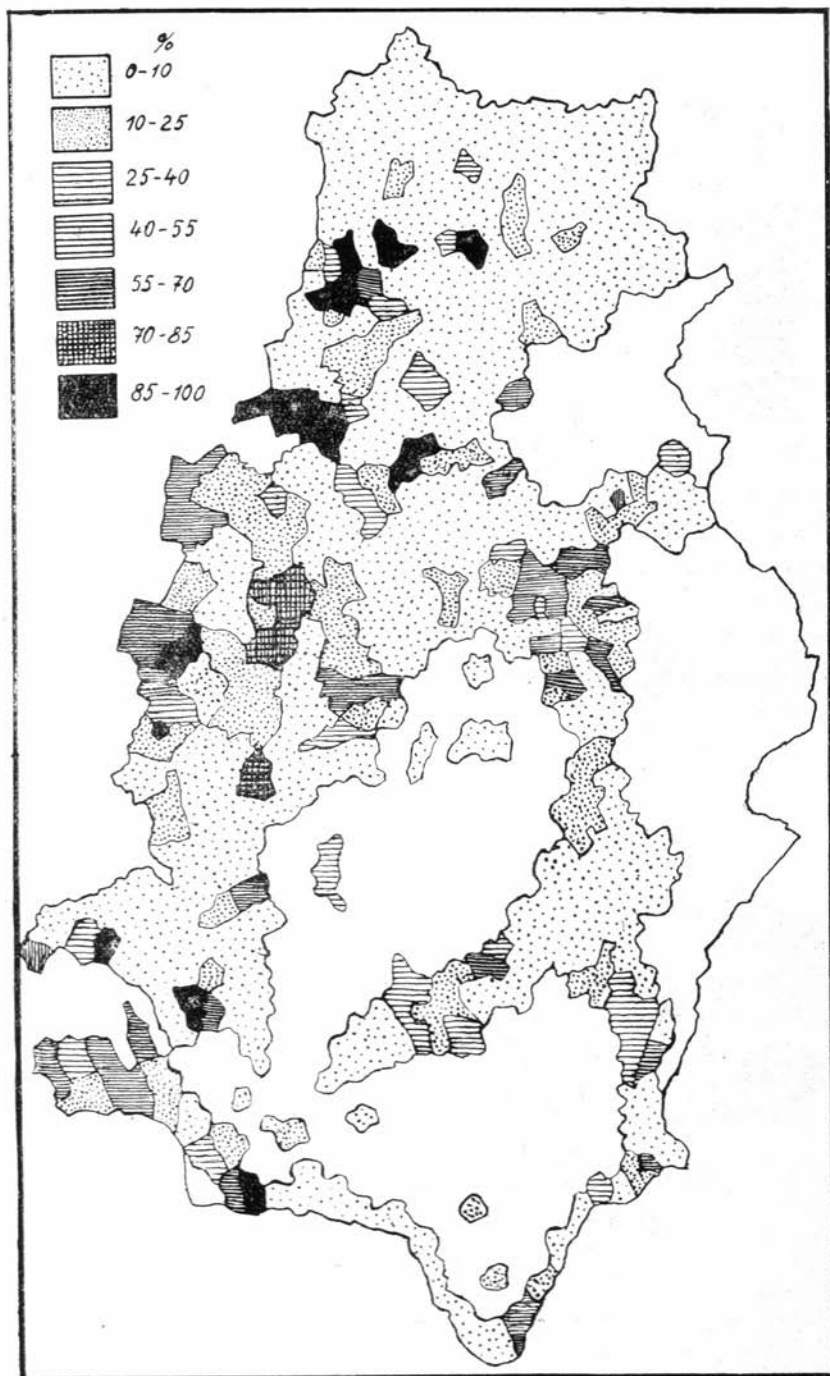
A másik házféleség, amit a hivatalos statisztika kő- vagy téglalappal bírónak jelez, csaknem teljes bizonyossággal és teljes egészben vályogháznak vehető. Ez a házépítési mód ugyanis a legtöbb helyen a régebbi faház helyébe lép s rendszeren már újabb alakúra is építik a házat. Ez tehát csak téglá helyett vályogból épített házat jelent. A vályogfalú építkezés elterjedéséhez nagyban hozzájárult az újabb állami telepítés. „Az állam által épített ház egy nagy utcai, egy kisebb udvari szobából és a kettő közötti pitvaros konyhából állott; a ház hosszában gerendás tornác húzódott végig. Alapja rendszerint téglalap, fala vályog és mennyezete gerenda volt“.²² Vályogfalú építkezés tehát csak ott fordul elő, ahol már téglából építkeznek.

Ezért pl. a marosi járásban csaknem ismeretlen, a bégai járásban is csak újabban jelentkezik (1900-ban 0.4%, 1910-ben 6.9%). A facseti járásban 1900-ban csak **Tomesten** volt jelentékeny számban, de 1910-ben már a járás székhelyén **Facseten** is jelentősen megsaporodott. A lugosi járásban 1900-ban úgy szólván alig volt, tíz év múlva is csak lassan szaporodott a vályogfal (1.0—3.7%). A temesi járásban csak **Nadrág** emlithető, a bogsáni járásban ellenben már 1900-ban is nagy számmal voltak vályogházak, de főképen az egykori német telepes helyeken,

²² BUCHMANN KÁROLY, *A délmagyarországi telepítések története*, I. Bónát. Budapest, 1936. 113.

5. kép. Vályog- és földházak elterjedése 1900-ban.

6. kép. Vályog- és földházak elterjedése 1910-ben.

Dognácskán, Németbogsánban és Vaskőn, azon kívül Románbogságban és Királykegyén. A szomszédos resiczai járásban tíz év alatt 17.2-ről 14.8%-ra ment vissza a vályogházak száma. Ebben a járásban is a vasgyár és bányauzemek helyeiségeiben találjuk a vályogházakat, a két Resiczán, Kölniken és Kuptoreszékulon. Az oraviczai járásban a vályogházak százalékszámát tíz év alatt 10.9-ről felment 14.0%-ra. Itt is a főleg német lakosságú Oravicza, Stájlerlak-Anina és Forotik német részén volt vályogház 1900-ban. Tíz év múlva már Zsurzsova is erre az építkezésre tért át. A jámi járásban 1900-ban Petrilova községben csaknem kizárólag vályogból építkeztek, tíz év múlva már Berlistye és Leszkovicze is követte ebben. A moldovai járásban a tíz év alatt a vályogházak száma 7.0%-ról 15.4%-ra emelkedett. Szokolovác, Bzlobreska és Ómoldova voltak 1900-ban a vályogházak legfőbb előfordulási helyei, 1910-ben még Újmoldova, Koronini és Szentheléna cseh telepes községek. A szörényi részen, a karránsebesi járásban 1900-ban csak Golecz, Nándorhegy, Óbrézsza, Újkarránsebes és Vár községekben van vályogház (az egész járásban 4.5%), de már tíz év múlva a járási százalékszám 13.7%-ra emelkedett. Ekkor már Bokosnicza, Bolvasnicza, Körpa, Glimboka és Ruszkabánya is erősebben résztvett ebben az újfajta építkezésmódban. A teregovai járásban a tíz év alatt alig változott az elég alacsony százalékszám, 3.1—3.3%. Domasnia, Oszadova, Ruszka és Teregova voltak 1900-ban, tíz év múlva csak Örményes nyomult előre a vályogházak számával. A bozovicsi járásban szokatlanul sok volt a vályogház 1900-ban s e tekintetben első helyen állt a megyében, de tíz év alatt a 38.4%-ról leapadt a szám 11.3%-ra. A járás legtöbb községében a vályogházak száma fogyott, csak két helyen volt szaporodás, Óborlován és Prilipecz községekben. Az orsovai járásban a vályogházak arányszámát tíz év alatt 7.0-ről 9.0-re emelkedett. Előbb Orsován, utóbb Mehádán voltak nagyobb számban vályogházak.

A vályogházak száma a vármegye területén 1900-ban az összes házak 9.7%-át tették ki, s ez a szám a tíz év alatt csak kevéssel emelkedett 11.0 százalékra. Ezzel a vályogház a megyében harmadik helyen állt a fa- és kőházak mögött. (5. és 6. kép.)

Faház.

A kő-, tégl-, föld- és vályog-falú házak száma együttevé sem éri el a megyében a faházak számát. Ez a szám 1900-ban 55.4 százalékot tett ki, tíz év múlva is még mindig 50.2 százalék volt, tehát az összes házak fele volt fából építve. A faház azonban ma már fogyóban van, egyre kevesebb faházat építenek, de tudjuk, hogy a múltban a faház sokkal jobban el volt terjedve, mint ma, sőt azt is fel lehet tételezni, hogy valamikor a faház általános s talán kizárólagos volt a megye területén.

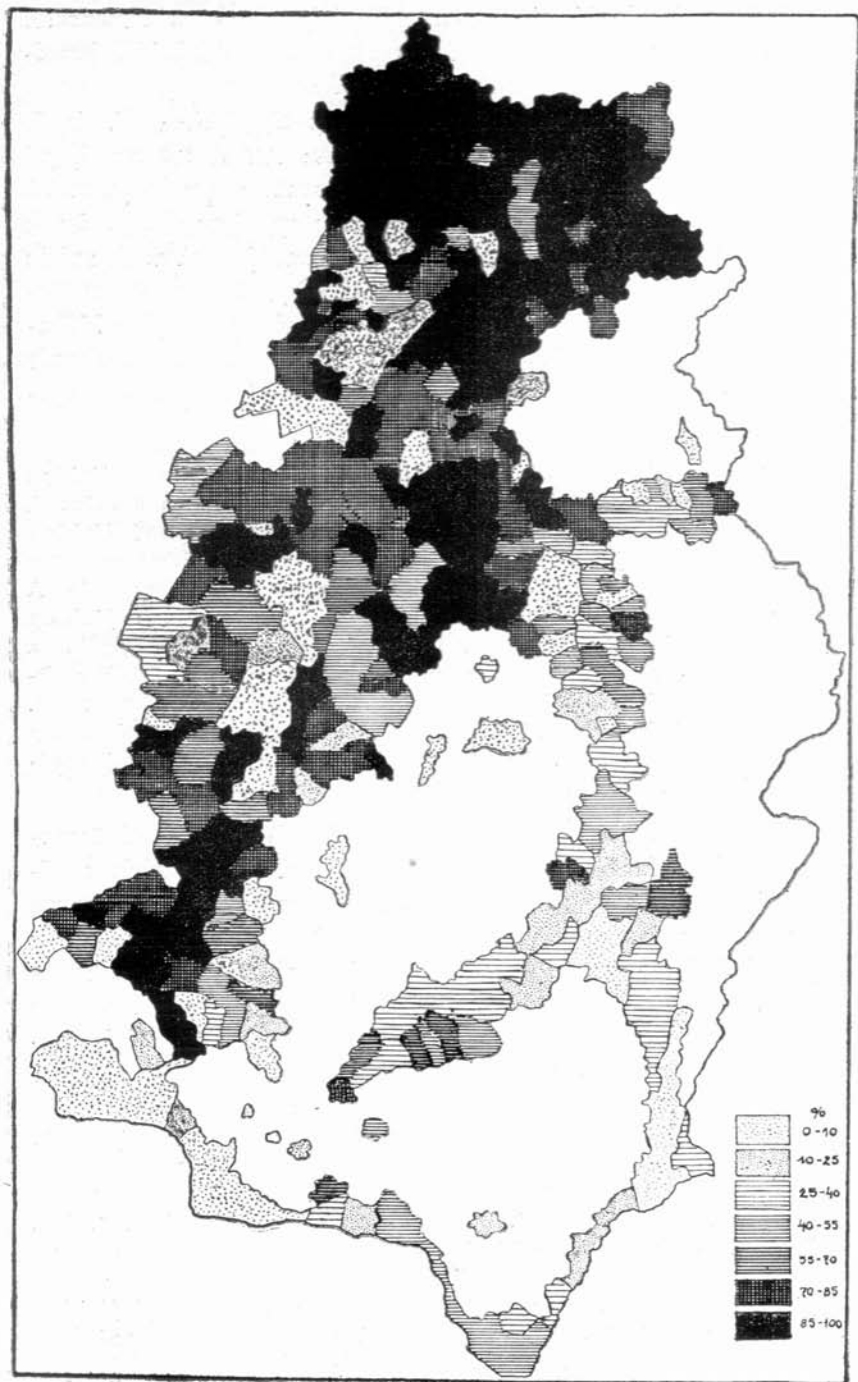
Mindezek alapján joggal mondhatjuk a *faházat* tipikusnak Krassó-Szörény megye területén, s ha a megye házáról beszélünk, akkor első sorban csak a *faházzal* lehet szó.

A faházak elterjedéséről szerkesztett térképeken (7. és 8. kép), két érdekes megfigyelést tehetünk: Az egyik az, hogy a grafikai jelzések olyan elhelyezkedést mutatnak, mintha ez az egész felület mostan egy korábbi általános egységes elterjedésnek megszaggatott, megtépett, kilyukasztott takarója volna. A másik nem kevésbé érdekes jelenség az, hogy ma nem az erdős-hegyes részeken (tehát nem a keleti volt szörényi vidékeken), hanem ellenkezőleg (és tegyük hozzá, minden várakozás ellenére), éppen a megye nyugati, laposabb és erdőben szegényebb vidékein van leginkább elterjedve a faház.

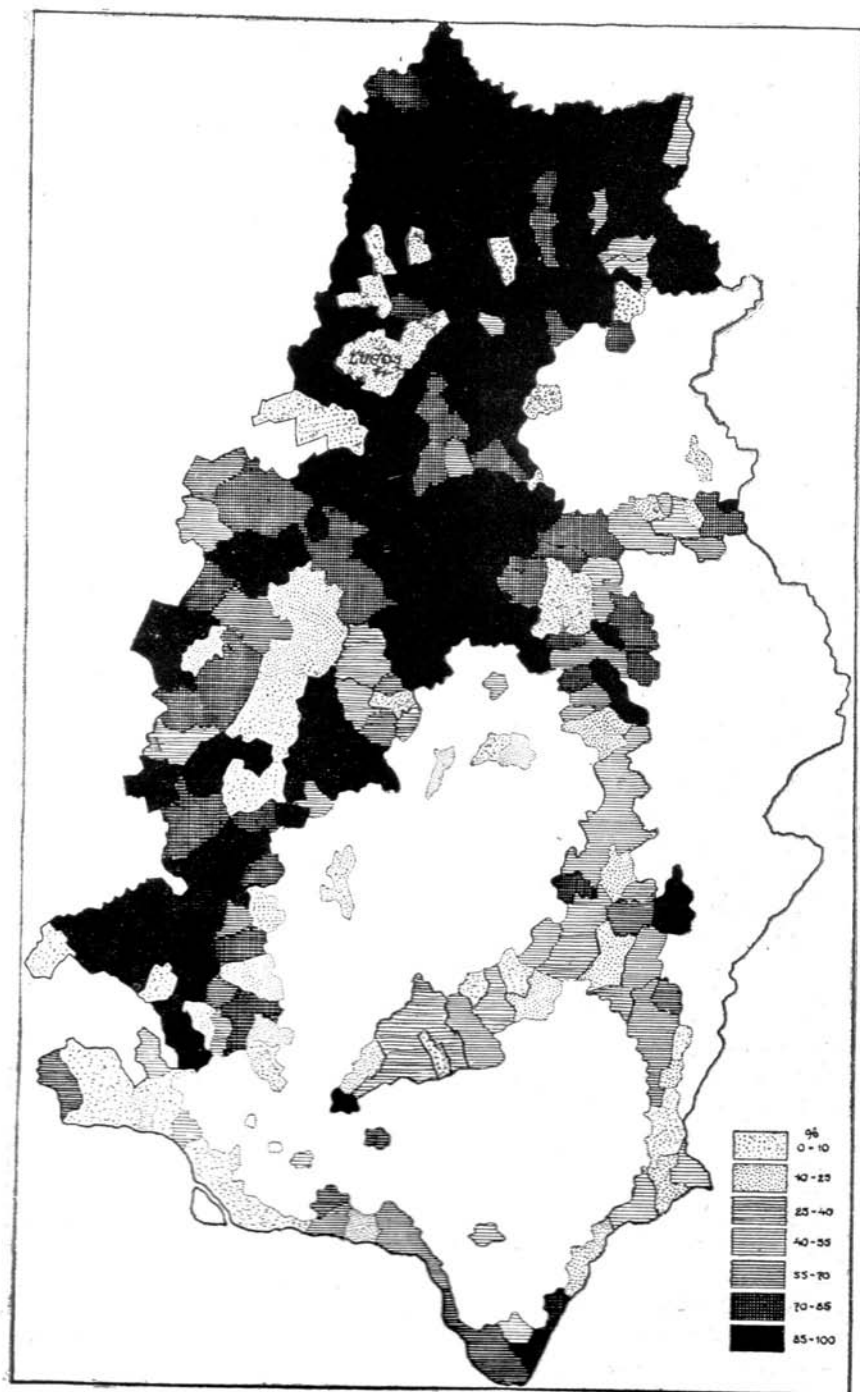
Százalékarányban legtöbb faház volt 1900-ban a marosi járásban (91.7%). A szomszédos vidékeken sem volt sokkal kisebb ez a szám. A bégai járásban 80.2%, a facsetiben 78.3%, a lugosi járásban 80.8%, a temesi járásban 83.3%. Tehát ebben az öt járásban, a megye északi és északnyugati részében van legsűrűbben elhelyezve a faház. A délebbre következő vidékeken már ritkulni kezd. A bogsáni járásban 59.5%, a resiczaiban 58.0%, az oraviczai járásban 49.7%, a jámi járásban 56.8%. A megye keleti és déli részein legsűrűbb a faház a karánsebesi járásban, 56.9%, a teregovai járásban 49.1%. A bozovicsi járásban már csak 32.4%, az orsovai járásban még ennél is kevesebb, 27.6%. Legkevesebb faház van a Duna menti moldovai járásban, 15.5%.

A térkép mutatja (Vö. 7. és 8. képpel) és a fenti összeállításból is látható, hogy délről-északra haladva a faház sűrűsége növekszik, s mint említettük, a Maros melletti vidékeken a legsűrűbben fordul elő. De a faház a Marostól északra, Arad-megye keleti hegyes részein és még északabbra is egyre fogyatódik. Tehát a krassószörényi faház is összefügg azzal a nagy előfordulási területtel, amely a Kárpátok vonulatán végig halad s csaknem Erdély egész területét magábfoglalja. A mi krassószörényi faházterületünk tehát ennek az óriási magyarországi (kárpáti) faházterületnek végső része és legdélibb nyulványa.

A tíz évi fejlődést, tehát az 1910. évi állapotot mutatja a 8. kép. Erről és a statisztikai adatokból látható, hogy a faház az egész megye területén megfogyatkozott. A fogyás nem volt egyenletes. Aránylag kevés fogyás volt az északi részeken (bégai járásban 1.8%, lugosi járásban 5.9%, temesi járásban 4.5%), legnagyobb volt délen (orsovai járás 47.2%). A középső részeken változatos és egyenlőtlen volt a faházak fogyása (bogsáni járás 7.6%, resiczaiban 1.9%, karánsebesi járás 10.1%, oraviczai járás 1.3%, teregovai járás 20.5%). A

7. kép. Faházak elterjedése 1900-ban.

8. kép. Faházak elterjedése 1910-ben.

megye 10 járásában csökkent a faházak száma tíz év alatt, de volt négy olyan járás, amelyekben ellenkezően, szaporodott a faházak száma. A marosi járásban 91.7 0/0-ról 94.2 0/0-ra, a facseti járásban 78.3 0/0-ról 82.8 0/0-ra, a moldovai járásban ugyan nem mutatható ki százalékos emelkedés, a faházak tényleges száma mégis több volt 1910-ben mint tíz év előtt. Feltűnő és különös változás történt a jelzett évtizedben a bozovicsi járásban. Az 1900. évben ott 1897 faház volt, tíz év múlva 3245 faházat számláltak. Ez 71 százalékos emelkedésnek felel meg.

Ezen adatokból is kitetszik, hogy a lassan csökkenő és eltűnő faház megfogyatkozása nem egyenletes, hanem inkább hullámszerűen mozgó folyamathoz hasonló, ahogyan azt a bevezetésben már említettük. Ezt a hullámzást a következő adatok mutatják. A bégai járásban a faház a jelzett tíz év alatt 18 faluban fogyott, 9 faluban szaporodott. A lugosi járásban valamivel nagyobb arányú volt a faházak fogyása, mert itt 19 faluban fogyott, és csak 5 faluban volt jelentéktelen szaporodás. A temesi járásban 22 faluban volt fogyás, 7 faluban szaporodott a faház. Feltűnő itt az, hogy Zgribestben a faház a tíz év alatt 39.1 0/0-al szaporodott, amit alkalmasint az időközi odatelepitett 893 ruszin lakósnak tulajdoníthatunk. A bogsáni járásban a faház tíz év alatt 15 faluban fogyott, 6-ban szaporodott. Csak egy faluban volt feltűnő a fogyás, Füzesen, 57 0/0. A resiczai járásban 18 faluban fogyott, 8 faluban szaporodott a faházak száma. Legfeltűnőbb volt a fogyás két krassován faluban, Krassován 20.8 0/0, Nermeten 90.3 0/0. Ellenben Delinyesten 37.0 0/0-os gyarapodás volt. Az oraviczai járásban 10 év alatt 16 faluban fogyott, hatban szaporodott a faház. Itt is voltak feltűnő kivételek. Kernyécsán a fogyás 44.7 0/0 volt, viszont Forotikon 56.2 0/0, Székáson 100 0/0 volt a növekedés. A jámi járás 24 falujában fogyott, 4 faluban szaporodott a faház. Feltűnő itt Berlistye, ahol a 203 faház 16-ra apadt. Nikolincz községben pedig 1900-ban csak 5 faház volt, tíz év múlva 270 lett belőle. A karánsebesi járásban 10 százalékos volt az átlagos fogyás, Turnulban csaknem egészen eltűnt, Körpán a felére apadt a faházak száma. Jelentősebb emelkedés csak Obrézszában és Márgában volt. A teregovai járásban csak egy faluban volt némi szaporodás, egyébként mindenütt megfogyatkozott a faházak száma. A legnagyobb arányú volt a fogyás az orsovai járásban, ahol a tíz év alatt 47.5 0/0-kal csökkent a faházak száma. Legfeltűnőbb fogyás volt Valeabolvansniczán 59.0 0/0-ról 26.2 0/0-ra és Jablaniczán 38.2 0/0-ról 9.4 0/0-ra. A moldovai járás 13 falujában fogyott, 7 faluban szaporodott a faházak száma, mégis az átlagos szám 6.4 0/0 szaporodást jelez a járásban. Ennek az oka, két községnek, Szikeviczának 24.0 0/0-os és Padinamatei 85.5 0/0-os szaporodási száma. Ez annyira felemelte a járás átlagszámát, hogy még az olyan tekintélyes csökkenések, mint a két Lyubkova 33.9 0/0 és 16.8 0/0 és Weitzenried 37.5 0/0 fogyás sem tudták ellensúlyozni.

A marosi járásban 17 faluban volt szaporodás, 7 faluban fogyás. Ebben a járásban legsűrűbb a faház a megyében. Az átlagos szaporodás 7.2 0/0 volt, csupán Szelcsován volt feltűnő arányú szaporodás, 61.6 0/0. A szomszédos facseti járásban 28 faluban szaporodott, 7 faluban fogyott a faház. Az átlagon felül volt Kurtyán 124.0 0/0-al, Bottyinesben 128.0 0/0-al az emelkedés, Rumunyesben a háromszorosára, Tomestben a huszonötszörösére emelkedett a faházak száma. Külön megemlítendő itt a bozovicsi járás mint tipikus példája annak, hogy miképen hullámzik

és változik át a házféleség egyik fajtából a másikba. Vizsgálataim szerint ezen a vidéken a régi időben valószínűleg kizárólag csak faházakat építettek. A faház azonban itt is csökkent idővel, úgy hogy 1900-ban már az összes háznak csak 32.4 0/0-a volt fából való. A téglá- és vályogházak egyre nagyobb térfoglalása következtében számítani lehetett a faház közeli teljes eltűnésével. De 10 év múlva, 1910-ben kiderült, hogy a faházak nem fogytak tovább, hanem ellenkezőleg, a faházak divatja újra fellendült, mert az arányszáma ekkor 43.5 0/0 volt. Ez 71.0 0/0-os emelkedést mutat. De ez az emelkedés vagy szaporodás az egyes községekben nagyon egyenlőtlen volt. **Rudárián** 57.7 0/0, **Bányán** 139.0 0/0, **Gerboveczen** 221 0/0, **Ósopoton** 278 0/0, **Mocserison** 309 0/0 és **Patason** 466 0/0. Öt további faluban azonban fogyás volt, **Lapusnikon** 9.2 0/0, **Óborlevénben** 12.8 0/0, **Prilipeczen** 21.0 0/0, **Sumiczán** 25.0 0/0 és **Pervován** 44.0 0/0.

Végül meg kell említeni, hogy még a megye két rendezett tanácsú városában is voltak faházak, még pedig a következő számarányban: **Lugoson** volt 1900-ban 491 faház (22.1 0/0), 1910-ben 500 (17.6 0/0). **Karánsebesen** volt 1900-ban 118 faház (10.9 0/0), 1910-ben 95 (6.0 0/0). A megye egész területén, beleértve a városokat is, volt 1900-ban 47,915 faház (55.4 0/0), tíz év múlva 47,246 (50.2 0/0). Ez mutatja, milyen szívósan tartja magát ez a házfajta a megyében és dacára a mind jobban elterjedő téglá- és vályogépítkezésnek, megtartja százalékarányos helyét. Mert a tíz év alatti 669 háznyi csökkenés alig számít a megye 86,385, illetve 93,996 házához számítva, ami mindössze 0.7 0/0-ot tesz.

Ha tehát tekintetbe vesszük a faház arányszámát, amely szerint ez még mindig a legelterjedtebb építésmód az egész megyében, továbbá régiségét s később tárgyalandó különösségeit, egész jogosan kizárólag a faházzal foglalkozhatunk, ha a krassó-szörényi házról *általában* van szó. A következőkben tehát a faházat fogjuk tárgyalni s a többi építésanyagból készült házakra csak szükségszerűen térünk ki.

Kétségtelen, hogy mindig a legkönnyebben beszerezhető és legolcsóbban előteremthető építőanyag határozza meg azt, hogy egy-egy vidéknek vagy településnek a lakói miből építik meg a lakóházukat. Tehát első sorban a földrajzi adottságok és nem a nép faji jellege „nemzeti stílusérzéke“ s ehhez hasonló megfontolások határozzák meg azt, hogy kőből, téglából, földből vagy fából építkeznek-e az emberek. Csak másod- és harmad-sorban érvényesülnek ebben a tekintetben gazdasági és társadalmi tényezők, meg a kor vagy vidék divatja. Ezért építenek a kőben és fában szegény Alföldön földházakat, erdős vidékeken faházat, fátalán hegyvidékeken pedig kőházakat.

Krassó-Szörény megyében ma is igen sok erdő van, régebben még sokkal több volt. Ez az oka annak, hogy itt olyan sok a faház, hogy ez a házféleség adja meg az egész vidék jellegét. A faház a régi időben még sokkal jobban el lehetett

terjedve, sőt azt lehetne mondani, valamikor itt kizárólag fából építkeztek. Hogy mióta, azt nem tudjuk biztosan, mert hiányzanak az erre vonatkozó régi adatok. Az a néhány gyér és szükséztudósítás, ami a régi időből ránkmaradt, csak a XVIII. század elejéig terjed vissza, tehát kétszáz évnél alig valamivel régebbiek.

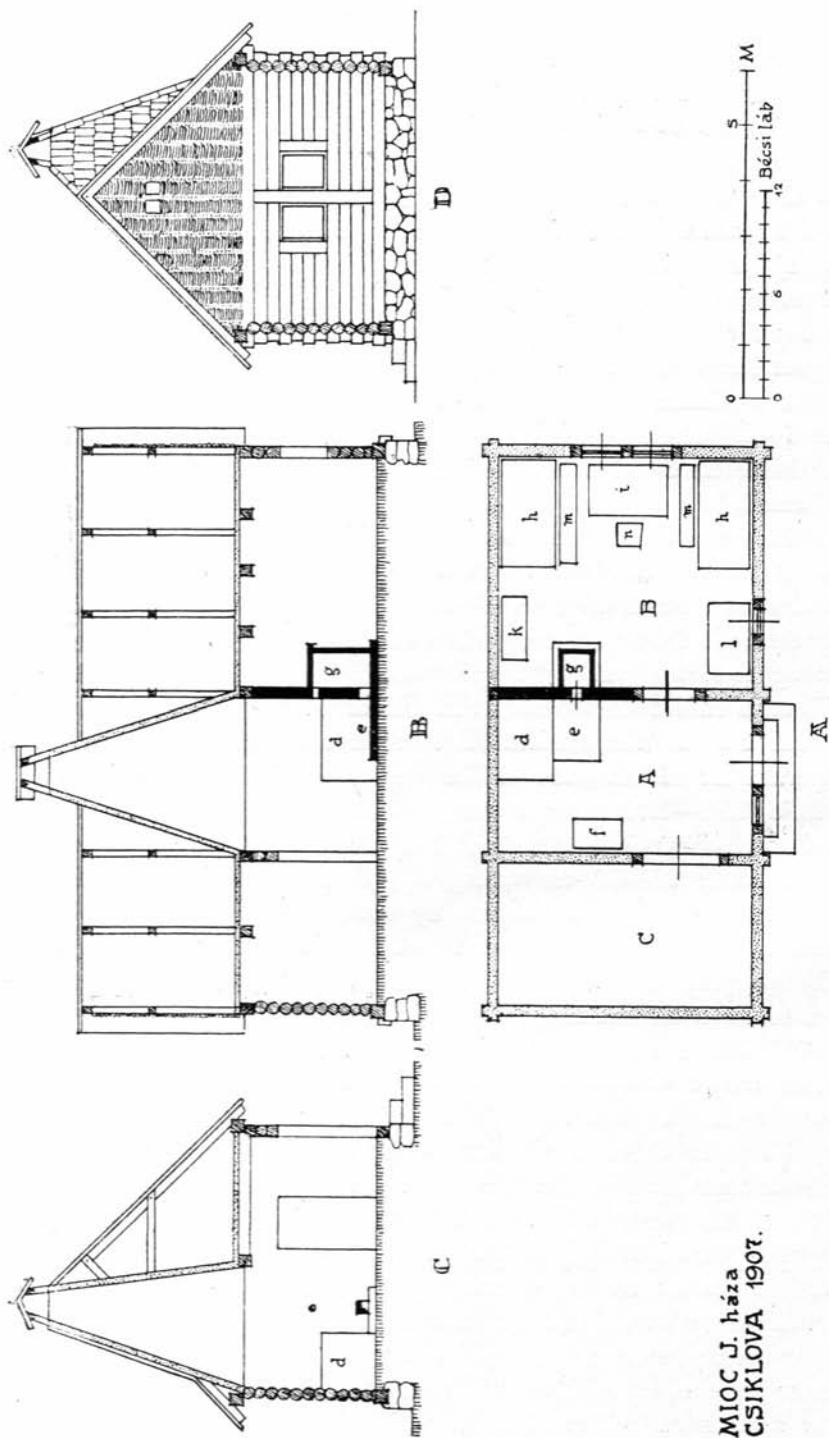
*

Amikor a hivatalos statisztika a faházak adatait felsorolja, nem mondja meg, hogy voltaképpen *milyen faházakról* van itt szó. Pedig tudjuk, hogy a faház fogalma többféle építésmódot foglal magában, hogy csak a legfőbbeket említsük: van *boronafalú* és van *gerendavázas* faház, de egészen jogosan ide lehet sorolni a tiszta *sövénypítkezést* is. Így voltaképpen nem tudjuk, hogy a megyében kimutatott sok faház közül melyik milyenféle. Mintahogy nehéz a vályogházat tüzetesebb vizsgálat nélkül megkülönböztetni a téglafalú háztól, éppen olyan nehéz néha meghatározni, hogy némely faház melyik csoportba tartozik. Itt a külső szemlélet nem elegendő, csak a falak vizsgálata adhat erre megnyugtató feleletet.

Krassó-Szörény megyében nagyjából kétféle faház fordul elő. Az egyik fajta az ú. n. *boronafalú* építkezés neve alatt ismeretes, a másik a *gerendavázas* faépítkezés körébe tartozik. Mindakét építéstechnika ősi s így látszólag nem dönthető el, hogy a kettő közül mégis melyik a régibb és eredetibb itt a mi megyénk területén. Ez talán nem is fontos a mi szempontunkból, bár vannak olyan támpontok, amelyek ezt a kérdést is eldönthetővé teszik.

A kétféle faház mai földrajzi elterjedése, ill. előfordulása a megye területén pontosan meg nem határozható. Ma már szél-tében mindenütt előfordul a boronafalú ház, s ahol ma még faházat építenek, ott csakis boronafalút készítenek. A gerendavázas, vagy inkább *talpas* faház ma már sokkal kisebb számban fordul elő, nagyobb tömegben sehol sem, de egyes vidékeken több, más vidéken kevesebb számban, elszórtan. Ezek a ritkább előfordulások olyanok, mint egy eltűnőben levő régi építésmódnak a reliktumai. Nagyobb számban a megye északi és északnyugati részein, a Béga és a Temes tágas sík völgyeiben, a marosi, a bégai, a facseti, a lugosi és a temesi járásban fordul elő.

Mielőtt a ház alaprajzi elrendezésével, beosztásával, helyiségeinek számával és rendeltetésével foglalkoznánk, megvizsgáljuk a házfalak szerkezetét és a felépítést.

MIOC J. háza
CSIKLOVA 1907.

9. kép. Újabb fajta boronafalú faház. A = konyha, B = szoba, C = clet; d = magas nyílt tűzhely, e = alacsony tűzhely, f = orman, g = cuptor, h = ágy, i = asztal, k = láda, l = szövőszék, m = pad, n = szék.

A nagyobb számban előforduló és jobban elterjedt *boronafalú* faházzal kezdjük a sort. Mindenekelőtt meg lehet állapítani, hogy a megyében kétféle boronafalú ház ismeretes. Az egyik inkább a megye keleti és északkeleti részein fordul elő, a másik leginkább a régi volt bányavárosok közelében és azok vidékén. Az első a kezdetlegesebb és miben sem tér el az erdélyi boronafalú faháztól, szerkezetben és felépítésben (de nem alaprajzban), viszont a megye nyugati felében szokásos boronafalú építkezés olyan szerkezeti különbségeket mutat, amely más eredetre vall.

Az ismertetést ezzel a második változattal kezdjük. (9. kép.) A ház általában kis méretűnek mondható. Szélessége soha sem több 5—6 méternél, de igen sokszor ennél kevesebb. A ház hossza természetesen a helyiségek számától függ: kétosztatú ház 7—8 m. hosszú, háromsztatú 10—11 m. A házfalak magassága 2.00—2.20 között szokott lenni. A boronafalú faház nálunk sohasem fekszik a föld színén, hanem mindig van alatta valami alap (*fundament*), rendszeren a patak medréből szedett, vagy a közeli hegyoldalból fejtett terméskőből, sokszor minden kötőanyag nélkül, egyébként sárral, agyaggal összerakva. Újabban már mészhabarcsba rakott kőfal (*zid*) van alatta.

Az alapfal alkalmazása miatt ez a boronafalú ház mindig magasabbnak látszik más vidékek parasztházánál. A helyiségek padlója 0.50—1.00 m. magasan fekszik a föld színe felett. A *fundamentre* rakják a boronafal talpgerendáit (*talpă*), négyszegletesre ácsolt 25—30 cm vastag tölgyfagerenda, ritkábban más fából. Mivel 10—11 m hosszú egyenes tölgyfagerendát ritkán lehet találni, a ház hosszában fekvő talpak sokszor két-két rövidebb egymáshoz toldott gerendából készülnek. A talpak fölött sorakoznak a boronafal gerendái (*grindă*). Ezek 15—25 cm átmérőjű, lehetőleg egyenes szál, kerek bükkfatörzsek. Négyszegletesre ácsolt boronákat ritkán és csak újabban alkalmaznak. Mivel a falépítéshez használt fából nem lehet mindig elég hosszúakat és egyenletesen vastagokat kapni, kénytelenek rövidebb fatörzseket is használni. Úgy látszik ebből a kényszerből fejlődött ki a boronafalépítésnek ez a sajátos válfaja, amely megkülönbözteti a régi kezdetleges boronafalépítéstől és amely továbbfejlesztése annak, amennyiben felhasználja és alkalmazza a haladottabb technikájú gerendavázis építkezésnek szerkezetét is. A házsarkokon a boronák a rendes ősi kezdetleges mód szerint egymásra vannak róva, gerezdelve (*crestăt*) s végeik néha arasznyira kiállanak a fal síkjából. Mivel azonban a fák

rövidek, kénytelenek a fal hossza szerint egy vagy két sásfát (*stálp*) közbe iktatni. Ezek rendszeren a helyiségek közfalainak végében állanak, a talp- és a legfelső gerendába csapokkal vannak beerősítve. A sásfák két ellentétes oldalán hornyolat van vésvé s a csaposra faragott boronavégek ezekbe a vājolatokba vannak beeresztve. Ez által mindenféle rövidebb boronát is fel lehet használni a fal felrakására.

A régi típusú boronaházakon a ház keskeny oldalán, az utca felé eső falon a boronák végig mennek egyik saroktól a másik sarokig (10. kép), hiszen ez az 5—6 m nem túlságos nagy távolság. A másik, szerintem újabb típusú boronaházakon, azonban sajátságos módon még a homlokfal közepére is állítanak sásfát (11. kép) s ezzel a falat, ill. a boronasort

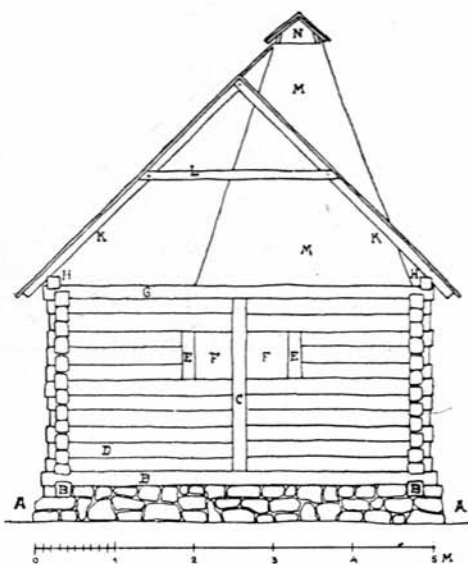

10. kép. Régi típusú boronaház széles ablakkal.

kettőbe osztják. Itt már nem lehet szó kényszerűségről, mert az 5—6 m falhosszúságra mindig akad elég hosszú szálfá a bükkből is. Ez a házfal kettéosztása annyira jellemző és ma már általános, hogy méltán krassószőrényi típusnak nevezhető.

A fal magasságát 10—12 sor borona alkotja. Az ajtó két oldalán szintén áll egy-egy sasfa ajtófél gyanánt, ezek is, mint a többi sasfa, fent csapban végződnek, s ezekre ráfekszik az utolsó, rendszeren a ház egész hosszán végighaladó borona. A homlokfalon és a hátulsó keskeny házfalon a sásfák a koszorúgerendába vannak becsapolva. Az ablaknyílások két oldalán rövidebb (3—4 sor boronát) hornyolt sásfák tartják a csapos végű boronákat.

A háznak mindig egy bejárati ajtaja van (*uša*) s ez az alapfal miatt mindig magasan fekszik. Ezért két-három lapos kőből, vagy alkalmas, csak nagyjából megácsolt fatörzsdarabokból felületesen összerakott lépcső (*treaptā*) vezet fel hozzá. Az ajtóküszöböt (*prag*)²³ a háztalp gerendája helyettesíti. Az ajtónak nincsen külön tokja, a boronákat kiváltó két sasfa egyszermind felei az ajtónak is. Az ajtó maga ritkán és csak újabb házakon asztalosmunka, rendszeren csupán két heveder segítségével egymás mellé szegelt deszkákból készül.

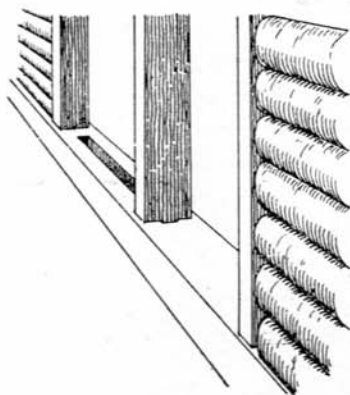
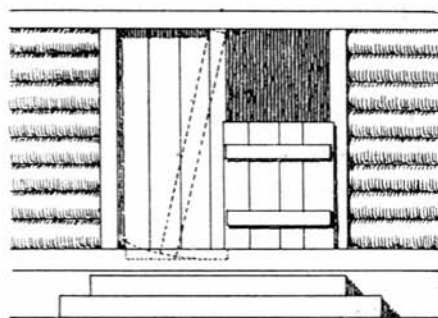

11. Újabb típusú boronaház utcai falának szerkezete. A = kőalap, B = talpgerenda, C = középszlop, D = borona, E = ablaksasfa, F = ablaknyílás, G = befedő borona, H = koszorúfa, K = szarufa, L = kakasülő, M = kéménynyílása.

A megye középső és délnyugati részén, az egykori bányavárosok közelében, van a háznak egy olyan bejárati ajtaja, amely külön említést érdemel. Ez ugyanis a rendesnél mindig szélesebb nyílással bír. Állítólag azért, hogy nagyobb tárgyakat (hordókat, szövőszéket stb.) könnyebben lehessen a házba be- és kivinni. (III. Tábla 4.) Kétféle szerkezetben fordul elő. Az egyiknél a rendes méretű ajtótól jobbra-balra van még egy egy szélesebb deszka-palló felállítva, amelyeket alkalomadtán

²³ Szerb-horvát nyelven is **prag**.

ki lehet szedni az ajtószárnyal együtt s így az ajtónyílás 120—140 cm-nyire kiszélesíthető. A másik szerkezet valamivel bonyolultabb (12. kép). Az ajtónak itt a két sasfa-ajtófélén kívül még egy harmadik fele is van; ez a középső ajtófél kimozdítható a helyéről s a mellette levő két-három szál deszkával együtt kiemelhető a helyéről. Nevezetes az, hogy ugyanilyen ajtókat készítenek a megye középső részén lakó krassovánok

12. kép. Széles ajtó szerkezete.

is.²⁴ Ez az ajtó, dacára bonyolult szerkezetének, annyira kezdetleges, azonkívül a ház belsejét rosszul védi meg a hideg és a szél ellen, hogy mindig arra kellett gondolnom, valahányszor láttam, hogy ez eredetileg nem lakóháznak, hanem valami szer-tárnak vagy raktárnak volt az ajtaja s onnan vették át a lakó-házra. Az ajtó idegen eredetét mutatja az ajtóábla is. Ez ugyanis

²⁴ Vö. Adatok a krassovánok néprajzához, Népr. Ert. XXXIII, 144.

két részből, egy felső és egy alsó részből áll, mindkettő külön-két-két sarkon fordul és külön nyitható. Mivel a ház ama helyisége, amelybe az ajtó nyílik, rendesen ablaktalan, napközben csak az ajtó alsó felét szokták betenni, a felső rész főzés idején még télidőben is nyitva van. A felső ajtószárny befelé, az alsó kifelé nyílik. Ez a kettéosztott ajtószárny igen kezdetleges munkájú utánczása azoknak a városi lakóházajtóknak, amelyeket még a múlt század 80-as, 90-es éveiben, a vidék bányavárosáiban, (*Oravicza, Szászka, Dognácska*), a német eredetű bányamunkások és kisiparosok házaiban nagy számmal lehetett látni. Ezt az ajtószárnyat (németül *Hecketür*)²⁵ a bányahelyek telepesei a XVIII. században alpesi hazájukból hozták. MURKO közöl ilyen ajtót a stájerországi Marburg környékéről.²⁶

A ház ablakai (*fereastră*) régi házakon feltűnően kicsinyek. Az Almás-vidéken találtam olyan házat, amelyen az ablak 20—25 cm méretű volt, s úgy volt a falba vágva, hogy két szomszédos boronát félig-félig kifaragtak. Rendes körülmények között, azaz újabb időben, átfürészelnék 2—3—4 boronát s így az ablak magasság mérete 40—60 cm között változik. A régi típusú boronaházakon egy ablak szokott lenni, a ház homlokfalában, de nem „magyar módra“ a ház sarka felé helyezve, hanem a fal közepén (13. kép). Úgy látszik, ebből az egy középen fekvő ablakból fejlődött az újabb boronaházak ikerablaka. *Teregován* és az *Almás* vidéken meg lehetett figyelni az ikerablak kifejlődését. Az ablakot eleinte a szélesség irányában bővítették (így nem kellett a boronaszervezetet megbontani), ilyen ablaknak a szélessége a magasságnak kétszerese volt (10. kép). Innen már csak egy lépés volt az igen széles ablak kettéválasztásához, egy közbeállított sasfa segítségével, amelyet aztán végig vezettek a fal egész magasságán. Ez lehet az oka ennek a középső sasfa alkalmazásának, amelyet mint mondtunk, szerkezeti ok nem indokol. (11. kép, C.)

Ma már jellemző sajátosága a krassószőrényi rumén háznak az utcai homlokfalban levő páros vagy ikerablak. Ez ma annyira jellemző, hogy ha másról nem, erről meg lehet ismerni vegyes lakosságú faluban, hogy mely házban laknak rumének és melyekben más nemzetiségűek. Újabb házakon, főleg kő- meg téglaházakon is van két ablak az utca felé, de ezek rendesen

²⁵ BRUNO SCHIER, *Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa*, Reichenberg, 1932, 140.

²⁶ Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien, XXXVI, 26..

el vannak osztva a házfal felületén. Ellenben a boronafalú házakon (és a régi gerendavázás házakon is) a két ablak szorosan egymás mellett van elhelyezve, csak a középső sasfa választja el őket egymástól. (11. kép.)

A régi faházak ablakait sarkokon forduló fatáblák zárták el; a nyílást pedig papírral vagy marhahólyaggal vonták be. Amióta az üveglak divatba jött, készen veszik az egész ablakot tokostól, a városi üvegmestereknél, akik raktárra készítik ezeket, s még mindig elég kis méretű, legfeljebb 20×20 cm. nagyságú üvegekkel (*ochiu di fereastră* = ablakszem).

A hosszoldal legfelső boronáin keresztül fekszenek a mennyezetet tartó keresztgerendák (*grindă*), kb. egy méteres távolságban egymástól. A keresztgerendák felett vastag deszkák vagy pallók (*scândură*) és azokra rakott polyvás sárréteg alkotja a lakóház mennyezetét vagy padlását (*pod*).²⁷ Ennek belső, szoba felőli részét *plajond*-nak nevezik. Oravicza vidékén, s valószínűleg másfelé is, még a mult század első felében a szobamennyezet sövényfonásból készült.²⁸ A konyhából járnak fel a *pod*-ra létrán. A koszorúfa két hosszú fája a keresztgerendák végein fekszik keresztül (11 kép, G). A tető szarufái közvetlen ráfeksznek a keresztgerendára s arra rá vannak szegelve.

A boronafalú faházat nem a tulajdonos maga építi, mint pl. a székelyeknél, ő legfeljebb segédkezik az építésnél, hanem ez leginkább hivatásos parasztácsok munkája. És bár a házépítés a nehezebb szerkezet folytán bizonyos mesterségbeli tudást és gyakorlatot kíván, mégsem lehet mondani, hogy az mindig megfelelné a magasabbrendű követelményeknek. Ugyanis ritkán lehet szépen, szabályosan és gondosan megépített faházat látni. A boronák között sokszor nagy hézagok tátonganak, ezeket apró kövekkel töltik ki, mohával tömik meg s végül bevakolják trágyalével és polyvával kevert sárral vagy agyagos földdel. Belül mindig be vannak vakolva a lakóhelyiségek falai, a többi helyiségé nem mindig, különösen a kamráé nem. Kívülről is gyakran hiányzik a vakolás a házon. (III. Tábla 3.)

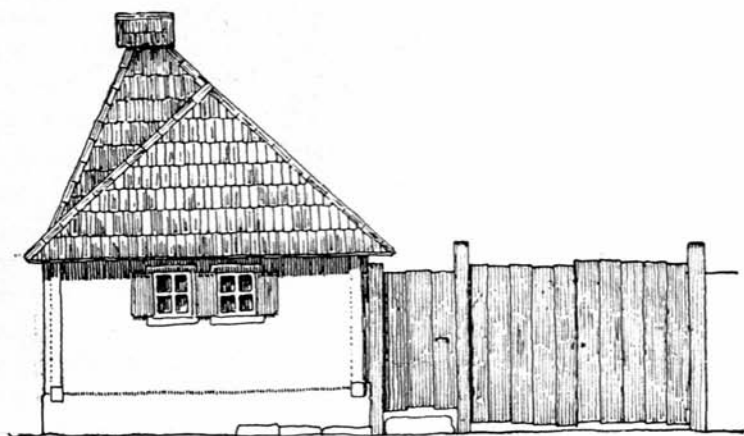
*

²⁷ *Pod* a neve az Eszék-vidéki régi magyar falukban és a moldvai csángóknál is. De *pad* alakban tudvalevőleg sokfelé ismeretes. (Bihar-, Gömör-, Hajdú-, Heves-, Hunyad-, Szabolcs-, Szatmár-, Torna-, Zemplén-megye, Dráva mellék, Hegyalja, Palócság, Tiszafüred).

²⁸ SCHOTT, i. m. 62.

A megye krassói részén, a volt bányavárosok külső részein, ahol munkások, fuvarosok és hasonló sorsú, nem földművelők laknak, apró boronaházak találhatók, amelyek szinte külön jelleget adnak e városrészeknek. (14. kép.)

A kisméretű, zindelytetejű házacsók magas alapfallal, igen magasan fekvő apró ablakaival és főleg szinte groteszk hatású kéményükkel, különös benyomást tesznek a szemlélőre. Ezek is az újabb típusú boronaházból erednek, de kétségtelenül látszik rajtuk a városi hatás és az, hogy gazdája vagy építője, egyben-másban utánozni akarta a módosabb „német“ házakat; kisebb anyagi eszközökkel és hitványobb anyagból. Nem lehet tagadni, ezek a házak valami egységes jellegűt mutatnak, ha úgy tetszik, „rumén típust“. Említésre érdemes, hogy ez a külön

14. kép. Oravicai „bufán“-ház.

rumén jelleg úgy látszik más vidéken is érvényesül. GYÖRFFY ISTVÁN közöl egy ábrát a biharmegyei Vaskohról, „városias oláh házak“ címen.²⁹ Ezek a vaskohi rumén házak szakasztott olyanok, mint a *románoraviczai* „bufánok“³⁰ házai.

*

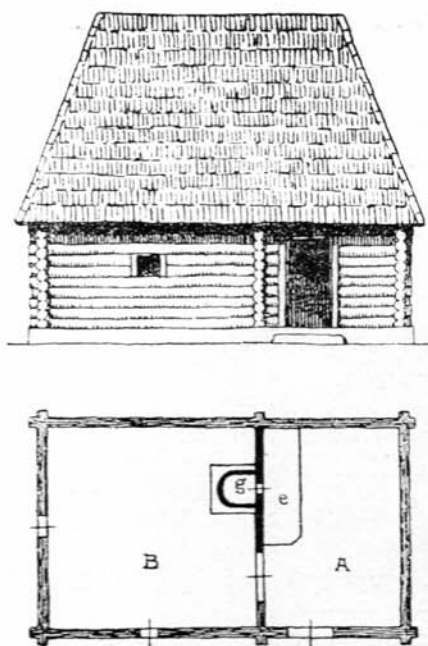
A megyebeli boronaház másik, szerintem régebbi típusa, mint említettem, a keleti részeken, a volt Szörény megye terü-

²⁹ Népr. Ért. XVI, 125.

³⁰ **Bufánoknak** nevezik a megyében azokat a XVIII. sz.-ban, az oláhországi Oltvidékéről (régii Szörénység) bevándorolt erdei munkások, szénégetők, fuvarosok utódjait, akik ma leginkább bányamunkások s viseletben és nyelvjárásban különböznek a többi megyebeli ruménektől.

letén fordul elő. Felépítésben csak annyiban különbözik a fent leírt háztípustól, hogy nem ismer saszákat, különösen nem, a ház homlokfalában levő, ablakelválasztó saszát. A széles ajtót sem találtam ott, azonkívül jellemzi, mint fentebb említettem, a homokfal közepén vágott egyes ablak. De csak igen régi házakon, tehát ez is eltűnően van. Egyebekben pedig főleg a kezdetlegességgel, elhanyagoltsággal tűnik ki és különbözik a másiktól. (13. kép.)

*

13. kép. Régi „erdélyi típusú“ boronaház. A = konyha, B = szoba; e = vatra, g = cuptor.

A faháznak másik típusa, amelyet más név hiányában *gerendavázásnak* neveztem, természetesen egészen más szerkezettel épül, mint a boronaház. (15. kép.) A ház már külsejében és némileg méreteiben is különbözik a boronafalú házaktól. Általában nagyobb terjedelműnek látszik, ámbar lakóhelyiségeinek száma, terjedelme és belső magassága nem haladja túl a másik házféléét. Itt inkább, a gyakori magas, terjedelmes, szalmateető teszi a házat nagyobbá.

Ez a házalak, talán azért, mert leginkább a sík vidéken és a lapos folyóvölgyekben fordul elő (tehát nem kell talaj-

szinti különbségeket alapfallal kiegyenlíteni), legtöbbször nincsen aláfalazva. Nincsen fundamentuma, hanem ahelyett talpakon nyugszik. A négyszegletesre ácsolt hatalmas tölgyfatalpak (*talpā*) legtöbbször pusztán a jólmegdöngölt földön fekszenek, s a sarkokon gerezdbe vannak össze róva (*crestătură*). A ház négy sarkán, a közfalak csatlakozási helyein, valamint a ház két rövidebb oldalának közepén állanak a négyszegletesre ácsolt, lent és fent csappal ellátott sasfák vagy oszlopok (*stălp*). Az oszlopok felső csapos végeit a befejező gerendák borítják. Az egyes falmezőkben szükség szerint még támasztó dúcok is vannak alkalmazva. A falmezők közei különféleképpen vannak kitöltve. Vagy vízszintesen fektetett hasított fákat eresztenek be megfaragott végeikkel a sasfák hornyolataiba, vagy függőlegesen álló, a talpfától a legfelső gerendáig érő karvastagságú dorongok körül sövényfonást készítenek. A kívül-belül vastagon besározott fal kb. 20—25 cm vastag szokott lenni. Jól elkészített házon igen nehezen lehet megállapítani, hogy miből készült a fala. Leginkább csak a düledező, romló ház árulja el belső szerkezetét.³¹

A ház hosszának közepén végigfekszik a vastag mestergerenda, ezen keresztül a mennyezettartó keresztgerendák (*grindă*), amelyek végein a koszorúfa (*cosoroabă, cosorauă*) fekszik. A padlás (*pod*) itt is, mint a boronafalú házban, ma már deszkákból és megfelelő anyagrétegből áll. Öreg emberek emlékezete szerint régebben sövényfonásból készült a ház mennyezete.

A tető, régi házakon, igen magas és erősen kiugró. Mivel a háznak nincsen alapfala, a házfalak magassága pedig nem több 2.00—2.20 m-nél, olyan ez a ház a hatalmas szalmafedél alatt, mintha a tető agyonnyomná, földbe süllyesztené.

A ház szerkezetéhez tartozik a tornác (*foișorul, târnaț*) is, de ennek szerepét majd az alaprajz ismertetése alkalmával külön tárgyaljuk.

Alaprajz.

A krassószőrényi ház legrégibb példányai mindig kétosztatúak, az újabb házak azonban csaknem kivétel nélkül három-

³¹ Megleپő egyezést mutat ez a házfalszerkezet úgy a szlavoniai régi magyar faluk házával (GARAY AKOS, *Szlavoniai régi magyar faluk*, Népr. Ért. XII, 245—247), mint az Ormánság régi talpas házával is (KISS TIBOR, *A Szigetség és Ormánság népének építkezése*, 6).

sejtűek és alaprajzi elrendezésben miben sem különböznek az ország más részén levő parasztházaktól. A három helyiség: középen a konyha, ettől jobbra-balra egy lakószoba és egy kamra, esetleg kamra helyett egy második lakószoba.

Legősbibb helyiség a házban kétségkívül a középső, a sütés-főzésre szolgáló konyha, amelynek a neve a nyugati, jobb-módú és műveltebb vidékeken *cuină*³² (konyha), más vidékeken azonban a pitvart jelentő: *tindă*, bánáti tájszólás szerinti: *cindă* (csinda). (15. kép, A). Minden kétsejtű házban, azonkívül a háromsejtű házak legnagyobb részében ez a konyha a következő berendezésű: A helyiség mindig kisebb a lakószobánál, annak a térfogatát soha sem éri el. Ebbe vezet a ház egyetlen bejárata. Világosságot csak a nyitott ajtón át kap, csak kivételes esetekben van egy kisebb nyílás a hátulsó falban, de ez nem világosságot adó ablak, hanem csak kitekintő lyuk.

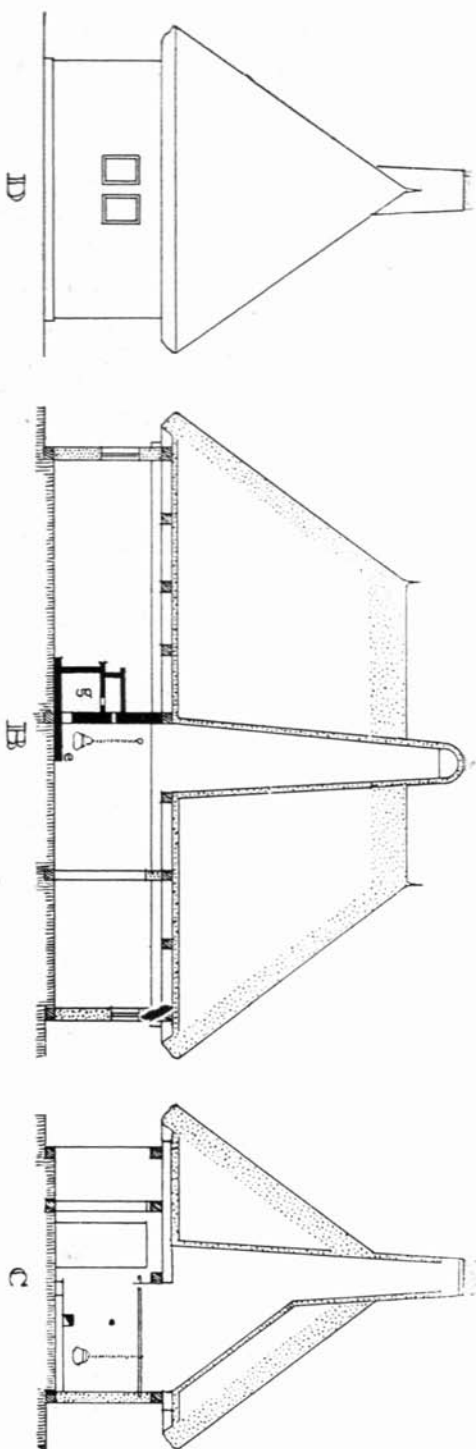
A lakószoba melletti fal mentén, az ajtótól a hátulsó sarokig terjed a tűzhely: *vatră*³³ (16. kép), amely egészen alacsony, 15—20 cm magas föld vagy agyagpadka, hossza másfél-két méter, szélessége 50—60 cm, szélein vagy deszkával, fakerettel van körülvéve, vagy egy sor téglával, kövel, de sokszor ez is hiányzik. (15. kép, A. e.). A padka szabadon álló sarka vagy le van kerekítve, vagy egy kisebb négyszögű darabka ki van szakítva belőle. Valószínűleg azért, mert a meglehetősen szűk konyhában ez a sarok mindig útban van s könnyen kitöredezik. A tűzhelypadkának nincsen sem katlanja sem hamulyuka, se párkánya vagy ponkja. Valószínűnek tartom, hogy a tűzhely valamikor csak a puszta földön volt, s a padka aránylag újabb időnek a vívmánya. A tűzpad közepe táján nyílik a falban a szobabeli kályhának négyszegletes fűtőnyílása (*gură din cuptor*) és fölötte egy kisebb kerek füstkieresztő nyílás.

Mestergerendás házakban a konyha mennyezete csak a gerendáig van lepadlásolva, ennek a mennyezetrésznek a neve *cerime*, *cerin* (csereány), még akkor is, ha deszkapallókból áll, mint ma már legtöbb esetben. (Szolnok-Doboka megyében és

³² A **kuhinja** szó, bár régi kölcsönvétel a német nyelvből, mint modern kultúrfogalom, csak lassan terjed a délszlávoknál. A vajdaságbeli szerbeknél **kuina** (MURKO, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien, XXXVI. 97).

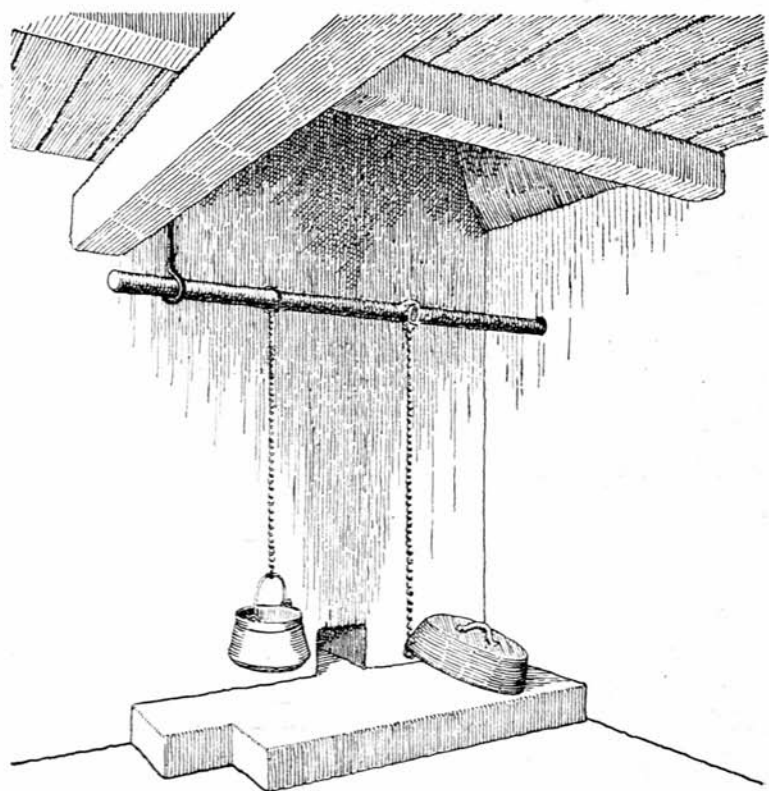
³³ A tűzhely a montenegrói albán falukban **woter**, egyébként alb. **vatrë**, a szerbeknél és horvátoknál **vatra** tüzet jelent. (MURKO, i. m. XXXV. 328).

VARKALIN N háza
LUGOSHELY 1904.

15. kép. Régi szalmatevelű gerendavázás faház. Lugoshely. A = konyha, B = szoba, C = cset, D = tornác; e = vatra, g = asztal, h = ágy, i = asztal, k = láda, m = lóca, n = szék.

a Székelyföldön *cserény* a neve a szabad tűzhely fölötti füst- és szikrafogónak és ugyancsak *cserénynek* nevezik a Székelyföldön a parasztház pitvarának vesszőből font padlását).³⁴ A konyhamennyezetnek a mestergerendán túli része azonban nyitott, ezen áll a később leírandó *coş* (kas) nevű kémény.

16. kép. A lugoshelyi ház konyhája.

Igen régi házakon, különösen ha nincsen benne mestergerenda, nyitott a konyha egész mennyezete s csupán a tűzhely felett van egy darab szikrafogó besározott vesszőfonásból. Ennek a neve is *cerin*. De ezek már kéménytelen házak s a szikrafogó arra szolgál, hogy a szabad padlástérbe felszálló füst veszedelmes szikrát fel ne vigyen.

³⁴MTsz.

A nyitott kémény alsó végén, a mennyezet szintjénél valamivel lejjebb, pontosan a tűzpadka felett s vele egy irányban van felerősítve az üstláncot tartó, körülbelül két m hosszú, karvastagságú dorong vagy rúd (*rudă*).³⁵ Ennek egyik vége a konyha hátsó falába vágott lyukba, az elülső vége pedig a mestergerendára erősített vaskarikába vagy kampóba (*cârlig*) van erősítve, illetve akasztva. A feketére füstölt rúdon lóg az üsttartó vaslánc (*lanț*). A lánc alsó vége vaskampójába (*cârlig*) van felakasztva a konyha legfontosabb és legtipikusabb tárgya, az ú. n. balkáni formájú rézüst (*căldare*).

A rúdról lógó lánc azonban nemcsak az üst tartására szolgál, hanem ezenkívül még a kukoricakenyér, a *mălaiu* sütése alkalmával ráakasztják a sütőharangot, a *țest*-et melegítés céljából. Ez is tipikus balkáni konyhaeszköz. Régebben agyagból készült ez az inkább henger- mint félgömbalakú sütőharang, ma már mind jobban terjed a megyében a öntött vasból készült forma. A megyebeli vasgyárak (Náadorhegy, Nadrág, Resicza, Anina) nagy számban hozza őket a piacra.

A tűzhely felszereléséhez tartozik még a vasból való háromláb *ferestria*, *pirosteiu*,³⁶ *țagre* és a hosszúnyelű, háromlábú vaslábos, a *cigaia*.³⁷ Egyébb szerszámot a tűzhelyen nem találtam, sem tűzikutyát, sem parázsfogót, sem fúvócsövet nem láttam, de a Balkánon használt lapos sütőtál, a sütőharang alatt, sem került elő.

A konyha egyéb felszerelése általában igen egyszerű. Tipikusak a feltűnően kisméretű mázatlan cserépfazekak (*oală*), formájukkal még elárulják déli, sőt klasszikus eredetüket. Parasztlöncsérek készítenek néhány helyen a megyében, a leghíresebb ezek között Binis és Doklin a bogsáni járásban, ahol szép fehéres színű anyagból készülnek a különféle edények. Vörös színű agyagedényeket Karánsebesen és Mehádián készítenek. A konyhafelszereléshez tartozik egy-egy nagyobb tál (*blid*), néhány cseréptányér (*tăier*, Oravicza vidékén *csinyér*-nek ejtik), néhány darab fakanál (*lingură*), egy fából faragott kanál-tartóban (*lingurar*), egy sőtartó fából (*solniță*), egy cserép-

³⁵ Szerb-horv. *ruda* kocsirúd.

³⁶ Albániában *prstija* (A. HABERLANDT, *Kulturwissenschaftliche Beiträge zur Volkskunde von Montenegro Albanien und Serbien*, 1917. 181).

³⁷ A szlavoniai magyaroknál *tigany* a neve, a szerb *tigan*, *tigany*-ból ered (Népr. Ért. XII, 247). A moldvai csángóknál *tigéja* (MTsz).

korsó (*cârşag*),³⁸ azután egy fadézsza (*şofea*),³⁹ egy kis szita (*sită*), a málékeverő kis fateknő (*carliţă*),⁴⁰ egy kis falapát, amelyen a kukoricakenyeret formálják (*lopată*),⁴¹ néhány cserépfedő (*fedjeie*),⁴² egy meritókanál fából vagy bádogból (*cauc*). A konyha bútorzata még ennél is szegényebb: ritka helyen lehet találni valami alacsony szekrényfélét (*orman*),⁴³ egy alacsony négylábú zsámoly (*scaun*)⁴⁴ azonban minden tűzhely mellett megvan. Néha még egy egyszerű tányértartó polc (*poliţa*)⁴⁵ egészíti ki a sort. Módosabb házakban, különösen a síkvidék előrehaladottabb falvaiban természetesen bővül a konyha felszerelése, de ez már mind városban vásárolt úri és gyári portéka.

A konyhában nem laknak. Nincsen benne fekvőhely, sem pad, de más bútorféle sem, kivéve a fent említett kisebb szekrényféle, de ez is ritkán fordul elő. Ellenben téli időben itt tartják a majorságot, malacot, kis borjút, mindazt amit a nagy hidegtől kell megóvni.

*

Van a megyének még egy másik konyhatípusa, amely az előbbiből fejlődött, ha nem is olyan nagy számban s csak bizonyos vidékekre korlátozva. Ezek a tájak a megye déli és nyugati részén fekvő régi és valamikor német lakosságú bányahelyek vidéke: Dognácska, Oravicza, Csiklova, Szászka, Moldova. Nemcsak a városi települések szélein élő ú. n. *bujánrumének*,⁴⁶ hanem a környékükön élő földművelő parasztság is ismerte még ezt a konyhatípust, a múlt század végén. Ma már valószínűleg eltűnőben van, mert éppen ezeken a kultúraltabb részeken egyre jobban terjed a modern takaréktűzhely.

Ennek a konyhának a sarkában vagy a hátsó fal mentén áll egy asztalmagasságú, egy m széles, másfél m hosszú hasábalakú téglából falazott tűzhely (*vatră*), amelynek a tetején ég a főzéshez való szabad tűz. (9. kép A, d.) Itt azonban már nem rézüstben főznek, vagyis már nem ez a fő és legfonto-

³⁸ Szerb-horv. **krčag**

³⁹ Nyilván a bánáti német tájszólásbeli **Schaffel**-ből.

⁴⁰ Szerb-horv. **karlica**

⁴¹ Szerb-horv. **lopată**

⁴² Nyilvánvalóan átvétel a magyarból.

⁴³ Szerb-horv. **orman**

⁴⁴ Albániában **skam**, háromlábú zsámoly (HABERLANDT i. m. 177).

⁴⁵ Nyugat-Montenegróban a **polica** a jellegzetes balkáni házfelszereléshez tartozik (HABERLANDT i. m. 14).

⁴⁶ L. a 30. sz. jegyzetet.

sabb konyhaedény, hanem a tűz mellé állított cserépfazekakbar és vasháromlábba állított lábasokban. A sütőharang (*fest*) használata azonban továbbra is megmaradt a nemzeti kukorica-kenyér sütéséhez. Előfordul azonban, s ma már mind jobban terjed az a szokás, hogy a nagy tűzhely aljában sütökemencét építenek s abban búzakenyeret és kalácsot sütnek, de csak ünnepi alkalmak idején. Hogy ez a magas szintű tűzhely nem eredeti ebben a házban, mutatja az, hogy vannak házak, amelyek az átmenet állapotát szemléltetik, ahol ugyanis a magas tűzhely mellett még megvan a régi alacsony tűzpadka is. (9. kép, A. e.)

Ennek a konyhának, amelyet leginkább *cuină*-nak neveznek, ugyanolyan a mennyezete, mint a másoknak; a felszerelése is ugyanaz, legfeljebb valamivel nagyobb a leltára; városi és úri konyhák szerszámaival és edényeivel kiegészítve.

Mindakét konyhaféle ú. n. „hideg konyha“ a nagyöblű nyitott kémény miatt. Csak amikor beállítják a modern takaréktűzhelyt, akkor fedik be a mennyezetet teljesen, akkor válik „meleg“ konyhává. Megjegyzendő, hogy mindkét konyhatípusnál azt a falat, amely a nyílt tűzhelyet a lakószobától elválasztja (mind a gerendaváz, mind a boronafalú házban), a tűzveszély miatt téglából, vagy vályogból (esetleg kőből) építik.

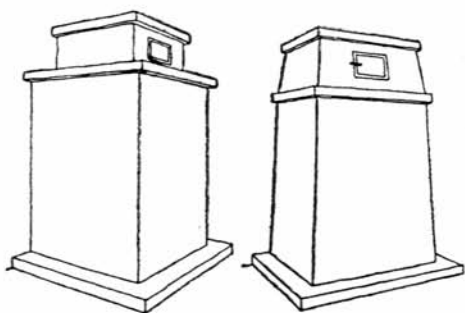
*

A ház egyetlen bejárata a konyhába nyílik. A mestergerendás házakban a konyha két részre van osztva: egy elülső fedett részre és egy hátulsó fedetlen, kéményes füstös részre. Az elülső rész tehát itt is, úgy, mint a hasonló berendezésű magyar házakban, az előtér, pitvar szerepét viszi. Innen nyílnak ugyanis az ajtók oldalt a ház másik két helyiségébe, a lakószobába és a kamrába. Ha két szoba van a házban, akkor az egyik a *sobă mare* (nagy szoba), a másik a *sobă mică* (kis szoba), vagy *sobă dinainte* (elülső szoba), a másik pedig *sobă dinapoi* (hátulsó szoba). Régi házakban földpadlósok a szobák, újabban azonban mind jobban terjed a deszkapadló (*podeala de scândură*).

A *sobă* legfontosabb berendezési tárgya kétségkívül a zárt, kívül fűthető kemencéje vagy kályhálya, a *cuptor*. Erdélyben, Romániában és Bulgária némely részén a szobabeli cserépkályhát nevezik *soba*-nak, Krassó-Szörény megyében ellenben a lakóhelyiség neve mindenütt *soba* és a szobabeli kályhát *cuptor*-nak hívják. Régi házakban és szegényebb helyeken ez a mindig fatüzelésre berendezett szobafűtő, rendszeren félkupolás alakú,

a félkupola (vagy negyed gömb) a konyha felé eső falhoz a fűtőnyílás fölé van ragasztva. Négyszegletes, arasznyi magas föld- vagy téglapadkán szokott állni. Kődarabokból, téglából, sárból van összeépítve, besározva és fehérre meszelve. Ez a forma azonban már ritkábban található. Nem tudom, régi formát őrzött-e meg, vagy csak elszegényedett alakja a másoknak, a ma általános nagyobb és hasábalakú kályhának.

A legtöbb helyen tehát ez a *cuptor* szintén külön padkán áll, rendesen téglából van felépítve, hasábalakú, besározva és meszelve. Cserélapokat vagy bögréket nem láttam sehol rajta. Ha van itt-ott ilyen, akkor ez már teljes cserépkályha, városi minta szerint. Ez a *cuptor* többnyire két tagból áll: egy teste-
sebb alsó részből és egy valamivel keskenyebb, néha csonka-
gúlaalakú felső részből. A felső részben gyakran van ajtóval
ellátott ételmelegítő nyílás vagy fülke. Ülőpad nem szokott kö-
rülötte lenni, sem szárítórúd-szerkezet. (17. kép.)⁴⁷

17. kép. Szoba kemencék (kályhák).

Újabbban mind jobban terjed a belülről fűtő kisebb méretű vaskályha, szegényebb helyen a bádogból való ú. n. dobkályha. Ezen még főzni is szoktak télidőben. Elterjedését a közeli vasgyáraknak lehet tulajdonítani.

Az ablakok elhelyezésével függ össze a szobának a berendezése is. Én ezt a magyar vidékeken csak újabbban terjedő, de a mi megyénkben általános és a magyar tájak ú. n. „sarkos” berendezésével szemben „párhuzamos” szobaberendezésnek ne-

⁴⁷ Montenegró délkeleti sarkában a kuca-típusú házban van egy agyagból épített *soba* nevű kályha, négyszegletes, egy rőf magas, fent piramisban keskenyedik (MURKO, i. m. XXXV. 318).

vezem.⁴⁸ A szobaberendezés az egész megyében mindenütt egyforma. (9. kép, B; 15 kép, B.) Az utcai fal mellett, az ikerablak alatt, vagy a két külön ablak között, áll a rendes méretű magas négyszegletes asztal (*masă*),^{48a} mellette jobbról-balról a szoba két sarkában a két rendes méretű és alakú ágy (*pat*), az ágyak és az asztal között egy-egy négylábú támlanélküli lóca (*scaun*), egy-két rendes támlás szék (*scaun*).⁴⁹ A szoba harmadik sarkában, az ajtó mellett áll egy ruhatartó láda (*ladă*), módosabb helyen egy fiókos szekrény (*dolac*),⁵⁰ vagy néha egy városi eredetű álló szekrény (*orman*).⁵¹ Az udvari ablak alatt, a láda helyett sok helyen található téli időben a szövőszék (*răsboiu*).⁵² Az asztal felett lóg egy drótszálon az egyszerű, boltban vásárolt petroleumlámpa (*lampă*), a falon egy tenyérynyi nagyságú tükör (*oglinďă*), egy-két bizánci stílusú szentkép papírosból (*icoană*), az asztal alatt a vizes korsó (*cârșag*). Szükség szerint van még a szobában bölcő (*leagăn*).⁵³ Ez talán az egyetlen ősi és eredeti bútordarab a házban, olyan mint valami nagyobb fadoboz (néha egy kis fateknő is helyettesíti). A szobában rendszeren négy zsinóron lóg le a mennyezet gerendájáról, egyébként kitűnően megfelel a vándorló pásztornép követelményeinek, az anya mindenhová magával viszi, vagy a hátára akasztva, vagy szabadon a feje tetején hordva.⁵⁴

A szoba bútora általában igen egyszerű. Falusi mesterember munkája, vagy olcsó városi vásári áru, díszítetlen és sokszor festetlen is. Virágos bútort nem láttam sehol sem. Szegény helyen egészen kezdetleges a szobabútor, földbevert lábakon áll az asztal, és az ágy hasonlóképen, néhány szál deszkából áll.

Ahol rendes formájú ágyak vannak, ott gyakran lehet szép hímzésű párnákat látni, kirakva egy sorba. De a takaró alatt legtöbbször nincsen semmi, az ágyállvány üres, mert abban nem szoktak aludni. Nyáron kint az udvaron, a nyitott pitvaron vagy a tornácra, a szénapadláson, istállóban alszanak, télen a szobá-

⁴⁸ Vö. CS. SEBESTYÉN, *A magyar parasztház padja* (NNy, IX. 1—15).

^{48a} A bolgároknál is *masa*.

⁴⁹ L. a 44. sz. jegyzetet.

⁵⁰ A dévai csángóknál *duláp* (Népr. Ért. IV. 216). Boszniában *dolaf* (MERINGER, *Das deutsche Haus und sein Hausrat* 160).

⁵¹ Szerb-horv. *orman*

⁵² Az albániai aromunoknál *ruzbuĵ* (HABERLANDT i. m. 136).

⁵³ Az albánoknál *legan* a kis fateknő (HABERLANDT i. m. 177).

⁵⁴ Leírását és képét l. *Adatok a krassovánok néprajzához*, (Népr. Ért. XXXIII, 141, 146).

ban a kályha mellett a földre terített ócska ruhadarabokon, pokrócokon. Az asztalon csak ünnepélyes alkalomkor van abrosz (*masāri*), függönyt, szőnyeget nem ismernek, virágot az ablakba nem tesznek.

Ha van a házban második lakószoba, *soba mică* vagy *soba dinapoi*, akkor annak a berendezése semmiben sem tér el az elébb leírt szobáétól, legfeljebb annál szegényebb, kezdetlegesebb. Vagy az öregek laknak benne, vagy a ház felnőtt gyermekei. Megjegyzendő, hogy ezt a második lakószobát is mindig a *soba* szóval jelölik és soha sem a *cămara* szóval.

*

A háromosztatú házban nem mindig *soba* a harmadik helyiség. Különösen régi házakban, aztán olyan gazdánál, akinek nincsen földje, nem földművelő, hanem fuvaros vagy erdei munkás stb., tehát akinek nincsen szüksége külön melléképületekre, ott a ház harmadik helyisége mindig valami kamaraféle. Ezt régi nevén *clet*-nek nevezik, s csak újabb időben s főleg városi formára épített házakban nevezik az éléskamrát *cameră*-nak.⁵⁵ A *cameră* név mindenütt újabb eredetű, s nyilvánvalóan a megyebeli német városi lakosság éléskamra = *Kammer* átvétele. A *clet* (Oravicza vidékén *kljët*-nek ejtik) délszláv területen első sorban pincé: és éléskamrát je'ent.⁵⁶ Arról nincs tudomásunk, hogy a megyében a pincét *clet*-nek neveznék. Ennek a neve általában *podrum*, ami szintén délszláv eredetű. Nálunk a *clet*-nek mindig kamra vagy éléskamra a jelentése.

A délszláv *klet* különálló épület volt s eredetileg ősalakjában vesszőfonásos gabonatarató volt, az, amelyet ma török eredetű szóval általában *hombárnak* neveznek. Ez a *klet* ismeretes az északi, keleti és nyugati szlávoknál mindenütt, ma már a legtöbb helyen lakóhelyiségként beolvadt a lakóházba. Nálunk ez a beolvadási folyamat még nem fejeződött be tökéletesen, mert ahol megtartotta eredeti *clet* nevét, ott valóban kamara céljának szolgál, viszont ott, ahol már laknak benne, ott *sobă* lett a neve ennek a helyiségnek is.

A boronafalú házban sokszor ez a *clet* nagyobb a konyhánál, és nincsen ablaka, mert ilyenkor a boronák nincsenek be-

⁵⁵ VUIA R., *Le village de Transilvanie et du Banat* c. könyvében. (53. l.) ugyan azt szeretné elhíttetni, hogy a *clet* csupán Temes megyében ismeretes, s a mi megyénkben általánosan *camara* a neve, az én helyszíni jegyzeteim azonban mást mondanak.

⁵⁶ SCHIER, i. m. 405.

vakolva s a hézagokon elegendő világosság jár be. Ez azonkívül azért is hasznos, mert így a levegő könnyebben járja át a helyiséget s ezzel megakadályozza a felhalmozott készletek dohosodását, romlását. A mindennapi élelmiszereken kívül tartanak itt mindenféle terményt és vetőmagot, burgonyát, savanyú káposztát hordóban, mindenféle gazdasági eszközt és szerszámot. Itt állanak a nagy hordók (*vas*), kádak (*cadă*),⁵⁷ néhány zsák (*sac*), egy-egy teknő (*troacă*), néhány kosár (*coşar*, *cote-riţă*),⁵⁸ sokszor az általánosan használt egykarú mérleg (*cântar*),⁵⁹ a *baltă* (*topor*), a lapát (*lopata*),⁶⁰ használaton kívül helyezett konyhaedények (lakodalmi fazék stb.), állatbőrök, gyapjú, stb. stb., szóval minden, amit az időjárástól, az állatoktól és a tolvajoktól meg kell védeni.

A konyhából a *cletje* vezető ajtó azokon a házakon, a melyeken a fentebb leírt szélesebb bejárati ajtó van, szintén szélesebb a rendesnél. A gerendavázás házak *cletje* olykor csak élelmiszercamrává zsugorodik (15. kép, C), mert azokon a helyeken mindig van megfelelő egyéb melléképület a telken.

A ház alaprajzához tartozik a *tornác* is. Ebből háromféle ismeretes a megye területén. Réginek vélem, mert egyrészt mindig igen régi házakon fordul elő, másrészt, mert szerves része a háznak, azt a tornácfélét, amely a megye északnyugati részein, főleg Lugos vidékén és Karánsebes környékén ma is megvan, de régebben úgy látszik másfelé is megvolt.⁶¹ GYÖRFFY ISTVÁN Délbiharból⁶² és a Nagykovácsból⁶³ közölt hasonlókat s „*lopott tornác*“-nak nevezi. Ez a ház hosszoldalán levő tornác, ha a ház kétsejtű, akkor csak a konyha előtt, ha háromsejtű, akkor a konyha és a kamra előtt van meg olyképen, hogy a helyiségek szélességéből van elvéve: „ellopva“ s így nem a házhoz hozzátoldott rész (mint a végigfutó hossztoronácok általában), hanem a házból kiszakított rész. (15. kép, D.) Én nem tartom lehetetlennek, hogy itt tulajdonképen egy visszafejlődött „ereszel“ van dolgunk, s hogy ez alighanem kapcsolatba hozható a székelyház ereszével. Természetesen nem egyenes átvételre gondolok, még közvetlen kapcsolatra sem, de a szomszé-

⁵⁷ Szerb-horv. *káda*

⁵⁸ Szerb-horv. *kotarica*

⁵⁹ A szerb-horv. nyelvben is, török eredetű.

⁶⁰ Szerb-horv. *lopata*

⁶¹ Így pl. Oravicza vidékén (SCHOTT, i. m. 62).

⁶² Népr. Ért. XVI. 125.

⁶³ U. o. X. 3+.

dos Hunyadmegye Erdőhát vidékén, Hátszeg környékén, elterjedt s VUIA által „maison à cămară“-nak nevezett kétsejtű boronafalú házzal⁶⁴ egészen bizonyosan rokonságban van.⁶⁵

A megye keleti felében, Mehádia vidékén, a Krajnában, ahol újabb időben nagyon elszaporodott a terméskőből és téglából épített módosabb külsejű ház, divatba jött a Magyarországon más vidékeken, különösen a Dunántúlon ismeretes kőlábas hosszturnác. A tornác végigfut a ház egész hosszán, négyszegletes kőlábai vannak, de ívboltozatos tornác itt még ismeretlen. Az utca felé ajtó szokott lenni rajta, de ha magasán fekszik (lejtős talaj miatt), akkor egy harmadik ablak van az ajtó helyén. Ezek már mind nyeregvetős, oromfalas újabb házak. A Szemenik hegység német telepes községeiben általános és elmaradhatatlan ez a csehországi hazájukból hozott hosszturnác. Lehet, hogy innen vették a mintáját azok a kőművesek, akik ezeket az újmódi falusi házakat építik, de lehet, hogy a városokból hozták a divatot erre a vidékre. Még sokkal jobban hasonlít a fent említett német községek tornácahoz az a falábas végigfutó hosszturnác, amely a volt Szörénység más faluiban, faházak előtt található.⁶⁶

A harmadik tornácféle Oraviczán és környékén van elterjedve. Ott, ahol lejtős talajon áll a ház, s a ház bejárata e miatt a szokottnál magasabbra kerül, építenek a ház elé egy keskeny és rövidebb (a konyha szélességének megfelelő) előteret a bejárati ajtó elé, amelyre az utca felé eső oldalon megfelelő számú kőlépcsőfok vezet fel. Egy hozzátoldott vendégtető borul föléje s ez két vagy három faoszlopon (*stâlp*) nyugszik. (18. kép és IV. Tábla 2, 4.) Hogy nem helyi jellegű, hanem valamikor talán jobban elterjedt forma, mutatja az a körülmény, hogy a megye középső részén élő ú. n. krassovánok faluiban ugyanez a tornác szintén előfordul.⁶⁷ Oraviczán ezt a tornácot *cindă*-nak, azaz pitvarnak nevezik. Egyébként a tornác neve meggyeszerzte *târnaț*, Lugos vidékén, a gerendavázás házakon pedig *foișorul*. Ez utóbbi természetesen a magyar folyosó átvétele s ezért valószínűleg a *târnaț* is nem közvetlen a szláv *trnac*-ból, hanem a magyar *tornác*-ból ered.

⁶⁴ VUIA, i. m. 43, Fig. 14.

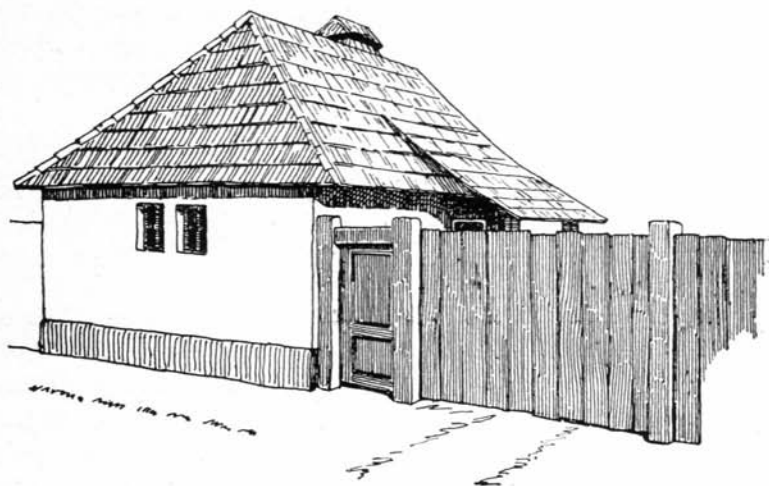
⁶⁵ GUNDA BÉLA is közöl egy ilyen tornácot az Ormánságból (Ethn. XLVII, Klny. 24. ábra).

⁶⁶ Vö. FODOR FERENC, i. m. 134, VI.

⁶⁷ Vö. Adatok a krassovánok néprajzához (Népr. Ért. XXXIII, 145).

A tető.

A krassószörényi ház teteje (*astrucamânt*) alakja szerint a legújabb házakon nyeregtető (II. Tábla 1, 2, 3., III. Tábla 3. és 9. kép), kisebb számban fél- vagy csonkakontyos (II. Tábla 1, 3, 4.), de minden régi házon, bármilyen anyagból valók a falai, mindig teljes kotyfedél. (II. Tábla 2.; III. Tábla 1, 2.; IV. Tábla 1., 3.; 10., 13., 14., 15., 18. és 19. kép.) Régi házakon a fedélsíkok igen meredek hajlásúak s ennek következtében aránylag magas a tető. A kontyos forma olyan kedvelt és általános, hogy még egyes városi települések szélein s külvárosaiban épített rumén házak is megtartották ezt a régi tetőformát. Leghatalmasabbak a régi szalmatetőök, a zsendelytetők hajlása nem olyan meredek, mint az erdélyi zsendelytetőkön, általában 45 foknyi hajlás uralkodik.

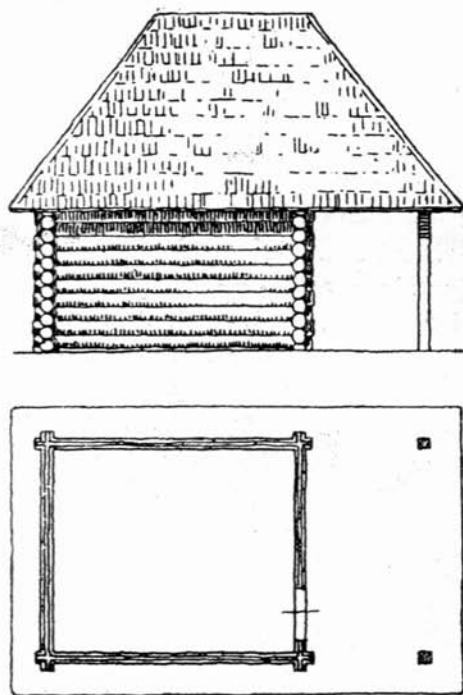

18. kép. Vendégtetős előteres ház Oravicáról.

A háztető szerkezete régi házakon általában igen egyszerű és kezdetleges. Az egész megye területén az ú. n. *szarufás szerkezet* uralkodik, de az a szarufás szerkezet, amely mindig azt a benyomást kelti, mintha rosszul sikerült utánzata, elégtelen eszközökkel vagy alkalmatlan anyaggal készült másolata volna az eredeti szarufás szerkezetnek. Véleményem szerint úgy is van.

Úgy a szalmafedésű, mint a zsendelytetőkön a szarufák (*corn*), rendszeren kerek rudak, amelyek fent rálapolással és fa-

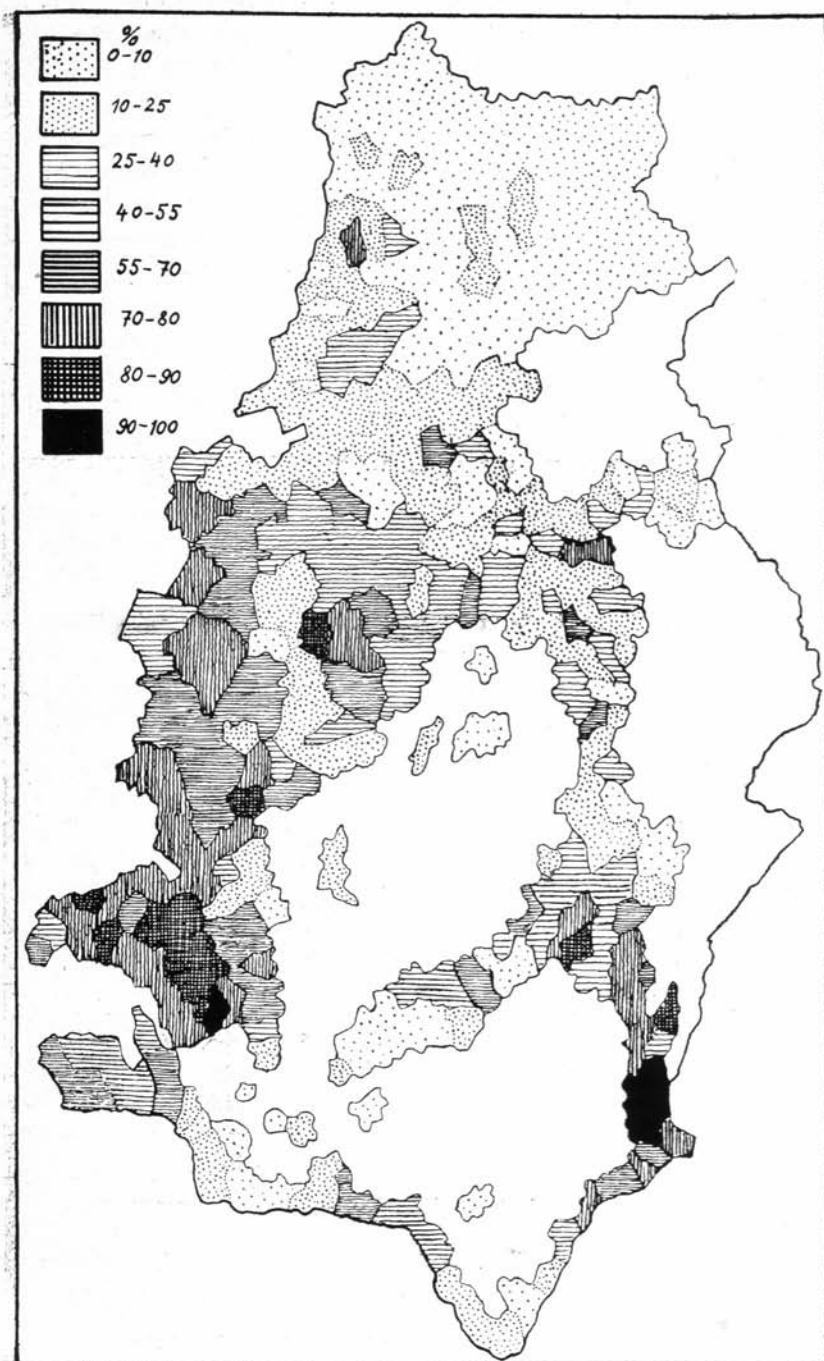
szegekkel vannak összekapcsolva, a közepe táján pedig kakasülővel (*căprior*) vannak a szarufapárok rögzítve. Csak újabb időben és a városi módra épített házakon, de kivált a nehéz cseréptetőkön készülnek a szarufák már rendes négyszegletesre faragott fenyőgerendákból. A szarufák alsó részükön ráfeksznek a ház koszorúfájára, de nem a végükkel, hanem úgy, hogy ez még egy-két arasszal túlmegy a koszorúfa szélén. Egy nagy faszeggel vannak a koszorúfához erősítve. Körülbelül ugyanolyan ez a tetőszerkezet, mint amilyent a régi székelházakkal kapcsolatban ismertettem.⁶⁸ Szalmafedés alatt ritkább a lécezés (*leț*), s ez is inkább vékonyabb farudakból kerül, csak zsendely- és cseréptetőre alkalmaznak fűrészelt fenyőfaléceket.

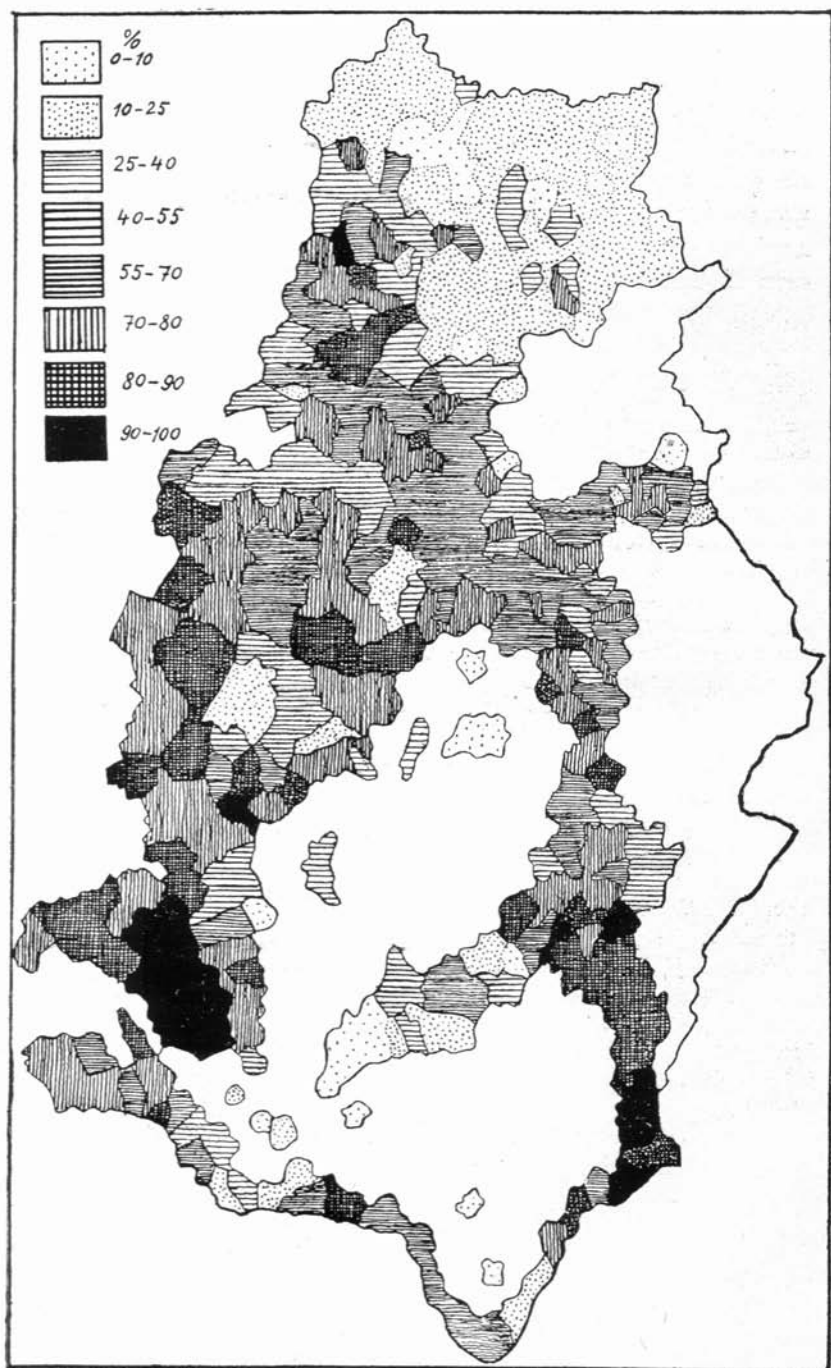
19. kép. Előcsarnokos ablaktalan boronakunyhó. Prigor.

A mind jobban terjedő nyeregfedél új házelemet teremtett, a padlást két végén elzáró háromszögű oromfalat. A padlástérnek kétoldali elzárása különféle módon történik. Sok házon egyáltalán nem zárják el, hanem a nyitott padlást szénapadlás-

⁶⁸ CS. SEBESTYÉN, A székelház eredete. (Népr. Ért. XXXII. 51—61).

20. kép. A cseréptető elterjedése 1900-ban.

21. kép. A cseréptető elterjedése 1910-ben.

nak használják. Az orom legkedveltebb elzárási módja a vesszőfonásos fal (*leasä*) (III. Tábla 3.), amelyet néha vakolatlanul hagynak, különösen ha gabonát tartanak ott, a jobb szellőzés miatt. Egyébként sárral szokták bevakolni s ilyenkor mindig két kis négyszegletes ablakocska szolgál rajta a világosság és levegő beeresztésére. Kőből vagy téglából épített házakon természetesen az oromfal is ugyanebből az anyagból készül. A házoromfal kiképzése láthatólag a megyében keletkezett, tehát nem átvétel más vidékről vagy más háztípusról.

*

A legújabb fedésmód Krassó-Szörény megyében is mint másfelé is, a **cseréptető**. Míg 1900-ban a megye területén 24,345 cseréppel fedett ház volt, s ezek 28.2 százalékot tettek ki, addig a szám és az arány is, tíz év alatt csaknem a kétszeresére szökkent fel, 44,685-re és 47,5 százalékra. Ez azonban nem csak egyedül a természetes fejlődésnek tulajdonítható, itt más tényezők is közreműködtek. Négy nagyobb elterjedési vidéket lehet megkülönböztetni. (20 és 21. kép). Ezek közül három több-kevésbé összefügg egymással, a megye krassói részén, a negyedik a szörényi részen van. A bogsáni járásban van a híres jó agyaggal rendelkező s ezért külön parasztfakasságot kitermelő két község: **Binis** és **Doklin**. Ezek körül terül el az egyik cseréptető vidék, ide tartozik még **Izgár**, **Jerszeg** és **Zsidovin**. A második ettől délre az oraviczai járásban fekszik, a Karas folyó széles völgyében a következő községekkel: **Komoristye**, **Kakova**, **Greovác**, **Brostyán**, **Agadics**, **Tikván**, **Zsittin** és **Zsurzsova**. A harmadik a délre csatlakozó jámi járás, amelynek szinte minden községe ide tartozik. Ebben a járásban van a legtöbb cseréptető az egész megyében, 4826. A szörényi részen levő negyedik csoport **Mehádia** és **Orsova** körül terül el, ahová tartozik még **Petnik**, **Plugova**, **Börza**, **Topla**, **Koramnik**, **Tuffier** és **Ogradna**. Ez volt az 1900. évi állapot. Tíz év alatt ez annyiban változott meg, hogy a cseréptetők száma erősen megnövekedtek, még pedig a megye egész területén. A jámi járás most is vezet (6046 ház), erősen szaporodott a resiczai járásban (5085), a bogsáni járásban (4175), az oraviczai járásban (4237), és az orsovai járásban (3864). De északra is terjedt a cseréptető, a teregovai járásban (3166), a karánsebesi járásban (3086), a temesi járásban (2249), a lugosi járásban (1657), a bégai járásban (2074) és a moldovai járásban (2528).

Érdekes jelenség az, hogy e tekintetben éppen a magasabb építőkulturát mutató szörényi német és cseh telepítések egyáltalán nem vesznek részt ebben a haladásban, mert ott a cseréptető messze mögötte marad a megyei és járási átlagnak. *Lindenfeld*, *Weidental* és *Wolfsberg* német községekben úgyszólván ismeretlen a cseréptető, a cseh településű *Schnellersrube*, *Eibental*, *Weitzenried*, *Sumicza* és *Ravenszka* községekben hasonlóképen. Ezek a községek, mivel csaknem az erdő közepén fekszenek, erősen ragaszkodnak a zsidelytetőhöz.

A cseréptető terjedésével megváltozik a tetőforma is. Kon-tyos tetőt nem fednek cseréppel. Sokkal erősebb és gondosabban készített tetőszerkezetet kell a cserép alá készíteni, így leginkább városi mintára szerkesztett ácsmesteri széket emelnek, még pedig csaknem kizárólag nyeregtetőt. Csak elvétve fordul elő egy-egy csonkatornyos cseréptető. A cseréptetővel velejár a téglából falazott kémény is. Még pedig a szűk járatú ú. n. orosz kémény, mert alatta már nincsen nyitott tűzhely, hanem takaréktűzhely.

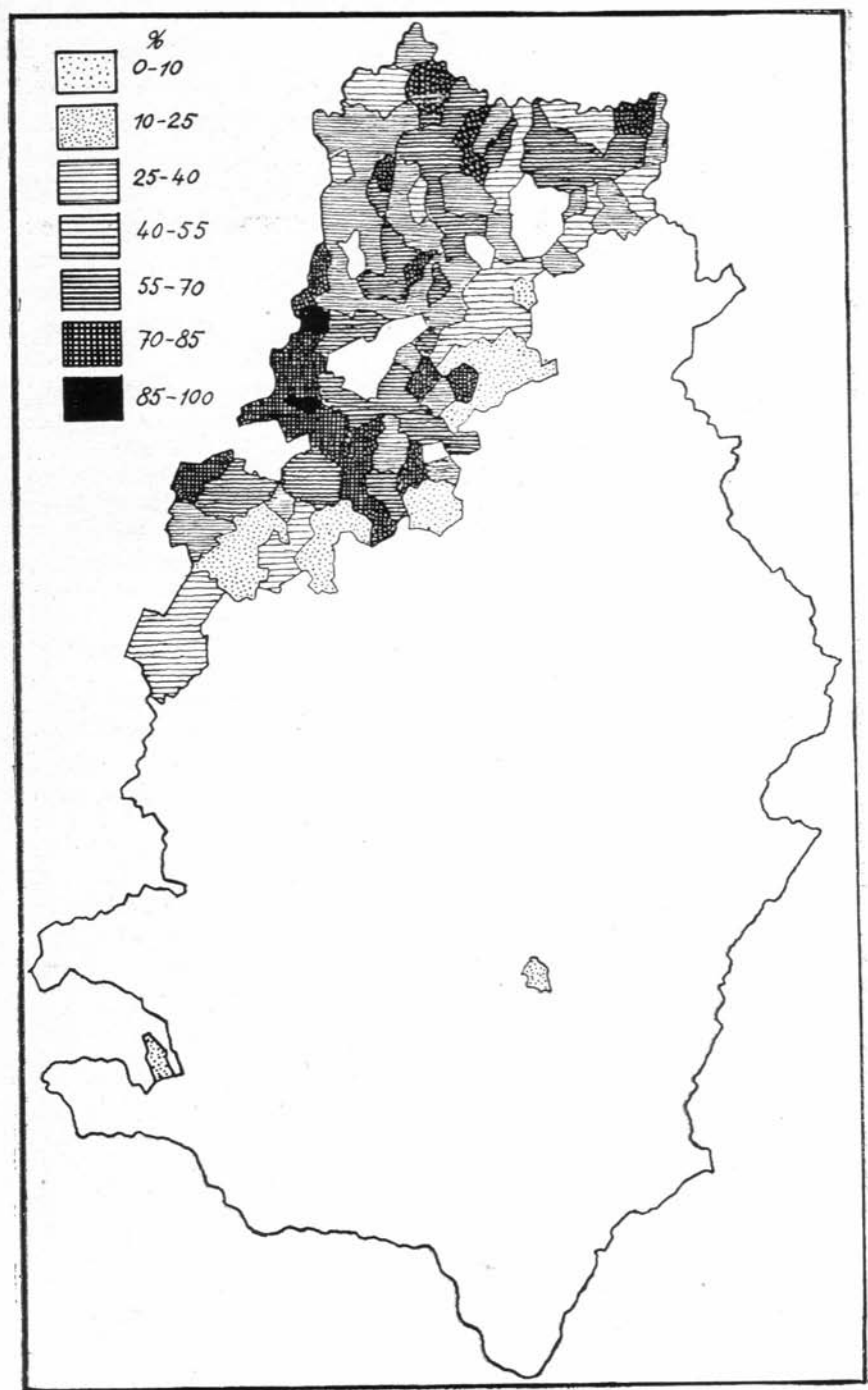
*

A szalma- vagy zsuptető, szám szerint a harmadik helyet foglalja el a megyebeli fedésmódok között. 1900-ban még 10,467 szalmafedésű ház volt a megyében, ami megfelel 12,2 százalékknak, tíz év múlva már csak 8423 volt s ezzel az arányszám leszállt 8,9 százalékra. Pedig valamikor ez a fedésmód sokkal jobban volt elterjedve, sőt talán egyedülinek volna mondható. A régi leírásokból erre lehet következtetni. A XVIII. században, a török hódoltság utáni időben nem is tudunk másról, mint szalma-, széna-, kukoricaszár- és egyéb giz-gaz-tetőről. De még a XIX. sz. közepe táján is úgy látszik általános lehetett a szalmatető a megye területén. Ami ma még megvan, az bizvást a multból való s egyre fogyó maradéknak mondható.⁶⁹

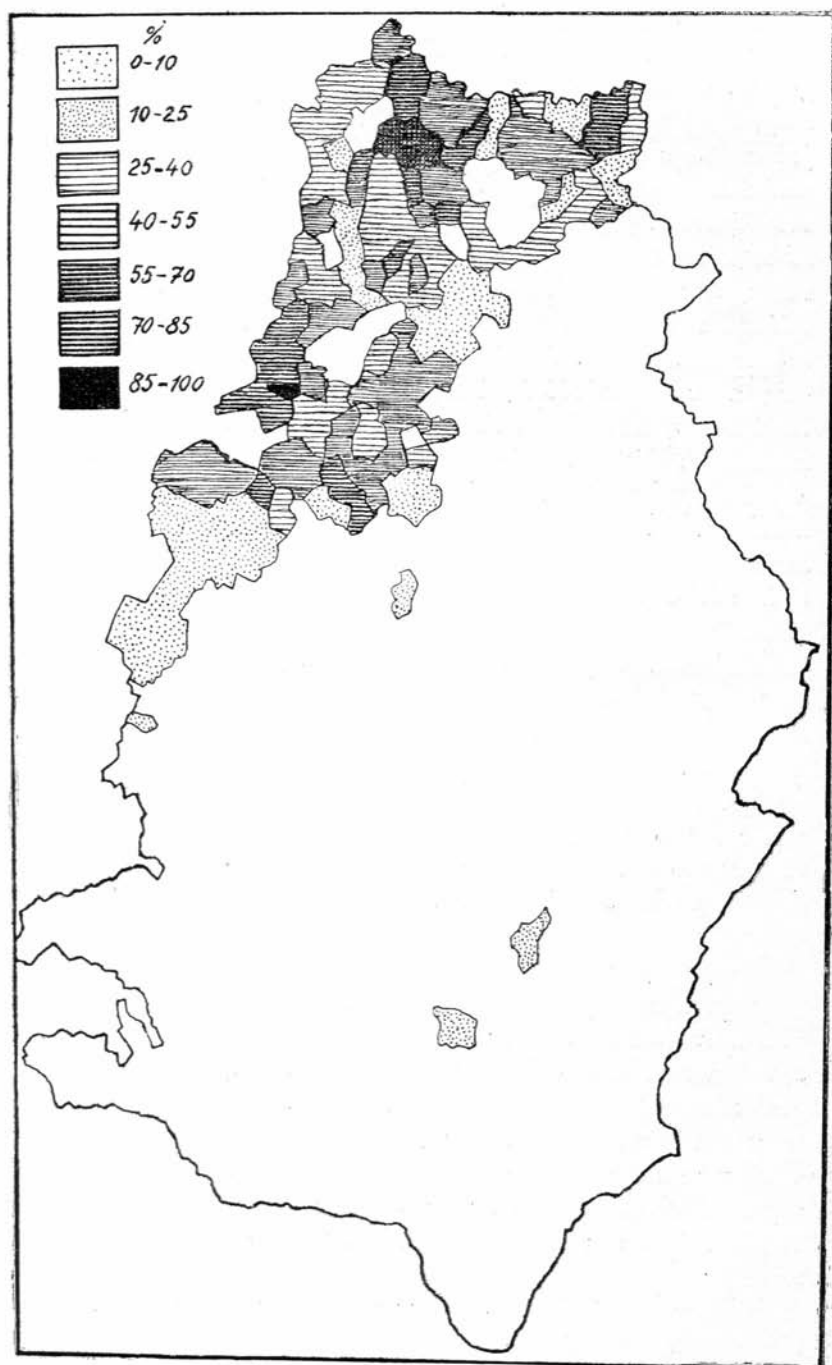
Ma már csak a megye északnyugati sarkában van szalmatető, a marosi-, bégai-, facseti- és lugosi járásban és a temesi- és bogsáni járások egy részében. (22 és 23. kép). A megye tulnyomó részében azonban vagy egyáltalán nincsen, vagy csak igen szórványosan fordul elő, leginkább igen régi házakon. Bár mindenütt visszafejlődésben van, mégis vannak egyes szinte érthetetlen kivételek. A bozovicsi járásban, ahol 1900-ban csak a csehek lakta **Sumiczán** volt 12 szalmatető, tíz év múlva ez a szám itt ugyan lepadt háromra, a járás többi falujában ellenben felszökött 103-ra. Keveset szaporodott még a szalmatetők száma a bogsáni járásbeli **Duleo** és a marosi járásbeli **Dubest** községekben. Egyébként mindenütt fogyóban van.

A szalmafedés kétségtelen régi tradíció a megyében s ahol ez igen régi házakon található, az bizonyosan a multból való emlékek tekinthető. Azt sem lehet azonban tagadni, hogy van e tekintetben újabb hatás is. A megye területén keletkezett nem rumén nyelvű újabb telepes községek lakói, magyarok és németek első házaikat mindig szalmával fedték. Ilyen volt a magyar **Bethlenháza**, **Szapáryfalva**, **Imrefalva** és **Bunyaszegszárd** és a német **Daruvár**, **Istvánfalva**, **Vecseháza** és **Ebendorf (Csukás)**. Ezek a telepes községek mint más egyébben, az építkezésben is voltak bizonyos hatással a környék rumén falvaira.

⁶⁹ A székelyek háza eredetileg szalmával volt fedve, ma a faszindely az általános fedésanyag. Az erdélyi szászok házában a régi időben szalmafedél volt, ezt felváltotta a zsindeletető, ma már kizárólag cseréptető van a házakon.

22. kép. A szalmatető elterjedése 1900-ban.

23. kép. A szalmatető elterjedése 1910-ben.

A szalmatető földrajzi eloszlása és elhelyezkedése mutatja, hogy a határos alföldi gabonatermő vidékekkel van szoros összefüggésben. Feltűnő, hogy az egész megyében éppen a megyeszékhely, Lugos város körül van a szalmatető legsűrűbben elterjedve. Bár a városban csak a rumén részen s ott is csak a külső utcákban fordul elő (IV. Tábla 1.), mégis a várossal határos falukban legsűrűbb a szalmatető. Én azt hiszem itt nem lehet azt mondani, hogy ez a környékről származott be a városba, hanem ellenkezőleg: a városban lehetett valamikor általánosan elterjedve ez a fedési mód s innen terjedt el a szomszédos községekbe. A városban, a várossá alakulás akadályozta meg a továbbterjedését, illetve továbbélését, mert a hatóságok itt tiltották, a falukban ellenben nem voltak akadályai, ott megmaradt az újabb időkig. Ha helyes ez a feltevés, amelyet a helyszínen szerzett néhány adatra alapítok, akkor ezt talán a XVIII. sz.-ban történt német telepítéssel lehet összefüggésbe hozni. Ezek az 1718 és 1763 között Lugosra telepített svábok eleinte bizonyosan szalmával fedték házaikat s ezektől tanulták el a Temes túlsó partján elterülő rumén városrész lakói is a szalmafedést. Egy másik feltevés az, hogy mivel *Román-Lugos* a régi középkori királyi vár és annak magyar külvárosa helyén áll, ez a tetőfedésmód még a régi magyar időből származik. Hiszen itt történeti megszakítás nem volt, a rumének itt is előbb keveredtek a magyarsággal s mikor a magyarok a török háborúk folyamán és a visszafoglaláskor a városból eltűntek, ottmaradtak a rumének a helyükön. Így könnyen átvehették és tovább őrizhették a házépítés módját is.

*

A szalmatető fedésmódja a lehető legkezdetlegesebb, a más vidékeken szokásos fejlettebb és csinosabb fedésmódok itt teljesen ismeretlenek. Még a szokásos leszorító-deszkák és rudak, gerinc-kalodák sincsenek a mi házainkon. Félreeső falukban még lehet látni kontyos szalmatetőt kémény nélkül. Ezekben a füst a mennyezetnélküli konyhából közvetlenül a padlástérbe megy s onnan a házfal körüli eresznél bújik ki a szabadba. Vannak azonban külön e célra szerkesztett kisebb nyílások is a tető síkján, amelyeken a füst kiszáll. A legtöbb házon azonban *kémény* van. Ennek alakját és szerkezetét majd külön fejezetben tárgyaljuk.

*

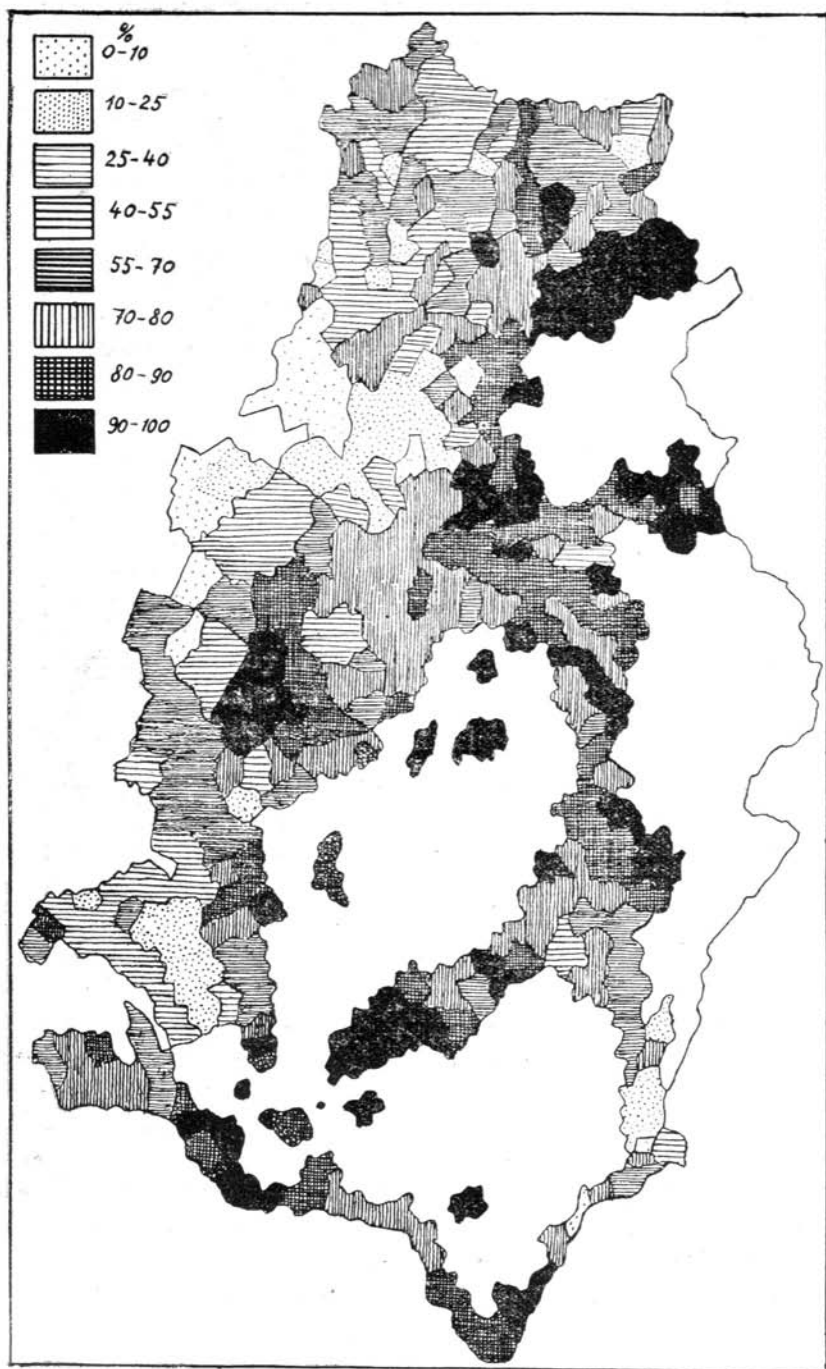
Ma már a **zsidelytető** (24. és 25. kép), a jellemző a krassószörényi házra. Ez van legjobban elterjedve az egész megyében. 1900-ban az összes háztetők között 59.7 százalék volt a zsidelytető (28.1% cserép-, 12,1% szalma-tető mellett) tehát abszolút többségben. Tíz év múlva ez a szám leapadt 43,5 százalékra, de így is még mindig a legnagyobb szám, tehát jellemző az egész megyére. Mindenütt csökkent a zsidelytetők száma a jelzett évtized alatt, csak az oraviczai járásban emelkedett a számuk 49.8 %/0-ról 52.5 %/0-ra. Egyébként a csökkenés nem egyenletes és nem arányos. A temesi járásban 28.2 %/0-al, az orsovai járásban 22.9 %/0-al, a bégai járásban 14.8 %/0-al, a lugosi járásban 7.8 %/0-al csökkent a zsidelytető. Érdekes, hogy a moldovai járásban 84.1 %/0-ról 55.2 %/0-ra csökkent a zsidelytetők arányszáma, számszerűen mégis emelkedett. A bozovicsi járásban is kisebb lett a zsidelytetők százalékszám (84.0 %/0-ról 71.7 %/0-ra) dacára annak, hogy számszerűen több volt az évtized végén. Ha azt kérdezzük, hogy hol és mely községekben vannak a házak túlnyomóan zsidellyel fedve, igen érdekes képet kapunk a fedés eloszlásáról. (24. és 25. kép). Legsűrűbben előfordul a facseti járás keleti részén, Hunyad megye határa felé, a Pojana Ruszka hegység lábánál fekvő községekben, a Bisztravölgyben, ehhez csatlakozva a temesi járás déli részén, a karánsebesi járásban, a teregovai járásban, a bozovicsi járásban és a Duna mentén a moldovai és orsovai járásban. A krassói részen még a bogsáni és resiczai járás azok, amelyekben feltűnően sok a zsidelytető. Az elosztást mutató térkép szemlélete mutatja, de egyébként is könnyen érthető, hogy ez leginkább a hegyvidék tetőfedés-módja.

GYÖRFFY ISTVÁN mondja a délbiharmegyei ház leírásában,⁷⁰ hogy a zsidelyt tulajdonképpen ősi rumén fedőanyagnak tekinthetjük, mert a rumén pásztor maga is előállíthatja. Szerinte a havasi sztina ma is zsidelyes, a szalmatető viszont földművelést tételez fel, a bevándorló rumén pedig földműveléssel még évszázadokig nem foglalkozott. Ez utóbbi megállapítás helyes és igaz, azért mégsem tartom a ruméneket a fazsidely feltalálóinak, vagy akár csak azt, hogy ez nekik ősi tetőfedőanyaguk volna. Legalább az, amit ma zsidely elnevezésen értünk. Ha nem is vesszük tekintetbe a zsidely rumén *şindilă* (Krassó-Szörényben *şindră*) nevét, amely csakúgy, mint a szerbhorvát *sindra* újabbkori átvétel a német nyelvből,⁷¹ vannak más nyomós okok is a fentiek bizonyítására.

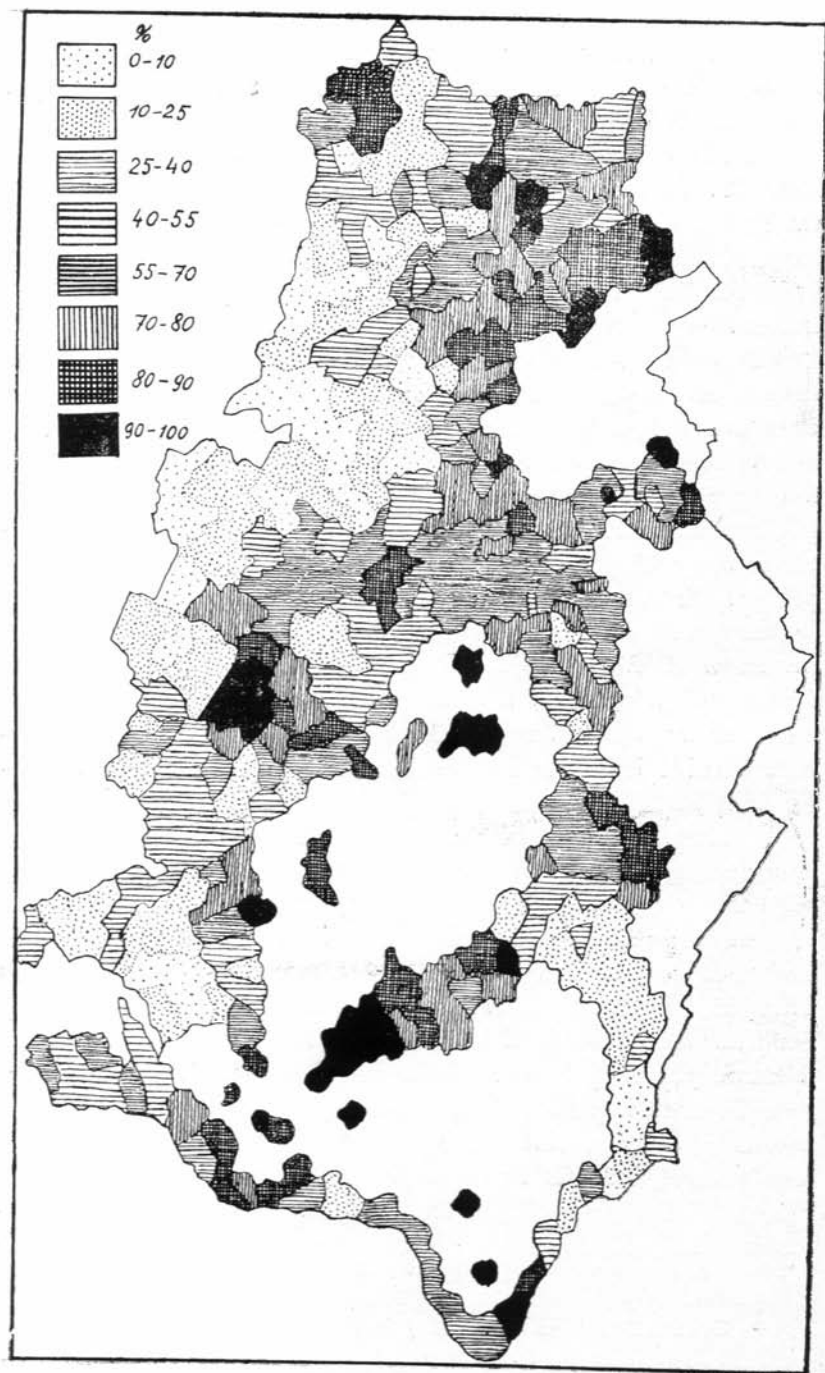
A fazsidely nálunk kétségtelenül közép- vagy nyugateurópai eredetű, még pedig elég korán, a középkori építészettel együtt kerülhetett Magyarországra, a szokott úton, a Duna folyása irányában, Közép- vagy Dél-Németországból. Hogy a ru-

⁷⁰ Népr. Ért. XVI. 128.

⁷¹ MURKO, i. m. XXXVI. 411.

24. kép. A zsidelytető elterjedése 1900-ban.

25. kép. A zsidó elterjedése 1910-ben.

mének háza, legalább a krassószőrényi ruméneké régebben nem volt zindelytetejű, annak vannak írott bizonyítékai. Erre csak két tanút kell felhoznunk, az egyik a már említett GRISELINI, a másik a múlt század közepéről való SCHOTT-féle könyv. Az első azt mondja a bánáti rumének házaról: „Ihre Dächer sind theils aus Stroh, theils aus dem Röhricht des türkischen Kornes... zusammengefügt“;⁷² A második tanú vallomása így szól: „Ein einfacher stehender Dachstuhl bedeckt das ganze und trägt einige Stangen, auf welche das eigentliche Deckmaterial, in altem Heu, Maisstroh oder etwas derart besteht, zu liegen kommt.“⁷³

Szóval akkor még szó sem volt zindelytetőről, ellenben szalma és kukoricaszár, meg hasonló volt a rumén ház fedésanyaga. Mégis, hogyan terjed el annyira a zindelytető a megyében és honnan ered ez? Erre nem nehéz megfelelni, ha ismerjük a megye településtörténetét. Ha megnézzük, hogy mely községekben túlnyomó, sőt csaknem kizárólagos a zindelytető, feltűnik, hogy éppen az „idegen“ nemzetiségű faluk ezek. Így például *Dognácska, Nádorhegy, Nadrág, Gladna, Tomest, Csiklovabánya, Máriáschnee, Újmoldova, Ómoldova* volt bányahelyek, azután a XIX. sz. elején telepített csehországi németek falui, *Lindenfeld, Weidental, Wolfsberg* és a cseh telepések községeiben, *Ravenszka, Sumicza, Weitzenried, Szentheléna* és *Schnellersrube* házai tipikusan és csaknem kizárólag zindelyfedelűek. Megjegyezni kívánjuk azonban, hogy ezekben a községekben egykor ez a zindelyfedés a boronafalú faházzal járt együtt. Ez ma már nem így van, mert ma éppen itt vannak a téglaházak túlsúlyban.

Nagyon érthető ezek után a megyebeli zindelytetők eredete. Ezt bizony a bányahelyek egykori német telepesei hozták Stájerországból, Tirolból és Karintiából, a csehországiak pedig a Szudétavidékről. Hogy a megye egyéb részein nem igen lehetett a zindelykészítés igen elterjedt mesterség, tehát semmi esetre sem ősi rumén gyakorlat, mutatja az az 1804. évből származó adatunk, amely szerint ebben az évben *Stájerlak* német telepés községből elvándorolt nyolc család, akik elmentek Karánsebesre, zindelykészítőknek.⁷⁴ Egész nyilvánvaló: ha a rumének ősi mestersége lett volna a zindelykészítés, nem kellett volna Stájer-

⁷² GRISELINI, i. m. I. 187.

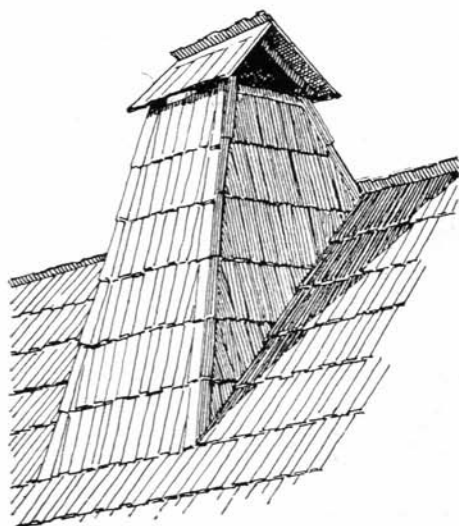
⁷³ SCHOTT, i. m. 62.

⁷⁴ C. v. SCHILDE, *Almanach Steierdorf-Anina*, 1873, 36.

lakról stájerországi származású zsendelykészítőket Karánsebesre hívni.

A zsendelytető tehát az én véleményem szerint a XVIII. sz. óta ismeretes a megyében, oda pedig a bányahelyek német bevándorlói hozták. Ezek révén terjedt el szerte a megyében. A szörényi részen másik két forrásból ered a zsendelytető, az egyik a volt katonai határőrvidék, ennek főbb pontjairól: *Karánsebesről, Mehádiáról, Bozovicáról és Orsováról* terjedt el, azonkívül a már fentebb említett csehországi német és cseh telepeseinek házáról.

A krasszószörényi zsendelytető, bár jellemző ma a megye házára, *nem ősi a megyében és főleg nem rumén találmány.*

26. kép. Zsendelyborítású kémény.

A ház *kéménye* tekintetében a megye nyugati (krassói) és keleti (szörényi) része között bizonyos különbség van. Míg ugyanis a szörényi részen valóságos kémény csak az újabb házakon van, addig a nyugatra fekvő krassói megyerészen a kémény olyan általános még a legrégibb parasztházon is, hogy ez külön jelleget ad a megyebeli háznak.

A keleti hegyvidék régi házai bizony kéménytelenek, a füst ott a zsendelytető hézagain távozik, vagy a nyeregtető oromfalában levő két kis ablakocskán keresztül. Ha szalmafedél van a

házon, akkor a kontyos fedél eszterhéja (*streaşină*) alól távozik a füst. Csak az újabb időben épített kő- és téglafalú házakban vannak rendes téglából falazott kémények.

A krassói részen, mint mondtam, általános a kémény, s az nem lehet újabb időből származó divat, hanem minden jel szerint régi időből eredő szokás. Különösnek tűnik ez a kéménykérdés, mert hiszen jól tudjuk, hogy a parasztházakon a kémény mindenütt csak aránylag újabb vívmány, amely vagy a városi ház utánzásaként, vagy a közigazgatási hatóságok kényszere következtében terjedt el. Ez nemcsak Magyarországon van így, hanem tőlünk nyugatra is. Előre bocsájtom, hogy hatósági beavatkozásról e kérdésben a mi megyénkben nincsen tudomásom.

A kémények felépítése és szerkezete a lehető legegyszerűbb és meglehetősen kezdetleges. Nem a mai szűkjáratú ú. n. orosz kéményt utánozza, hanem az elmúlt idők közismert megmászható, szélesöblű kéményét. Alakja csonka piramis, amelynek a magassága mindig a tető magasságához, alsó öble pedig az alatta levő konyha méreteihez igazodik.⁷⁵ Régi szalmatetejű házon (15. kép) ez a piramis kb. 4.00—4.50 m magas, az alsó területe pedig kb. 1.50—1.50 m. Zsindelytetős házon (II. Tábla 1, 2, 3.; III. Tábla 2.; IV. Tábla 2, 3, 4. és 9, 11, 14, 18. és 26. kép), alacsonyabb és szélesebb. Felső végén a nyílás magasságában 50—60 cm méretű. Kizárólag fából, vesszőfonásból és sárból készül. Négy vastagabb dorong alkotja a piramis négy élét, ezeket rövidebb rudak vagy lécek kötik össze vízszintes irányban, a piramis négy oldala be van fonva vesszősövénnyel. Zsindelytetőn ez a kas (rumén neve is *coş*) csak belül van besározva, kívül zsindellyel borítják azt a részét, amely a tető síkján kívül esik (26. kép). Szalmafedelű ház kéménye belül és kívül jól be van tapasztva.

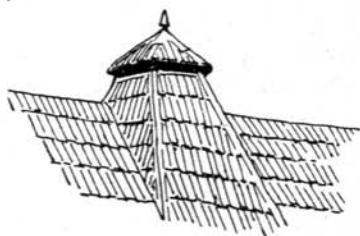
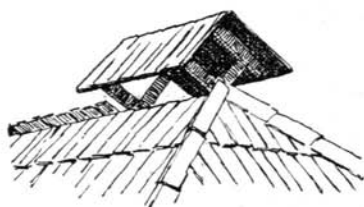
Ez az egész alkotmány rajta áll a konyha mennyezetén, illetőleg egyik oldala a ház hátulsó falára fekszik rá, a szembenlevő oldala a mestergerendán áll. Ez tehát ugyanaz a kémény, amelyet elsőnek GYÖRFFY pendelykémény néven közölt a Nagykunságról,⁷⁶ csak azzal a különbséggel, hogy nem náddal, hanem vesszővel van készítve. A kémény felső nyílását mindig befedik, szalmatetőn rendszeren valami alkalmas bádoglepből ala-

⁷⁵ Kúpalakú kémények is voltak régebben Oravicza vidékén (SCHOTT, i. m. 62).

⁷⁶ Népr. Ért. XVI. 129.

kített tetővel. A zsindelytetők zsindelyborítású kéményeit azonban elég jellemző, többféle alakú külön tetőcskével fedik be. (27. kép). Ez vagy kis nyeregtető, vagy sátorfedélt utánoz.

Ha a tűzhelyes helyiség, a konyha kisebb méretű, akkor a kémény alsó nyílása vagy öble akkora, mint a helyiség maga,

27. kép. Kéménytetők.

rendesen azonban csak a mennyezetnek egy részén, felén vagy negyedén áll a kémény szerkezete, a mennyezet többi része be van deszkázva. De még ebben az esetben is *cerime* (cserény) a neve, jelölül annak, hogy ez valamikor sövényfonás volt. De lehet hogy egy ősi szikrafogónak az emlékét is őrzi.

IV. EREDET

Egy előbbi fejezetben megállapítottuk, hogy a megye *mai* háztípusai között mindenesetre a *faház* a legrégebb. Legrégibb és tipikus a kétsejtű faház, a nyílttűzhelyes konyhával és a kívülről fűtött kályhás szobával. Alaprajzi elrendezésben egyező valamennyi régi faház, ellenben a házfalak szerkezete szerint két külön csoport vagy típus különböztethető meg: 1. *boronafalú*- és 2. *gerendavázas* faház.

A két házféleség közül kétségtelenül a *borona-szerkezetű* a régebb, hiszen ennek a multja Magyarország egyes részein valószínűleg a népvándorlaskorba nyúlik vissza. De hogy ez a háztípus Krassó-Szörény vármegye területén már abban a ködös multban meglelt volna, nem bizonyítható, vagy hogy itt keletkezett volna, nem valószínű. Krassó-Szörény megye területén nem keletkezhetett boronafalú ház, mert itt hiányzik ennek az alapfeltétele. Bármilyen különösnek tetszik is ez, itt dacára a sok erdőnek, nem volt meg a hozzávaló alkalmas faanyag. Boronafalú építkezés ugyanis csak ott keletkezett eredetileg, ahol megvolt a hozzávaló hosszú és egyenes szálú fenyőfa. Krassó-Szörény megye területén fenyőerdő a multban csak a keleti határhegység felső régiójában volt, s ez messze esett minden emberi településtől. A krassói középhegységben csak kisebb arányú fenyő-előfordulás van (a multban még kevesebb lehetett) s ez a fajta fenyő, mivel durvaszalú és erősen ágasos, nem igen alkalmas házépitkezésre. Csak a XIX. sz. közepe óta ültetnek ott rendszeresen hasznos fenyőféléket. Egyébként a krassói középhegységben, az előhegyekben és a dombos vidéken cser- és tölgyfélék, meg más lombos fák uralkodnak, a magas hegyekben pedig általában a bükkfa.

Ilyen természetű adottságok kizárják azt a lehetőséget, hogy az ősi boronaépítkezés itt keletkezhetett volna. Mivel azonban a boronaépítkezés a megye határán túl, északra és északkeletre, tehát a régi Zaránd- s a mai Hunyad megye irányában folyta-

tódik, s egykor egész Erdélyben honos volt, nagyon valószínű, hogy az erdélyi boronafalú faház köre már régen lehúzódott a mi megyénk területére is. A krassószőrényi régibb fajta boronaháznak szerkezete és sok részlete teszi valószínűvé ezt az Erdéllyel való összefüggést.

Hogy ez az „erdélyi típusú“ boronaeépítkezés mikor került ide hozzánk, azt természetesen nem lehet tudni. Az sem valószínű, hogy a mai megye egész területén egyformán lett volna elterjedve, mert ezt a fent említett természeti adottságok (fenyőfa hiánya) akadályozták. Fel lehet tenni, hogy a Hunyad megyével határos Ruszka-hegység területén és az egykori Szörénység erdőshegyes vidékein volt elterjedve. Ilyen házakban lakhattak azok a gyérszámú szlávok, akiket a honfoglaló magyarok keletre való előnyomulásuk folyamán itt találtak. Talán ez magyarázza meg azt is, hogy ez a régebbi boronafalú faház még ma is leginkább ezeken a részeken található.

Ezek azok az apró kétsejtű házacskák, amelyek a szörényi részen csaknem mindenfelé, de falunként csak egy-két példányban található (13. kép). Alapja kő, magassága legfeljebb 10—12 borona. Fedele sátor (teljes konty) és igen meredek, különösen a házvégeken. Zsindelytetejű, néha szalmafedésű, de kéménye nincsen. Az utca felé néző házfalban csak egy kicsiny ablakocska van, a falmező közepén. Egy darabból való fatáblával lehet elzárni. Ezek mind igen régi házak, részben már lakatlanok s ilyeneket, a falubeliek bemondása szerint már nem építenek.⁷⁷

Még az előzményeit is meg lehet találni ennek az ősi boronaeépítkezésnek e vidékeken azokban a kisméretű lakatlan házikókban, amelyek itt-ott, elhagyatott hegyoldalokon, egy-egy kaszáló vagy szilvákert szélén állanak. E kis ablaktalan viskók, mint amilyent még 1940-ben is láttam *Prigor* határában (19. kép), nem állandó lakások, hanem a kint dolgozó vagy állatokat őrző embereknek menedékei rossz időben, nyáron éjszakázás helyei.

A megye mai nyugati részein, a krassói középhegységtől nyugatra elterülő vidékek, de legfőképen a nyugat felé irányuló folyóvölgyekben azonban első és ősi házépítési technikaként egészen másféle faépítkezést kell feltételezni. Ez pedig szerintünk nem lehet más, mint a *sövényépítkezés*. A sövényépítkezés régiségét és nagy elterjedését a múltban nem kell külön bizonyítani. Ma is szerte a hazában megvannak a nyomai s mindenütt az ősi általános házépítés maradványainak állapíthatók meg. Krassó-

⁷⁷ 1907. évi utam feljegyzése szerint.

Szörény megye területén is, a sűrűben lakott nyugati részein bizonyosan ez volt az ősi és minden másfélét megelőző építkezés. Ennek a nyomai ma már természetesen nem találhatók fel, mert az idők folyamán éppen ezeken a részeken fejlődött ki legjobban a házépítés, ez volt mindenkor a kultúraltabb része a megyének. De ha eltűnt is ez az ősi építkezés innen, feljegyzésekben mégis megmaradt a nyoma.

Krassó és Szörény megyék történetének szerzője, PESTY FRIGYES írja az Almás vidékről, hogy „a török háborúk idejében a lakosok sokszor kizavartattak lakhelyeikről s az erdőkben kerestek menedéket. Visszatértükkor agyagból és vesszőből épült házaikat mindannyiszor más helyre rakták.”⁷⁸ És ugyanezt mondja GRISELINI ismert művében, a bánáti rumének házáról: „...bestehen die Wände der Häuser aus Flechten, welche mit einer zähen Thonerde überkleidet sind.”⁷⁹ Más helyen: „Es ist wahr, dass die Häuser in ihren Dörfern nur aus Erde, Stroh und Röhricht zusammengefügt sind, allein sie beobachten in ihrer Bauart doch gewisse Regeln, die den Einwohnern einige Bequemlichkeiten geben. Die gemächlichsten flechten ihre Wände aus Weidenzweigen und jungen Aesten auf, und überkleiden sie nachher mit Thon, welches ihnen eine Stärke gibt, die den Ziegelmauern gleichkommt.”⁸⁰ Egy későbbi útleírásban olvassuk az Orsova és Drenkova közti úton lakó rumének házáról: „In den Lehmwänden ihrer Häuser sind grosse Risse und über das Loch, das als Fenster dient, ist Papier geklebt.”⁸¹ Ezek az utóbb említett házak bizonyosan nem tiszta agyagfalakkal készültek, hanem agyaggal betapasztott sövényházak voltak. Azon a vidéken tiszta agyag (föld-) házakat soha sem építettek, mert nem agyagos, hanem köves vidék. Ma már tiszta kőház dominál azon a vidéken. De még a XIX. sz. első felében is sok sövényház lehetett a Szörénység más részein is. Így egy régebbi közlés szerint Mehádiában 1828-ban 77 más anyagból épült ház mellett volt 273 vesszőből font és agyaggal tapasztott ház.⁸²

A megye keleti felében tehát egymás mellett megvolt és szinte a legújabb időkig megmaradt a kétféle ősi építkezési mód: az erdélyi származású boronaház és a sövényfalú ház. A nyugati

⁷⁸ A Szörényi Bánság tört. II. 292.

⁷⁹ GRISELINI, i. m. I. 187.

⁸⁰ U. o. I. 227.

⁸¹ HANS CHRISTIAN ANDERSEN, Reiseblätter aus Österreich.

⁸² Tört. és Rég. Ért. X. 80.

és északi részeken azonban az ősi sövényfonást a tökéletesebb gerendavázás építkezés váltotta fel. Ez voltaképpen a sövényház tökéletesebb továbbfejlesztése. Legalább azokon a házakon, a melyeken a gerendaváz közé fogott házfalak tapasztott sövényfonásból készülnek.

*

Van azonban a megye területén, főleg annak nyugati részében még egy másik boronafalú háztípus is, ma már meglehetősen nagy számban. Ennek azonban szerintem nincsen semmi összefüggése a fent említett s általában csak a szörényi részeken található régebbi „erdélyi típusú“ boronaházzal. Ez a boronaeépítkezés máshonnan származik s újabb keletű. Ezt a házat a megye újabb telepesei hozták magukkal régi hazájukból, még pedig két különböző vidékről s különböző időben.

Első alkalommal azok a német bánya- és erdőmunkások hozták a boronafalú faházat a megye területére, akiket a XVIII. sz. folyamán a krassói bányahelyekre telepített a bécsi kormány. Ezek az új települők, akik részben még a bánsági nagy földműves-települést is megelőzték, nagyrészt az ausztriai örökös tartományból, és pedig *Tirolból*, *Stájerországból* és *Karintiából*, részben a *Szepességből* jöttek, tehát az alpesi boronaház őshazájából. Mivel ezekkel az első települőkkel kimutathatólag házépítő iparosok is érkeztek, (hiszen a bányahelyeken nem találtak lakható házat, mindent újonnan kellett építeni), ezek a boronaeépítés technikájával rendelkező iparosok itt nálunk az egyenes törzsű bükkfa felhasználásával teremtették meg ezt a különleges boronaeépítkezést, amely ma a megye területén feltalálható.

Ma már nincsen ezekből a kétszázéves eredeti faházakból hírmondó sem (ennek a bükkfa az oka), de 30—40 évvel ezelőtt én még láttam az utolsó példányokat Stájerlakon és Szászka-bányán. Érthető, hogy miért nincsen. Éppen ezeken a helyeken volt a házépítésben később a legnagyobb haladás. Mindenütt, ahol valaha ez a faház keletkezett, ma már tégl- és kőfalú ház uralkodik. De ezeknek a bányahelyeknek a történetéből tudjuk, hogy az első települők házai ott boronafalúak voltak,⁸³ még az első templomokat és iskolákat is boronából építették.

Másodszor 1826—28-ban érkezett hozzánk a boronaeépítkezés, amikor a katonai határőrvidék hatósága a Szörénység rengeteg bükkerdőinek jobb kihasználása céljából Csehországból, a Szudéta-vidékről hozott német és cseh telepeseket s a Muntye-Szeme-

⁸³ C. v. SCHILDE, i. m. 27, 31, 33, 92.

nik és a Kraku Almás hegységekben néhány új községet alapított. A telepítés idejében ezekben a falukban is egytől-egyig boronafából voltak építve a házak, de még a templomok is.⁸⁴ Az 1900 körüli időben, mikor először jártam Weidentalon és Wolfsbergen még voltak a régi faházakból, 1911-ben is volt még néhány, ma már nincsen egyszem. Ezek az alpesi és szudétavidéki eredetű boronaházak kétségtelenül befolyással voltak a környék házépítésére is.

A XVIII. sz.-tól kezdve a krassói részen fekvő bányahelyek német települései mellé és azok közelében újabb rumén telepek keletkeztek azoknak az erdei munkásoknak, fuvarosoknak a házaiból, akiket akkor Oláhországból hívtak be, mivel nem tudtak több német munkást e célra az örökös tartományokból behozni. *Oraviczabánya, Bogsánbánya, Vaskő, Resiczabánya, Ferencfalva, Dognácska, Csiklovabánya, Szászskabánya, Ujmoldova* mai rumén lakosai ezektől a „bufán“-nak nevezett oláhországi jövevényektől származnak. Ezek az egykori német bányahelyek azóta, Oravicza és Resicza kivételével, csaknem teljesen elruménosodtak. Csak természetes, hogy ezek a rumén munkások mind a helyeken ugyanolyan szerkezetű házakat építettek, mint amilyeneket a munkát és megélhetést adó bányahelyeken láttak. Lehet, sőt valószínű, hogy ezek a rumén boronafalú házak kisebbek, kezdetlegesebbek, szegényebbek voltak a német bányamunkások és iparosok házáinál, de mégis új építésmódot jelentettek az érkezett „bufán“ ruménoknak, akik legfeljebb néhány házműszót hoztak magukkal oláhországi hazájukból. Ez a házféle mindenesetre haladást jelentett akkor a vidék addigi parasztházához képest, s ezért terjedt el a környéken is. Idővel olyan általános lett ez a háztípus a megye *krassói* részén, hogy egész vidékeken csaknem teljesen kiszorította a már régen honos gerendavázis építkezést.

A megye *szörényi* részén, ahol, mint említettem, már régtől fogva megvolt, bár már erősen fogyó állapotban, az „erdélyi típusú“ boronaház, újabb lendületet kapott ez az építkezési mód a fent említett német és cseh erdei településektől. Főképpen a katonai határőrvidék közigazgatásának köszönhető e házépítési technika újabb elterjedése ezeken a részeken. A határőrvidék katonai hatósága ugyanis nemcsak zárt falukba kényszerítette az addig leginkább szerteszét tanyázó rumén népet,

⁸⁴ PESTY, Szörény, II. 564. 570.

hanem a katonai célú házközösség bevezetésével együtt jobb és célszerűbb házépítésre is megtanította a népet.

Ezek magyarázzák meg tehát a mai boronafalú faháznak elterjedését úgy a krassói, mint a szörényi részeken, valamint elterjedésének okát és irányát.

Ha tehát eltekintünk a szörényi részen még itt-ott feltalálható régibb eredetű (erdélyi típusú) boronaháztól, azt mondhatjuk, hogy a megye területén ma uralkodó háztípusok között az ú. n. *gerendavázis szerkezetű ház a megye legrégibb háztípusa*.

Most már az a kérdés, hogy mióta ismeretes ez a házszerkezet itt a megyében és honnan ered. Semmi esetre sem lehet olyan régi, mint pl. az erdélyi boronaház. A gerendavázis faépítkezés ugyanis már bizonyos fokú magasabb technikai tudást, mesterségbeli jártasságot tételez fel és tökéletesebb szerszámok használatát igényeli. Tehát nagyon messzire, nem lehet az eredetét, a multba visszavinni. A boronaeépítkezés a népvándorlaskorban már általánosan el volt terjedve Skandináviában és az alpesi országokban. Az ilyen házak megépítéséhez nem szükségesek különleges szerszámok. Ellenben a gerendavázis faépítkezéshez fűrész, fűrő, véső szükséges, melyek csak később jöttek használatba. Sem célunk, sem terünk ezt bizonyítani, de azt hisszük, hogy a mi magyarországi népi gerendavázis építkezésünk végeredményben a középkori nyugat- és közép-európai városi és falusi házépítkezésre vezethető vissza.

Említettük, hogy ez a háztípus ma leginkább a megye északnyugati részében, főleg a Temes völgyének síkságán fordul elő. Mivel a megyének ez a része fekszik legközelebb és van közvetlen összeköttetésben az ország haladottabb, nyugatibb részeivel, esetleg arra lehet gondolni, hogy ez a fejlett házépítési technika újabb időben érkezett ide a megye területére. Hogy az ország más vidékével is volt kapcsolatban, az nagyon valószínű, de semmi esetre sem került ez a ház újabb időben ide. Ez a házépítkezési mód a megye területén már régtől fogva honos. Újabb ugyan a szörényi rész régi boronaeépítkezésénél, de sokkal régibb az újabb krassói boronaháznál. A krassói részeken a gerendavázis építkezés mindenesetre közvetlen folytatása az ősi sövényépítkezésnek.

*

A honfoglaló magyarság nem hozott magával *szilárd* lakóházat, akármit mond erről más magyar házkutató. Mint lovas pásztornép, olyan hajlékokban laktak a magyarok is, mint a

többi eurázsiai steppenép. Mikor tehát a magyarok elfoglalták a Temesköz vidékét és benépesítették a mai Bánság sík területét, eleinte ők is olyan kerek, kupolás, hordozható nemezhajlékokban laktak, mint a többi rokon és hasonló életberendezésű keleti nép.⁸⁵ Idővel azután, különösen a kereszténység felvétele után, megtanulták a szilárd, földhöz kötött lakóházak építését. Ez az első szilárd ház mindenesetre csak a sövényfalú sárral tapasztott ház lehetett, amilyenben az ott talált krassói szlávok laktak, akik akkor éppen a síkság és a hegyek érintkezésének vidékein, tehát a mai Krassó megye nyugati részein laktak. Két-három évszázad múlva azonban, amikor Magyarország egyéb területein is előrehaladott a házépítés kultúrája, s a nyugatról érkezett gerendavázas építkezés kezdett elterjedni, ez az építésmód a mi megyénkben is ismeretes lett. Előbb valószínűleg csak a módosabb emberek s főleg a városi településekben lakók építettek ilyen újmódi házakat.⁸⁶ Ez nálunk körülbelül a XII—XIII. sz.-ban lehetett. Ez azonban nem úgy értendő, hogy az új technikával épített ház nyugati *formájú* is volt, hanem, hogy ezentúl ezzel a *technikával* építették az itt kialakult háztípust. Ez az új házépítési technika előbb csak a középkori oppidumokban, tehát a fent említett városi településekben terjedt el és valószínű az is, hogy ezekbe a városokba a külföldről jött hospitesek hozták magukkal és terjesztették. Ide kell számítani még a külföldi országokból, a középkor folyamán ide települt bányászokat is, akik a megye területén léteztek, s még a római korból származó ércbányákat művelték.

A falusi településekben azonban természetesen még évszázadokig tovább élt a sövényépítkezés. Faluhelyen a gerendavázas építkezés először bizonyosan csak a kismanesség körében terjedt el. A mikor aztán a török időben, a pusztulás és lesüllyedés korában az egykori városok falukká süllyedtek és az egykori nemesség jobbagyosorba került, ott maradt az addig városi és úri gerendavázas faház is falusi parasztháznak. Ez magyarázza meg mai és közelmúltbeli általános elterjedését.

⁸⁵ Vö. CS. SEBESTYÉN, *Milyen házban laktak a honfoglaló magyarok*. Napkelet, IV. 1926. 691—696.

⁸⁶ A mainál sokkal kisebb területű középkori Krassó vármegyében 12 városi település létezett. Mikor azután a XV. sz.-ban megszűnt Krassó vármegye s területe Temes megyébe olvadt bele, ezen a nagyobb területen 26 város volt! (Vö. MILLEKER BÓDOG, *Délmagyarország középkori földrajza*).

Mikor tehát a rumének a megye területére érkeztek, ezt a kétféle házat találták itt a magyarság kezén: az ősi sövényfalú házat és az akkor már tisztos multtal bíró gerendavázás faházat. A szőrényi részen természetesen megismerkedtek az ottani szláv lakosság faluiban a régi típusú boronaházzal is. Mind a három házféleséget birtokukba vették, illetve a maguk céljára alkalmazták.

*

A XIV. sz. előtt beszivárgott kevés számú és csoportosan vándorló, a havasi legelőkön élő nomád pásztorkodó ruménségnek kevés érintkezése volt a síkságon és a völgyek alján fekvő faluk magyar és akkor még szláv lakosságával. De már a XIV. századtól kezdődő nagyobb arányú betelepülésük során mind szorosabb érintkezésbe kerültek a megye régi lakosságával.

Krassó vármegye területén a Marostól az Aldunáig húzódó sorban ma is látható középkori várromok egy hajdani védőrendszernek az emlékei. Valószínűleg a tatárjárás után keletkeztek ezek a hegycsúcsokra és fokokra épített kővárak s később is bizonyosan a kúnok betörései ellen védték az országot. Úgy látszik ezek az eleinte kizárólag királyi várak és várbirtokok már a XIV. század előtt is bírtak valami olyan szervezettel, mint a távoli Erdély határára telepített székelyeké. Mikor azután a történet folyamán elmúlt a kúnveszedelem, valószínűleg felbomlott ez a régi várszervezet s csak a török veszély feltámasztásával lett újra időszerűvé. De ekkor már az ottani magyarság talán annyira megfogyatkozott, hogy más védők után kellett nézni. Ezért voltak azután olyan kedvesen látott vendégek nálunk a Balkánról, éppen a török nyomás elől menekülő rumének. Kapva kaptak rajtuk, betelepítésüket semmiképen sem gátolták, inkább segítették. Saját kenézeik vezetése alatt jöttek be és egyes megyebeli királyi várak köré, a váruradalmakba telepítették le őket. Mivel a bevándorolt ruméneket első sorban a várszolgálatra, illetve határvédelemre használták, fel kellett ruházni őket bizonyos kiváltságokkal és azonkívül szoros szervezetbe fogni. Ekkor éledt fel újra a régi határvédelem szervezete s ekkor keletkezett a XIV. sz. második felében az a közismert hét-nyolc kiváltságos rumén kerület a megye szervezetén belül, melynek a létezését a célzatos rumén propaganda-történetírás a maga átlátszó céljaira szokta felhasználni.

A rumének itt akkor természetesen nem új településű falukba költöztek, hanem a régi meglevő településekbe ültek, hely volt ott akkor bizonyosan bőven. Önálló rumén települések csak

a várkerületi szervezet felbomlása után egy-két évszázad múlva, a ruménségnek újabb tömeges bevándorlásakor keletkeztek.

A betelepülő és mind jobban elszaporodó ruménség tehát itt nemcsak érintkezett, hanem most már a szó igazi értelmében együtt élt a magyarsággal, még legalább két évszázadon keresztül. Egészen addig, amíg a magyarság erről a vidékről egészen el nem pusztult. A pusztulásról gondoskodtak a törökök, akik tudvalevőleg a temesközi magyarságot háborúban pusztították s akit akkor meg nem öltek, azt rabságba vitték. Csak a rumén nem pusztult, ő nem hadakozott a törökkel,⁸⁷ inkább segítette a törököt, mint kém és mint kalauz, s ha mégis baj volt, akkor általában felhúzódtott a hegyekbe s ott várta meg a veszedelem elmúltát. (Ez az a bizonyos hegyekbe való vonulás, amelyet a rumén történettudomány is fel szokott hozni, de ők ezt a rómaiak kivonulásának idejére teszik.) A közben lassan elenyésző magyar elem helyét aztán minden faluját, minden házáat, minden talpalatnyi földjét a rumén foglalta el.

Körülbelül három és fél század telt el már, hogy a magyarok szilárd házakban éltek, mikor a rumének a délvidékre kezdtek bevándorolni. *A rumének tehát, itt egy többszázéves magyar házkultúrát találtak.* S ha ez a magyar ház nem is származott a déloroszországi őshazából, ahogy némelyek gondolják, hanem, mint említettük, mesterszavainak tanúsága szerint valamely szláv néptől tanulták építési módját, *mégis csak magyar ház volt.*

*

A rumén kiváltságos kerületek felállítása utáni időben, mikor a határvédelem még működött, a falusi vezetőket, a kenézeket, hadi érdemeik jutalmazásául tömegesen magyar nemesi rangra emelték. Számos magyarországi és erdélyi tekintélyes magyar nemes család (a Fiáthok, Gerlicziek, Macskásiak, Mutnokiak, Csornaiak, Bésánok, Jósikák stb.) innen veszi származását. Ezek az eleinte még rumén anyanyelvű új magyar nemesek a kapott birtokaikra mind nagyobb számú jobbágyot igyekeztek telepíteni (hiszen akkor nem a föld volt a vagyon, hanem a rajta raboskodó ember) s ezek a nemesek természetesen

⁸⁷ Erre vonatkozólag érdekes idézni IOAN SLAVICI megállapítását, mely szerint a rumének soha vallásháborúban részt nem vettek. Ezzel magyarázza ugyanis a népnek türelmét más vallásúakkal szemben. Ezért ne csodálkozzunk, mondja, ha nem értesülünk a ruméneknek a kereszténység harcaiban való részvételéről. IOAN SLAVICI, *Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukowina*, 1881, 71.

az újabban is egyre érkező rumén fajtestvéreiket fogadták be, azcnkívül a királyi várbirtokokról szökő várjobbágyokat. A történelem ugyan nem tud erről semmit, de én azt hiszem, a krassói várvédelmi rendszer felbomlásának egyik oka a kenézek megnemesítése is volt. A földesurakká vált egykori falusi előljárók már nem igen törődtek akkor az ország védelmével, hanem inkább a saját uradalmuk jövedelmezőségével. Az is okozhatta a várvédelmi rendszer felbomlását, hogy az új nemesi uradalmakat leginkább a királyi várak joghatósága alá tartozó területekből hasították ki.

A tömegesen megnemesített rumén kenézek mindenben igyekeztek utánozni a megyebeli és a szomszédos magyar nemességet. Vallást és ruhát cseréltek s természetesen ugyanolyan házban laktak, mint a magyar nemesség. Ez a magyar nemesi ház azonban abban az időben valószínűleg miben sem különbözött már akkor a megyebeli más magyarság házától, legfeljebb talán jobb anyagból volt építve. Ezt abból következtetjük, hogy a megye egész területén nem találni régi kastélynak, nemesi kúriának, ú. n. udvarháznak még a romját sem. Ilyenek ott úgylátszik sohasem léteztek; a nemesek ott nem építettek kőházakat, kastélyokat. Amít a középkori oklevelek kastély néven emlegetnek, az mindig országos, királyi védelmi hely volt. A királyi várkerületek megszűnésével és a török hódoltsággal a nemesség nagy része (amely még el nem pusztult a törökvészben) elvándorolt a megye területéről, leginkább Erdélybe, a szomszédos Hunyadmegyébe. Aki pedig megegyezett a törökkel s itt maradt, az leszülyedt a jobbágyok sorába és semmiben sem különbözött ezentúl a többi közrendű ruménségtől.

Egészen bizonyosnak vehető, hogy a bevándorló rumének nem hoztak magukkal saját „nemzeti” lakóházat. A rumének a bejövetelkor még félig nomád életmódot élő állattenyésztő pásztorok voltak, akik nyáron a havasi legelőkön vándoroltak s csak a téli időt töltötték a völgyekben, ahol juhnyájuk a földek tarlóin legeltek. Ha ismertek is régi hazájukban téli szállásnak szolgáló hajlékot, az a neve után ítélve csak nyomorult kunyhó lehetett, mert *casa* ezt jelenti, csakúgy, mint a latin nyelvben. Még a magyar falukba telepített s már földműveléssel is foglalkozó rumének is kóborló, ide-oda vándorló népek voltak eleinte, akik gyakran változtatták szállásaikat. Az ilyen nép nem képes állandó lakóház alakítására. Ezek bizony csak az elhagyott magyar házakban ismerkedtek meg először *állandó lakóházzal*. E szerint joggal tételezhetjük fel, hogy a krassó-

szörényi rumének nem *megteremtői*, hanem csak *megőrzői* a középkorból rájuk maradt házformáknak. Ezzel kapcsolatban idézzük a ruménség egyik tudós tekintélyét, aki a következőket mondja: „Általában meg kell jegyezni, hogy a hazai román az építkezés és az udvar beosztása dolgában annak a népnek állott és áll ma is hatása alatt, melynek a szomszédságában lakott, vagy amellyel egy faluban, községben élt“.⁸⁸

*

Eddig csak arról volt szó, hogy milyen anyagból és milyen szerkezet szerint voltak a régi házak falai felépítve, tehát sövényfalú, boronafalú vagy gerendavázás házokról. De hogy milyen volt ezeknek a régi házaknak a külső alakja, teteje, de főleg milyen volt a belső beosztása, helyiségeik száma és elrendezése, arról még nem esett szó.

Mintahogy az első hajlékok bizonyosan csak egysejtűek voltak, tehát egyetlen lakóhelyiségből álltak, úgy egészen bizonyosra vehető, hogy a XIII—XIV. században ez a ház (bármilyen anyagból is voltak a falaik felépítve) már az ú. n. *kéttűzhelyes házak* és *kétsejtű házak* típusába tartoztak. Volt egy főzésre és sütésre használt helyiségük nyílt tűzhellyel és volt egy fűtőkemencével (kályhával) ellátott lakóhelyiségük.

Ezt a házat vették át a rumének a XIV—XV. század folyamán s ilyen volt az a ház még a XVIII. sz.-ban is, mikor GRISELINI többször említett könyvében leírta. Leírása a következő: „...bestehen die Wände ihrer Häuser aus Flechten, ...oder sind auch ganz aus dieser Erde, mit Streu gemengt, aufgebaut. Ihre Dächer sind theils aus Stroh, theils aus dem Röhricht des türkischen Kornes (Zea mays, in der Landessprache Kukuruz) zusammengefügt. Ein Schlafzimmer und eine Küche machen die Theile des Hauses; einige haben auch drei Abtheilungen“. Más helyen megismétli a fentieket a házról s kiegészíti még a következőkkel: „Die Küche ist von der Stube abgesondert, wo beide Geschlechter, Väter, Mütter, jüngere und ältere Kinder, alle untereinander schlafen, essen trinken, und der Küchenherd hat durch eine Öffnung in der Wand, Zusammenhang mit einem Ofen, der zur Winterszeit die Stube heizet“.⁸⁹

A fenti leírásból tehát megtudjuk, hogy a házfalak kétfélék voltak: volt vesszőfonásos (ez lehetett gerendavázás is) tapasztott házfal és volt vertfalú ház is. A tetőt szalmával

⁸⁸ MOLDOVÁN, i. m. 541.

⁸⁹ GRISELINI, i. m. I. 187, 228.

fedték vagy kukoricaszárral. Ez utóbbi fedésmód ma már ismeretlen nálunk, legfeljebb itt-ott a csőszkunyhókon lehet még látni. Megtudjuk a leírásból, hogy a ház kétsejtű, van lakószobája és van konyhája, de előfordul háromosztatú ház is. Továbbá: a konyhabeli tűzhely összefüggésben van a szobabeli kályhával, egy a falon keresztül szolgáló nyílás segítségével. A szobabeli kályha csak téli fűtésre szolgál s eszerint nem sütő- vagy főzőkemence.

Ez a leírás, mint látjuk, teljesen ráillik a megyebeli mai régibb típusú kétsejtű házra. GRISELINI nem mondja meg ugyan, milyen a konyha tűzhelye, de a falon keresztül való összeköttetése a szoba kályhájával elárulja, hogy ez csak a mai egészen alacsony, nyitott tűzhely lehetett. Továbbá nem említi, hogy hol és milyen volt az ablak (vagy ablakok) a házon és az ajtó. Az ablak fejlődésmenetét azonban más helyen megtárgyaltuk, tehát az sem ismeretlen előttünk, az ajtó pedig valószínűleg nem változtatta meg a helyét, mert nem volt ok reá.

*

Ezek után most azt a kérdést kellene tisztázni, hogy ez a kétsejtű, kéttűzhelyes magyar (és később rumén) ház, itt keletkezett-e a megye területén, vagy máshonnan érkezett-e ide, vagy talán nagyobb általános kiterjedésű volt a multban?

Ha azt kérdezzük, hogy *mióta* van ez a háztípus a megye területén, erre csak azt lehet felelni, hogy újabkori semmi esetre sem lehet. Ezt kizárja többek között nagy és általános elterjedése nálunk, s az, hogy éppen a legrégebb házpéldányokon fordul elő. Hogy milyen általános, mutatja például az a körülmény, hogy a Krassó megye középső részén, zárt és meglehetősen elszigetelt területen élő ú. n. krassovánok (róm. kat. vallású szlávok) ugyanilyen típusú házakban laknak.⁹⁰ (IV. Tábla 3.) A háztípus tehát a megyében feltétlenül régi eredetű.

Mivel ennek a háztípusnak éppen a fűthető füstmentes lakóhelyisége, a *szoba*, adja meg a legfőbb jellegét, s mivel a szobának ma „kályhának“ nevezett fűtőkészüléke nyugat felől érkezett hozzánk, általában német eredetűnek szokták mondani ezt a háztípust is.

A *kályhafűtésű szoba*, a házkultúrának ez a korszakalkotó vívmánya, Németországban már a XIV. sz.-ban lekerült a parasztosztályhoz is, az ú. n. *felnémet* házba. A német birodalom

⁹⁰ Vö. Adatok a krassovánok néprajzához. Népr. Ért. XXXIII. 142—148.

határait azonban ez a kályhás szoba, a német kutatók véleménye szerint, csak a XVII—XVIII. sz. folyamán lépte át s akkor terjedt el Európában, északra, keletre és délkeletre.⁹¹ Ami azonban a Magyarország felé való elterjedését illeti, tévedés van a fenti állításban. Mert a szobafűtésre szolgáló kemence Magyarországon bebizonyíthatóan már a XIV. sz. vége felé ismeretes volt, még pedig nemcsak az urak házaiban, hanem a falusi nép hajlékaiban is. Tehát a németországi előfordulással körülbelül egy időben. E szerint ez a lakáskulturai vívmány elég gyorsan került ide nyugatról. Hogy nem a keleti szlávok főző-fűtő kemencéje volt ez, bizonyítják a nyugati eredetű „kályhák“, amelyekkel a falai meg voltak spékelve vagy kirakva és bizonyítja főleg a fűtőkemencének *kályha* neve is. De bizonyítja ezt ezeken kívül, az igen korai átvételt, a magyar *szoba* szó is. A magyar *szoba* szónak régibb alakja *szuba* < **sztuba*, s ez a szláv *stŭba* (> *istuba*) alakra vezethető vissza. Viszont a szláv *stŭba* német közvetítéssel került a latin *stuba*-ból.⁹² Más vélemény szerint azonban közvetlenül is kerülhetett hozzánk a szó a középlatin nyelvből.⁹³ A latin szó értelme 'kályha, fürdőház, fűtött szoba' volt s a magyar nyelvben is már a XIV. sz.-ban 'fürdőház' meg 'kemence' volt az értelme, később 'fűthető lakóhelyiség' és 'kemence'. Közismert és sokszor idézett magyar mondás az, amikor „az egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz“ helyett azt mondják, hogy „egy a szoba a kemencével“. Tehát volt olyan idő, amikor az 'Ofen' fogalmát akár a *szoba*, akár a *kemence* szóval lehetett kifejezni. Mivel azonban a *szoba* szó kétjelentésűvé lett idővel és 'fűtőkemence' jelentését a csak egy jelentésű, tehát félreérthetetlen *kemence*, vagy később *kályha* szóval is lehetett kifejezni, ezért ez a jelentése idővel szabályszerűen elavult s így a szoba mai köznyelvünkben már csakis 'fűthető lakóhelyiség'. A *kályha* szónak pedig eredetileg csak 'kályhaszem, csempe' volt a jelentése és azt az iparost, aki ezeket készítette, persze *kályhásnak* nevezték. De ez a mesterember nemcsak készítette a kályhaszemeket, hanem fel is építette belőlük a kályhát. Ezért az *asztalos: asztal, lakatos: lakat*-féle irányítósorok alapján el-

⁹¹ SCHIER, i. m. 277.

⁹² Hogy ilyen helyzetű *t* a mi nyelvünkben más esetekben is kiesett, arra vö. pl. szláv *Stanislav Szaniszló*, szláv *stativa* (népi) *szátyva*-szócsék, szláv *stobor, szobor*. (HORGER ANTAL szives közlése).

⁹³ HORGER ANTAL szóbeli közlése.

vonódott e mesteremberek *kályhás* nevéből egy 'Ofen' jelentésű *kályha* főnév. Mivel pedig e kétjelentésű szónak eredeti 'kályhaszem, csempe' jelentését a csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *kályhaszem* vagy *csempe* szavakkal is ki lehetett fejezni, ezért ez a jelentése szabályszerűen elavult, s így mai köznyelvünkben már csakis 'Ofen' a jelentése.

*

A lakóhelyiség fűtésére szolgáló kemence (kályha) nálunk is először bizonyosan a kolostorokban és az urak kastélyaiban, udvarházaiban terjedhetett el. Az írott emlékeken kívül bizonyítják ezt a hazai múzeumokban lelhető gót stílusú díszítőművekkel borított kályha-cseréplapok. De azután hamarosan elterjedt a lakásfűtésnek ez a módja nálunk a köznépnél is. A földművelő falusi lakosság már a XIV. sz. eleje óta használta a cserepekkel borított kemencét és pedig nem szórványosan, hanem általánosan, és nem is az ország nyugati részeiben, vagy a kultúráltabbnak tartott Felvidéken, hanem éppen a legmagyarabb országrészekben, a nagy magyar Alföldön. A kecskeméti múzeum ásatásai derítettek fényt erre a kérdésre. PAPP LÁSZLÓ Ásatások az elpusztult Kecskemétvidéki falvak helyén c. részletes beszámolójában⁹⁴ és SZABÓ KALMÁN: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei c. összefoglaló művében,⁹⁵ pontosan leírják a Kecskeméten és környékén a tatárdúlás és a törökpusztítás idején eltűnt magyar faluk lakóházát és a házak tüzelő- és fűtőberendezését. Megtudjuk e közlésekből, hogy azon a vidéken már a XIII. sz.-ban a nép hajlékainak minden lakóhelyiségének közepén volt egy 80—100 cm átmérőjű agyagkemence.⁹⁶ Ezek azonban még nem voltak cserepekkel borítva. De már a XVI. sz.-ban, a török hódoltság elején elpusztult faluk házaiban *cserépedényekkel megtüzdelt fűtőkemencék általánosan el voltak terjedve*. Kecskemét vidékén mindenütt és minden házban megtalálták a jellegzetes kemenceszemeket és bögréket a szobabeli kemencék omladékai között.⁹⁷

Ez a falusi magyar kemence-kályha kultúra azonban nem volt valami kezdetleges paraszti berendezésű, hanem egy fejlett, tehát nagy multtal bíró mesterségnek az eredménye. Ezt bizonyítja a sokféle alakú kályha-edény és cserép, amelyek között még középkori stílusformát mutató, a XIII—XIV. sz.-ból szár-

⁹⁴ Népr. Ért. XXIII. 137—152.

⁹⁵ Bibliotheca Humanitatis Historica. III. 1938.

⁹⁶ SZABÓ, i. m. 13, 21.

⁹⁷ SZABÓ, i. m. 90.

mazó alakok is vannak. Egyébként a mai kályhacsempe egész fejlődését feltüntető sorozat minden fajtája előfordul ezeknek a falusi településeknek a kemenceromjaiban. Tehát a fűtőkemence (kályha) fejlett alakja már a XVI. sz.-ban általánosan el volt terjedve az alföldi magyar köznépnél is.

Mindebből tehát az következik, hogy a német kutatók tévednek, mikor azt állítják, hogy a kályhás szoba divata csak a XVII—XVIII. század folyamán lépte át a német birodalom határát. Nálunk már a XVI. sz.-ban el volt terjedve a *köznép-nél is*, tehát legalább egy évszázaddal hamarabb kerülhetett hozzánk.

A kecskeméti múzeum ásatásai azért is fontosak, mert általuk világosodnak meg a különféle magyar vidéki múzeumok és egyéb gyűjtemények eddig bizonytalan rendeltetésű leletei. Egyedül a debreceni múzeum jutott ásatás révén ilyen cserepekhez, a többi gyűjtemény hasonló anyaga ellenben többé-kevésbé ismeretlen eredetű és rendeltetésű volt. Ilyen régi kályhacserepek vannak tudtommal még a szegedi, temesvári, verseci, zombori, székesfehérvári, esztergomi, nagykanizsai múzeumokban és a halasi gimn. gyűjteményben, de valószínűleg még másfelé is lappang ilyen anyag. Szóval nemcsak Kecskemét vidékén és nemcsak az Alföldön, hanem úgy látszik, az ország igen nagy részén ez a kályhakultúra volt elterjedve, általánosan még a török hódoltság előtti időben. És ami igen fontos, nem csak a felsőbb körök házaiban, hanem a közrendű népnél. Ezért úgy gondolom, hogy ez a fejlett kályhatípus nem szigetszerűen volt a magyar népnél elterjedve, mint GUNDA véli,⁹⁸ hanem általánosan.

*

A fűtőkemence vagy kályha feltalálása és a lakóházba való alkalmazása teremtette meg a füst nélküli meleg lakóhelyiséget, amelyet ma a magyar köznyelv *szobá*-nak nevez. A *ház* szó eredeti jelentése 'ház' és 'Zimmer'. Mivel 'fűtött Zimmer' fogalom kifejezésére a *szoba* szó terjedt el, ezért a *ház* szónak ez utóbbi jelentése a köznyelvben elavult, csak a népnelvben maradt meg. És ahol volt füstnélküli kályhás lakóhelyiség, ott volt természetesen e mellett egy második, főzésre szolgáló helyiség, amelyet mai nyelven konyhának nevezünk. A Kecskemét vidéki ásatások alkalmával feltárt középkori települések házai ilyen kétsejtűek voltak. Már PAPP LÁSZLÓ is megállapította,

⁹⁸ Ethn. XLVII. 206.

hogy ez a kétsejtű kályhás-kemencés házalak Kecskemét vidékén általánosan elterjedt volt, legalább a XVI. sz. második harmadában. De szerinte már a középkor utolsó századában sem volt ismeretlen e tájon ez a kétsejtű háztípus.⁹⁹ Ennek a kétsejtű kályhás háznak az elterjedését az Alföldön, SZABÓ KÁLMÁN szerint a XV. sz. végére kell tennünk.¹⁰⁰ A ház külső bejárata a konyhába vezetett, a tűzhely leginkább a föld színén volt, csak ritkán készítettek annak kövekből, vagy agyagból alacsony padkát. Helye pedig a bejárattal szemben, azon sarokban volt, ahová a szobabeli kemence szája torkollott. A konyhából nyíló ajtón át jutunk a ház belső helyiségébe, a szobába.

Mint ebből a rövid leírásból is kitetszik, *ez a ház alaprajz szerint egészen olyan volt, mint amilyen a mi krassószörényi régi kétsejtű házunk.*

Mármost, ha ez a bögrés kemence a vidéki gyűjtemények leletei tanúsága szerint annyira el volt terjedve az Alföldön (beleértve ebbe a bánási Alföldet is), akkor bizonyosan éppen úgy el volt terjedve a hozzátartozó s fent leírt kétsejtű háztípus is.¹⁰¹ Ezért megint joggal mondhatjuk, hogy a krassószörényi kétsejtű kályhás ház nem az európai nyugatról került ide a megye területére, hanem az anyaországból, mint általános magyarországi házforma. Hogy ez a háztípus eredeti alakjában eltűnt az Alföldről s csupán itt-ott maradt meg a nyoma, de Krassó-Szörény megyében általános nagy tömegben, annak az oka szerintem a török hódoltság, illetve a vele járt országos pusztítás volt. Ez utóbbiból, ismétlem, a mi megyénk ruménsége meglehetősen megmenekült. Ha el is pusztult akkor sok falu nálunk is s vele sok lakóház, mégis megmaradt a folytonosság úgy a lakosságban, mint a házépítésben. *A krassószörényi rumének mentették át a mi időnkre ezt a régi magyar háztípust.*

*

De ha el is pusztult s eltűnt az ország nagy részéből, mégis meglehet, hogy másfelé, talán egyes félreeső helyeken vagy vidékeken megmaradt ez a házalak eredeti formájában, esetleg más fejlődési fokon. És valóban, ha körültekintünk ilyen irányban, meglepő analógiákra találunk.

Krassó-Szörény megyétől délre és délnyugatra, túl az Al-

⁹⁹ Népr. Ért. XXIII. 150—151.

¹⁰⁰ SZABÓ KÁLMÁN, i. m. 99.

¹⁰¹ Erre már PAPP LÁSZLÓ is rámutatott.

dunán, a Balkán félsziget néhány országában általános egy olyan háztípus, amely szoros kapcsolatba hozható a krassószörényi házzal. A szomszédos Szerbiában, de leginkább Boszniában, azonkívül még ezeken túl eső vidékeken ismeretes egy olyan, ma ugyan már többnyire háromosztatú, de eredetileg kétsejtű ház, amelynek kályhás szobája és nyílttűzhelyes konyhája van. Ezt a konyhát *kuča* vagy *kútya* néven ismerik és feltűnően hasonlít a krassószörényi ház *cinda* nevű konyhájához. A konyha és a ház leírását és földrajzi elterjedését ismerjük MERINGER¹⁰² és főleg MURKO¹⁰³ közléseiből.

Aki ismeri a krassószörényi *cindás* házat s először találkozik a boszniai *kuča*-házzal, az valóban meglepődik. *A boszniai ház első szemléletre csaknem tökéletes mása a krassószörényi háznak.* A konyha, tűzhelyének alakja és elhelyezése, részben a felszerelése is teljesen egyezik. A ház bejárata és a szobába szolgáló ajtó helye azonos, de a legmeglepőbb az, hogy Boszniában is *szoba* (*soba*) a neve a kályhás lakóhelyiségnek, csakúgy mint Krassó-Szörény megyében! Hozzá kell még tenni ehhez azt, hogy ez a *kuča*-típusúnak nevezett ház, mint említettem, Bosznián kívül is megvan még másfelé is, így pl. Szerbiában, egészen Krassó-Szörény megye határáig.

Erre most azt lehetne mondani, még pedig a valószínűség minden jelével, hogy ime, itt van a *cinda-ház* eredete, nyilvánvaló, hogy ezt a háztípust a rumének innen, a Balkánról hozták magukkal. Megerősíteni látszik ezt a tetszetős feltevést még az a körülmény is, hogy a rumének (bár Boszniában nem voltak), de Szerbia ama részén, ahol hihetőleg egyik előző hazájuk volt (Stara planina), szintén ismeretes ez a háztípus. Ámde e feltevésnek vannak olyan akadályai, amelyek azt teljesen elfogadhatatlanná teszik. Egyebek között az, hogy a *kuča*-típusú ház a Balkánnak azon a részén, amelyen a rumének valamikor laktak, s amerre vándorútjuk hozzánk vezetett, csak az újabb időben terjedt el, s ott a XIII.—XIV. században még nem volt ismeretes. A rumének tehát nem hozhatták onnan.

De hogy a mi házunknak valami köze van ezekhez a balkáni *kuča*-házakhoz, az tagadhatatlan. Mivel ez a háztípus azonban csak Boszniában honos *régóta* (a Balkán egyéb vidékeire később került), ezért valószínű, hogy a boszniai házzal van valami

¹⁰² R. MERINGER, Wissensch. Mitt. aus Bosnien, VII; U. a. **Das deutsche Haus und sein Hausrat.**

¹⁰³ M. MURKO, Mitt. der Anthrop. Gesellsch. Wien, XXXV, XXXVI.

kapcsolata. Mindenekelőtt tehát azt kellene tisztázni, hogy mi az eredete ennek a boszniai háznak s mióta ismeretes ott.

Két erősen heterogén elemből tevődik össze ez a ház, csakúgy mint a krassószörényi ház is. Az ősi és legprimitívebb nyílt tűzhelyes konyha, a *kuča* az egyik, amely eredetileg kétségtelenül az eredeti ház „maga a ház” volt,¹⁰⁴ és a házkultúra fejlett fokát jelentő füstnélküli kályhás lakóhelyiség, a *soba* a másik elem. Hogyan kerültek ezek össze?

*

A római időből származó nyílttűzhely jellegzetes felszerelésével valószínűleg megmaradt a Balkánon a római világ elmulatán is s lehet, hogy megvolt az ott lakó thrák-illir népeknél is, amikor a szlávok oda megérkeztek. Azt persze nem lehet tudni, hogy ez a római eredetű, később a szlávoktól átvett nyílt tűzhelyű konyha, mekkora területen volt elterjedve a Balkánon, s hol volt ennek az elterjedésnek az északi határa. Talán a Száva-Duna vonala volt a határ, de nincsen kizárva, hogy ez a Marosig terjedt és a volt Pannonia is odatartott. Ez esetben el lehet képzelni egy olyan nagy és összefüggő előfordulási területet, amely befoglalta a Balkán-félsziget felső részét Boszniával és a mai magyar Bánság és a Bácska területét, a Dunántúl alsó részét Szlavóniával együtt. S akkor ez a nagy terület volt a nyílttűzhelyes ú. n. *kuča*-típusú konyha (azaz ház) előfordulásának egyseges területe. Mivel azonban a XIII. sz.-tól kezdve már az Alföld felső részéből (Kecskemét, Debrecen) van bizonyítékunk erre a konyhatípusra, azt kell hinnünk, hogy itt már keveredett a délről jött *kuča*-típusú konyha a keleti szlávságtól eredő kemencével. Így tehát lehetséges, hogy ez az alacsony tűzhelyű konyha Boszniában is, Krassó-Szörény megyében is, még a szlávok bevándorlása előtti időben is honos volt.

Nehezebb kérdés azonban a *soba* eredete. Többen is foglalkoztak már e kérdéssel. Valóban igen meglepő, hogy Boszniában a lehető legkezdetlegesebb *kuča*-típusú konyha mellett a közép-európai haladott házkultúra legfontosabb vívmánya, a füstnélküli, kályhával fűtött lakóhelyiség található. Ez természetesen feltűnt mindenkinek, de feltűnt egyszersmind az is, hogy ezt az igazi *Stube*-t a magyar eredetű *soba* szóval jelölik.

A német kutatók úgy magyarázzák a kérdést, s ebben talán MERINGER volt az első közöttük, hogy a boszniai ház a közép-

¹⁰⁴ A szerb-horvát nyelvben *kuča* = ház és konyha.

európai háznak alpesi csoportjától elvált külön ág, de már igen régi időben vált el attól.¹⁰⁵ Szerinte ez a boszniai ház volna némely tekintetben az ú. n. felnémet háznak az ősfarmája, amely Horvátországon keresztül érkezett le Boszniába. Azt elismeri, hogy a *soba* elnevezése a magyar nyelvből származik, de szerinte a ház maga nem kerülhetett ide Magyarországból, sőt még Magyarországon keresztül sem hozhatták oda! Csak a házfelszerelés összehasonlításánál van némi baj a németországi, illetve alpesi származással. Némely dolgok másképen vannak itt is, ott is, mások meg nem származhatnak német területről. Így pl. az egészen alacsony tűzhely nincsen meg az alpesi ház területén, ez tehát MERINGER szerint egy egészen régi, ott már eltűnt állapot emléke.¹⁰⁶ A tűzikutyának boszniai formája ismeretlen német nyelvterületen és csak Magyarországról ismeretes. A tűzhely felszerelése, a főzőüst felakasztási módja is más, viszont az alpesi ház jellemző felszerelése nincs meg a boszniai házban. A boszniai ház hosszúnyelű lábosa nem fordul elő a felnémet házban, az alpesi ház jellemző vasháromlábja nincs meg Boszniában. A fáklytartók, világlók is egészen mások, a sütőharang német területen ismeretlen.¹⁰⁷ Szóval nem olyan világos és nem olyan bizonyos a közép- vagy felnémet háztól való közvetlen és korai származás.

Más véleményt nyilvánít erről a kérdésről A. HABERLANDT. A balkáni fűthető szoba ugyan ő szerinte is a középeurópai házból ered, tehát német területről származik, de ő nem hisz régi összefüggésekben, hanem késői átvételre gondol. Szerinte a volt horvát katonai őrvidek német telepesei közvetítették a XVIII. sz.-ban a fűtött szobát első ízben az előkelőbb török földesurakhoz Boszniába s azoktól került a gazdagoknak ez a kényelmes és lakályos házkiképzése később a föld népéhez is.¹⁰⁸

A fűthető *soba* balkáni elterjedéséről MURKO tájékoztat minket. A törökök, mondja, megismerkedvén Középeurópában¹⁰⁹ a kályhával és a fűtött szoba előnyeivel, azokat a Balkán északnyugati részébe telepítették. A kályha mindenesetre először Boszniába került, de hogy mikor, nem tudja. Nagy elterjedése

¹⁰⁵ Wissensch. Mitt. aus Bosnien, VII. 254.

¹⁰⁶ MERINGER, *Das deutsche Haus und sein Hausrat* 98.

¹⁰⁷ I. m. 101.

¹⁰⁸ *Kulturwiss. Beiträge zur Volkskunde von Montenegro, Albanien und Serbien*, 26.

¹⁰⁹ Ez persze csak Magyarország lehet.

azonban és a némely tekintetben sajátos fejlődése régebbi időre utal. Szerinte a *soba* megvan a horvátoknál, szerbeknél, bolgároknál, Boszniában, Szerbiában, Montenegróban és Albániában.¹¹⁰

Magyar részről eddig csak BÁTKY ZSIGMOND foglalkozott ezzel a kérdéssel. Honnan került a „kályhas szoba“ Boszniába c. cikkében¹¹¹ HABERLANDT és MURKO megállapításaival kapcsolatban rámutat azok tévedéseire. Elismeri, hogy a kályha török úri házakban honosodott meg először, de ők azt nem a késői német határőrvidéki telepesektől vették át, hanem tőlünk, mikor nálunk laktak. BÁTKY később visszatér a kérdésre. A *szoba* elnevezésről mondja, hogy ez a török hódoltság vége felé még járta „kályha“ jelentésben is, azután felsorolja a „szoba-kemence“ régi nyelvi adatait¹¹² és végül még harmadszor is rátér a kérdésre egy kis cikkekcskében.¹¹³

Mindezen fejtegetések alapján a következőket lehet megállapítani e kérdésben:

1. Balkáni elterjedése során Boszniában volt először ez a kuča-típusú *sobas*- ház s innen terjedt szét a Balkán más országaiba tehát kelet és dél felé, aránylag késői időben.

2. Kétségtelenül MURKO -nak van igaza abban, hogy már igen rég óta honos ez a házforma Bosznia földjén.

3. Bizonyos azonban, hogy nem Bosznia a keletkezési hazája e háztípusnak. Ezt máshonnan hozták oda.

4. Vitatható kérdés csak az, hogy *honnan és mikor* került ez a háztípus Boszniába.

Ahhoz nem fér kétség, hogy a *szoba* (a kályha is, a fűtött lakóhelyiség is) a magyaroktól került le a Balkánra. Ezt mindennek előtt maga az elnevezés, a mindenfelé elterjedt *soba* szó bizonyítja. Szó sem lehet róla, hogy ez német nyelvterületről való, akár régi, akár újabb közvetlen átvétel volna. De nem is a török urak vitték azt a háztípust a Balkánra. Az a tény, hogy a kályhas ház legrégebbi alakban Boszniában fordul elő, valamint az a megállapítás, hogy ez a házforma onnan sugárzott ki a Balkán többi részébe, onnan került először délre, Montenegróba, azután jóval később kelet felé Szerbiába, azt mutatja, hogy nem a hódoltságorabeli török urak vitték le a divatját. Mert ha így volna, akkor Szerbiában és a többi volt török tartományban éppen

¹¹⁰ Mitt. der Anthrop. Gesellsch. Wien, XXXV. 329.

¹¹¹ Népr. Ért. XXI. 49—51.

¹¹² U. o. XXIII. 98.

¹¹³ U. o. XXVIII. 108—109.

olyan korán tűnt volna fel, mint Boszniában. A házforma lassú ütemben és természetes módon Boszniából terjedt el a Balkán egyik vidékéről a másikra, egyik országból a másikba s ez a folyamat évszázadokig tartott. Tehát nem lehet egyszeri mester-séges átültetés eredménye. Nem valószínű, hogy a hódoltság idején a szegény ráják (keresztény alattvalók) az elnyomó török földesurak kényelmesebb házáat utánozták volna, mikor a balkáni elnyomott népek története világosan mutatja, hogy egyrészt a törökök nem is engedtek meg az alattvalóknak semmi jobb építkezést, másrészt a parasztok igyekeztek minél szegényebbnek látszani, mert így jobban meg voltak védve az adószedők kapzsisága ellen. Falvak és házak elhagyása és a népnek tömegekben való menekülése a járhatatlan hegyek közé, ez jellemzi a török hódoltság korát a Balkánon. Elképzelhetetlen tehát ilyen időben és ilyen körülmények között egy új és jobb háztípus elterjedése a nép között.

Ha tehát a volt török birodalom balkáni területén ilyen soba-típusú házakat találunk (MERINGER szerint „in urtümlicher Form“), akkor az ott csak megőrzött régiség lehet, és nem egy egykori török eredetű építőművelés leszállt emléke. Megőrzött régiség *a török hódoltság előtti időből*.

*

A kályha és kályhás szoba elterjedési útja kétségtelenül északról délre vezetett és pedig Magyarországról a Szerémségbe és Horvátországba, onnan Boszniába. Az a feltevés, hogy ez a háztípus német területről közvetlenül s Magyarország érintése nélkül került volna a horvátokhoz, elfogadhatatlan. A frankok, akik átadhatták volna, tudvalevőleg sohasem birtokolták Boszniát, a horvátok felett is mindössze egy fél évszázadig uralkodtak. De ez is olyan időben volt (a VIII. sz. végétől a IX. sz. második feléig), amikor a cserépkályha és a Stube még a Frank birodalomban sem igen volt elterjedve, s még nem volt „exportra érett“. Ellenben azt tudjuk, hogy a Boszniával határos Szerémség és Szlavónia a középkorban nemcsak szorosan Magyarországhoz tartozott, hanem magyar lakosságú is volt. Ez a magyarság is éppen úgy kipusztult onnan a török háborúk idején, mint a bánági és krassói magyarság. Helyét itt a feltóduló szerbség foglalta el s ma csak három árva magyar falu őrzi az emlékét ennek a középkori magyar világnak. De maga Horvátország és Boszniának egy része már Szent László király idejében (1091) került magyar uralom és magyar kultúrhatás alá. Bosznia egész

területe és a régi Ráma pedig 1137-től egészen Mátyás király idejéig, tehát csaknem négy évszázadon keresztül voltak közvetlen magyar uralom alatt. Ha nem is gondolunk arra, hogy a negyedfél évszázad alatt Boszniát megmagyarosították volna, — bár Horvátországban már Kálmán király alatt is volt magyar lakosság letelepedve, főleg a Száva és a Kulpa összefolyásánál és a Kulpán túl — mégis a nagyszámú magyar várnépek, a vármegyék és uradalmak magyar urai, a nemesek, papok és barátok elég tekintélyes számú magyarságot jelentettek ott.

Ezeknek a magyar uraknak és népeiknek kastélyai, udvarházai, gazdaságai, az állami élet és közigazgatás célját szolgáló épületei bizonyosan egészen magyarországi módra voltak megépítve és berendezve. Ha a kecskemétvidéki XV.—XVI. sz.-beli magyar parasztházaknak már volt fűthető szobájuk, akkor a boszniai magyar urak és népek lakóházai sem lehettek ezeknél kezdetlegesebbek.

A kályha, még *szoba* néven és vele természetesen a füst nélküli fűtött lakóhelyiség, tehát Magyarországról került le Boszniába még pedig nem sokkal később, mintahogy az itt az anyaországban elterjedt, tehát körülbelül a XIII. században. Ez még edényekkel (bögrékkel, fazekakkal) megtűzdelt kemence volt. Ilyen ez, úgy látszik, ott még ma is, vagy a közelmúltban még ilyen volt.¹¹⁴ Ha a bolgár nyelven a cserépkályha neve *grbnci*,¹¹⁵ ami tulajdonképen „fazekakat“ jelent, akkor ez annak a jele, hogy ennek a mai cserépkályhának az elődje ilyen edényekkel megtűzdelt kemence volt. Ezt a kezdetlegesebb alakú kályhát a törökök már Bosznia elfoglalásával megismerhették ott, de mikor azután elfoglalták Magyarország nagy részét is, megismerkedtek itt a tökéletesebb, cseréplapokból felépített, igazi cserépkályhával is. Ezzel a tökéletesebb, jobb és szebb fűtőberendezéssel a török urak Magyarországon ismerkedtek meg, s ezt vitték le azután ők is, a Balkánra. Mivel pedig nekik volt már saját szavuk a sütőkemencére, ezért erre a fűtőkemencének is ezt a nevet (*for, fur, furun*) adták.

*

Arra nézve, hogy *mikor* került le a kályhás szoba Boszniába, talán megfelel az a nyelvi adat, amely szerint Montenegró délkeleti sarkában a kályhát nevezik *soba*-nak, de ugyan ezzel a

¹¹⁴ MURKO, i. m. XXXV. 320.

¹¹⁵ MERINGER, i. m. 107.

szóval néha, a kályhával fűtött helyiséget is jelölik.¹¹⁶ Ez ugyanis azt mutatja, hogy a szó is, a tárgy is még akkor került le oda, amikor a szónak a magyar nyelvben két jelentése volt: a *szoba* szó akkor kályhát is, meg kályhával fűtött helyiséget is jelentett. Ez természetesen nemcsak Montenegró e kis területén történt, hanem első sorban Boszniában, ahonnan az lekerült Montenegróba. Boszniában azonban egy jelentésűvé vált a *szoba* szó, ezért a montenegrói előfordulás csak megőrzött régiséget jelent. *Ez a folyamat azonban csak magyar nyelvű lakosság körében történhetett*, tehát Boszniában is magyar lakosságot kell feltételezni a kályha és kályhás szoba elterjedésének idejében. Persze nem nagy tömegű lakosságot, csak királyi tisztviselőket s ezeknek kíséretét és szolgálait, akik akkor ott ilyen házban laktak.

A krassószőrényi ház kérdésének egyik meglepetése az nyilvánvaló egyezés, amely az ottani régi ház és a boszniai ház között fennáll. A boszniai ház régibb alakja, csakúgy mint a krassószőrényi, kétsejtű: van konyhája (*kubinja, mutrak, kuča*) és egy lakóhelyisége. A ház külső alakja is csaknem teljesen egyezik. A konyhában ugyanaz az alacsony nyílt tűzhely van, ugyanazon helyen s ezen is üstben főznek. A ház bejárata a konyhába vezet, a lakóhelyiségbe a konyhából nyílik az ajtó. A lakóhelyiséget *sobá*-nak nevezik, úgy ahogy Krassó-Szőrény megyében. (De *soba* a neve a lakóhelyiségnek még Montenegróban, Albánia egy részében, Macedóniában, Szerbiában és Bulgária egy részében is). Ismétlem azonban, hogy ez a háztípus s így a szoba is, csak újabb időben terjedt el a fenti többi országokban. Csak Boszniában és talán Montenegró északi részében honos régen a szoba. Különösen érdekes az, hogy (mint említettük) Montenegró egy kis részében a szobabeli kályhát nevezik *sobá*-nak, azonkívül tudjuk, hogy a szerb és bolgár nyelvben kettős jelentése van a *soba* szónak, csakúgy mint az albán és török nyelvben.¹¹⁷

Ezekből azt látjuk, hogy Boszniában is megtörtént az a jelentésváltozás, amely Magyarországon már régen végbement, a *szoba* nevű kályha neve rákerült a fűtött helyiségre s ennek lett a neve: *szoba*. Ellenben Montenegróban, s a többi balkáni országban (Bosznia kivételével) ez a jelentésváltozás még nem történt meg, illetve megakadt. Arról természetesen nem lehet szó, hogy ez a jelentésváltozás a boszniai benszülött, szerb-

¹¹⁶ MURKO, i. m. XXXV. 318, XXUVI. 101. XXXVI. 101.

¹¹⁷ MURKO, i. m. XXXVI. 101.

horvát vagy török nyelvű lakosság között történt volna meg. Ismételjük: ez csak magyar nyelvű lakosok között mehetett végbe.

De ugyanúgy áll a kérdés a krassószörényi *soba*-val is. Ott sem történhetett ez a jelentésváltozás a mai rumének között. Tehát Boszniában is, Krassó-Szörény megye területén is akkor történt ez, amikor mindkét területen még magyar nép lakta ezeket a házakat. A jelentésváltozás egyformán történt mindkét vidéken, még pedig valószínűleg egy időben is.

Azonban a 'kemence' > 'szoba' jelentésváltozás valószínűleg nem a magyar köznép körében történt. A magyar nép a *szoba* szót egyáltalán nem használja, vagy ha valamikor használta, 'kályha' jelentését elfelejtette, a szó eltűnt a használatából. Ez a jelentésváltozás tehát csak az úri rend és a városi polgárság körében, a városi házzal kapcsolatban mehetett végbe. Csak ezzel lehet megmagyarázni azt, hogy a mai magyar parasztházban miért nevezik a fűtött lakóhelyiséget mindenütt az egész országban *ház*nak és nem *szobának*. A magyar parasztházból ez a szó valószínűleg még a jelentésváltozás előtt eltűnt. Hogy miért és mikor, nem tudjuk. Lehet, hogy a török időben, mikor a magyar Alföld elnéptelenedett, mikor a falusi települések rendre elpusztultak. Lehet, hogy akkor, amikor az Alföldön átcserelődött a fűtőkemence, amikor a bögrés-, cserepes-kemence helyett az agyagból épített *banya*-, *boglya*-, *búbos*-kemence jött divatba.

Mármost az, hogy Boszniában és Krassó-Szörényben egyaránt megtörtént a jelentésváltozás, csak úgy magyarázható, hogy itt is, ott is, ez nem a köznépnél, hanem az úri rendnél, levőknél történt. Boszniában a magyar hivatalnokok, katonák, földesurak, papok, szerzetesek, Krassó-Szörényben pedig a nagyszámú kismesség volt ez az osztály. Ezek, a valamikor úri házak, a török megszállás alatt és a háborús pusztítások következtében, leszáltak a köznép kezére. A házak részleteikben is elszegényedtek, s ahogy a krassói köznemesek idővel jobbágy-sorba süllyedtek, úgy elparasztosodtak a házaik is.

*

A magyar úri házaktól való eredetét szerintem még a ház *kéménye* is igazolja. A kémény neve, mint említettük, egész Krassó-Szörény megyében *coş*. Másfelé a rumének más neveken ismerik ezt a nekik idegen és újabb keletű ház- és kultúr-elemet: *horn*, *horneţ*, *urloiu*, *camin*, *ogeac* a rumén neve más-

felé. A *coş* szó annyit jelent, mint a magyar nyelvben a *kas* szó, azaz 'kosarat' vagy 'sövényfonást'. Kétség sem fér hozzá, hogy ez a rumén *coş* 'kémény' értelemben átvétel a magyar nyelvből. Jól tudjuk, hogy a magyar *kas* valamely szláv nyelvből való kölcsönszó, tehát éppen úgy lehetne a rumén *coş* is ugyanabból a szláv nyelvből való átvétel. Ez utóbbi azonban nem valószínű, mert a szláv nyelvekben sehol sem jelent a szó 'kéményt'. Legjobb példa erre a következő: Krassó-Szörénytől délre fekvő szerbiai Morava völgyben a kuča-típusú házakon 150—200 év óta szintén vannak vesszőfonásos kémények. Ezeknek *komin* a nevük.¹¹⁸ Megjegyzendő, hogy a legrégebb kuča-típusú háznak, a boszniaiinak, nincsen kéménye, ellenben a tetőnek két füsteresztő nyílását nevezik szintén *komin*-nak.¹¹⁹ Ellenben a magyar népnyelvben a *kas*, bár szintén többfélét jelent (kosár, hambár, vejsze része, tehát vesszőfonásból készült tárgyak), még a tűzhely és a tűzhely járulékaiknak megjelölésére is szolgál. Pl. kemencét jelent Bereg megyében,¹²⁰ kéményt (*kas-kürtő*) Kalotaszegen.¹²¹ Mivel azonban a *kast* másként *cserény*nek is szokták nevezni, s ezzel a *cserény* szóval is jelölnék tűzhelyet vagy kemencerészletet, ez a szó is szorosan összetartozik a 'kémény' jelentésű kassal. Hiszen tulajdonképpen mind a kettő egyet jelent: sövényfonást. *Cserény* a neve a szabad tűzhely feletti füst- és szikrafogónak Szolnok-Doboka megyében és a Székelyföldön,¹²² *cserény*nek nevezik a parasztház pitvarának vesszőből font padlását, szintén a Székelyföldön,¹²³ Alsó-Fehér megyében,¹²⁴ Kis-Küküllő megyében¹²⁵ és Aranyosszéken¹²⁶ és *cserény* a neve a szobai kemence belső kő- vagy téglafala, amelyre a kályhacserepeket ragasztják, Udvarhely megyében.¹²⁷ Ezt nyilván azért hívják *cserény*nek, mert azelőtt vesszőfonásból készült. Végül *cserény* a tűzhely azon falrésze, amelyre edényt, mit raknak, Udvarhely megyében.¹²⁸

¹¹⁸ MURKO, i. m. XXXV. 321, 326.

¹¹⁹ MURKO, i. m. XXXV. 319.

¹²⁰ MTsz.

¹²¹ JANKÓ JÁNOS, *Kalotaszeg* 64.

¹²² MTsz.

¹²³ MTsz.

¹²⁴ LÁZÁR ISTVAN, *Alsófehér vármegye magyar népe*. 482.; Népr. Ért. X. 11.

¹²⁵ Népr. Ért. X. 11.

¹²⁶ Népr. Ért. XXIII. 24.

¹²⁷ MTsz.

¹²⁸ MTsz.

A krassószörényi ház konyhájában, a kémény melletti mennyezet-rész ma már csaknem mindenütt gerendákra fektetett deszkákból készül. A neve azonban még mindig *cerime*, jeléül annak, hogy ez valamikor általánosan cserény, azaz vesszőfonás volt. Ez pedig egyszerűen emléke annak a mennyezetbeli füstfogónak, amelynek Erdély magyar vidékein *cserény* a neve,¹²⁹ a Kis-küküllő felső vidékének néhány székely községében pedig *kuptor*-nak vagy *kuktor*-nak neveznek, rumén vidékeken szintén szintén *cuptor* a neve.¹³⁰ Ez a *kuptor* többnyire csonkakúp- vagy félhengeralakú faszerkezet, vesszővel befonva és besározva, amely a tűzhely vagy a sütőkemence feletti mennyezetrészt foglalja el s az oldalán hagyott nyíláson keresztül eresztí a füstöt a padlástérbe. Hogy hogyan került rá erre a mennyezetre a *kuptor*, azaz kemence elnevezés, arra talán némi útbaigazítást ad az az adat, amely szerint a fogarasmegyei ruméneknél a nyílt tűz fölé boruló, lábakon álló füstfogót nevezik *cuptornak*, azaz kemencének.¹³¹ Ez pedig tárgyilag egyezik a székelyek cserepesével, annak régibb alakjával. Tehát arra lehet gondolni, hogy a rumének, mikor Erdélyben megismerkedtek ezzel a nekik addig ismeretlen tüzelő- és fűtőberendezéssel, azt Hunyad megyében *caloiul* vagy *caloniul*-nak, általában pedig *cuptor*-nak, azaz kemencének nevezték. A *caloiul*, ami különben 'lovat' jelent a rumén nyelvben, csak tükörszava a *kabolá*-nak, ami a szláv nyelvekben tudvalevőleg szintén 'lovat' jelent. Azonkívül ezzel a szóval jelölik nálunk, különösen a Felvidéknek Erdélylyel határos részein (Ung-, Zemplén-, Abauj-, Borsodmegye) a tűzhely füstfogóját, sőt olykor magát a kemencét is. Ennek a füstfogónak az alakja pedig egyezik a Székelyföld cserepesének régibb alakjával és a Hunyad megyebeli *caloniul*-val.

Feltételezhető, hogy Erdélynek olyan vidékein, ahol a rumének először megismerkedtek vele, szintén *kabolának* nevezték ezt a füstfogós tüzelőt. S ezt fordították le egyrészt *caloiulnak*, másrészt egyszerűen elnevezték *cuptornak*, azaz kemencének, mert hiszen ezzel fűtötték télen a lakóhelyiséget. Mikor aztán idővel eltűnt a füstfogó a tűzhely fölü, azaz feljebb emelték, átalakították s a mennyezetnek lett a része, (mert felhagytak a nyílt tüzeléssel s kemencét állítottak be a helyiségbe),

¹²⁹ Népr. Ért. X. 10.

¹³⁰ Népr. Ért. X. 10.

¹³¹ Népr. Ért. IX. 63.

akkor továbbra is rajtamardt a *cuptor* név, ezen a helyét megváltoztatott, füstfogón.

A krassószörényi házban azonban nem ezt az egykori füstfogót vagy az azt pótló mennyezetrészt nevezik *cuptornak*, hanem a szobabeli *kályhát*. Ez tehát azt mutatja, hogy itt másként történt a tűzhely átalakulása vagy fejlődése, mint Erdélyben. Ez is bizonyítja különben, hogy a *rumének itt teljesen kész és kifejlődött típust vettek át*, mikor a megye területén megjelentek. Ebben a házban ugyanis akkor már megvolt a fűtött szoba és abban a kályha. De a ruméneknél a *cuptor* nem 'kályhát' jelentett, ha ezzel a szóval jelölték is meg a kályhát, mert ők balkáni őshazájukban ilyent nem ismerhettek. Ők ott bizonyosan csak fazekas-, mészégető- vagy olvasztó-kemencét ismertek s ezeket nevezték *cuptor*-nak. Kenyérsütő-kemence azért nem lehet, mert kenyérüket még ma is nagyrészt nem kemencében, hanem a *fest* alatt sütik. Kenyerüknek (búzakenyérnek), amennyiben olyant esznek, a neve Krassó-Szörény megyében nem *pâne*, ahogyan ma az iskolában tanítják, hanem *pită*. Ez pedig nem latin eredetű szó s a macedóniai ruméneknél ma is 'foszlós lepényfélét' jelent, amelyet nem kemencében sütnek s amely a horvát-szerb nyelvben is 'kalácsot' jelent.

*

SCHIER szerint az ilyen *coş*-féle kémény kiképzésének legfontosabb előfeltétele a kívül fűtő kályha és a pitvarba helyezett nyílt tűzhely. Ez vezetett az ú. n. fekete vagy füstös konyha létesítésére, amely szerinte újabb eredetű.¹³² Nem tudjuk melyik időpontot jelöli meg SCHIER a fekete konyha és a hozzátartozó kémény keletkezésére, de Magyarország területén ez a változás legalább már a XIV. században be volt fejezve, tehát nem valami újabb időben. SCHIER úgy véli, hogy ez a kémény a nyílt tűzhelynek folytatólagos körülpalástolásából keletkezett. Ha ez valóban így van, akkor fel kell tételezni, hogy nálunk is volt valamikor egy olyanféle szikra- és füstfogó, amilyen a szomszédos Hunyad megyében a *caloiul* vagy *caloniul*,¹³³ amely végeredményben egyezik a székelyház cserepesével, annak régebbi, vesszőfonásos alakjával. Csakhogy Krassó-Szörény megyében ennek nincsen semmi nyoma. Ez tehát csak úgy magyarázható, hogy ha itt volt valamikor (ami nincsen kizárva), ez már igen régen átalakult konyhaboltozattá, illető-

¹³² SCHIER, i. m. 266.

¹³³ VUIA, i. m. 42.

leg bőöblű kéménnyé. (De nem a régibb fajta boronaházakon, mert azok ma is kéménytelenek, hanem a magyar eredetű gerrendavázás házakon). A fennmaradt *cerime* (cserény) műszó ennek lehet az emléke.

SCHIER-nek ez a kémény keletkezéséről vallott elmélete más országokra lehet helytálló és valószínű, de Magyarországra vonatkozólag nem, s különösen Krassó-Szörény megyére nem, mert itt ez másként történt. A Székelyföldön, ahol valóban SCHIER feltevésének megfelelően, fokozatosan körülfogták a nyílt tűzhelyet, mégsem keletkezett „feketé konyha“ és ennek következtében nem keletkezett pendelykémény sem. Krassó-Szörény megyében pedig, mivel nyoma sincsen a nyílt tűzhely fokozatos körülpalástolásának, egészen más eredetűnek kell lennie a kéménynek.

Már magában véve az a körülmény is feltűnő és alig érthető, hogy a megye területén a régi időben, ezen a tiszta faépitésű házterületen nem a védett tűzhely, tehát a főzőkemence, hanem a faháznak örök veszedelmet jelentő, nyílt tűzhely, honosodott meg. És ez megmaradt mai napig, anélkül, hogy — mint másutt — legalább kísérlet történt volna arra, hogy azt körülpalástolják, kandallószerűvé tegyék. Mindez csak úgy magyarázható, hogy ez a ház és tüzelőberendezés valamikor mások kezén volt; más életberendezésű embereké volt.

Ellentétben mindazokkal, akik ezt a ma valóban népi kéményfélért népi eredetűnek tartják, vallom és hiszem, hogy ez a kémény csak a városi házak régebbi boltozatos konyhája nagyöblű kéményeinek utánezata, népi eszközökkel és népi anyaggal. Tehát nem kezdetleges formája egy újabb házelemnek, hanem a tökéletes szerkezetű s szilárd anyagból (kőből v. téglából) épített városi vagy úri kéménynek népi utánezása.

A középkori kolostorok, várkastélyok külön konyhaépületeinek voltak ilyen sátoros kéményeik s ezeket később a városi lakosság átvette házaikba. Évszázadokig csak ezeken az épületeken voltak ilyen boltozatos kémények, míg rákerült a sor a parasztházakban is. A mi alföldi magyar városainkban, ezeken a kőszegény vidékeken, régebben deszkából és nádból készítették az ilyen kéményeket. Szeged város hatósága még a XIX. sz. első felében elrendelte, hogy a *deszkakéményeket* le kell rontani s helyettük téglával boltozottakat építeni.¹³⁴ Nem gondolhatunk arra, hogy ennek a nagy városnak a polgárai ezt a ké-

¹³⁴ REIZNER JÁNOS, *Szeged története*, III. 53.

ményformát a vidék parasztságától vették volna át (ha t. i. a pendelykémény népi eredetű volna), mikor jól tudjuk, hogy Szegeden már a XVIII. sz.-ban téglából boltozták a konyhákat s abból építették a kéményeket a városban és a várban emelt katonai és más hivatalos célú házakon.¹³⁵ A városi építkezésnek a hatását a szegedi és szegedvidéki parasztházra már régebben kimutattam más helyen.¹³⁶ VAJKAI AURÉL is rájött erre a veszprémmegyei házzal kapcsolatban.¹³⁷ Az természetesen minden alap nélkül való merész állítás és csak egy túltengő képzelet kitalálása, amit egyik nem céhbéli házkutatónk állított, hogy a pendelykémény a nomád sátor füstelvezetéséből fejlődött volna.¹³⁸

Szóval a nyílt tűzhely és a pendelyes kémény, szerintünk nálunk nem újabb keletű, hanem megvolt már a középkorban is. S hogy ez már akkor parasztházakon is valószínűleg megvolt, bizonyítják a sokszor idézett kecskemétvidéki ásatások. Azokban a kétsejtű házakban nyílt tűzhely volt, s hogy ez a tűzhelyes helyiség nem volt füstös konyha, mutatja az a körülmény, hogy a szobába vezető ajtó innen nyílt s nem kívülről, mint a füstös konyhájú házakon szokott lenni. A házaknak, illetőleg konyhának vagy nyitott mennyezetük, vagy nagyöblű kéményük volt.

A nagyöblű, vesszőfonásos kémény természetesen nem krassószörényi különlegesség, hanem ismeretes sokfelé. Magyarországon sokfelé építik még ma is, bár már mindenütt visszafejlődőben van, illetőleg átalakul rendes téglakéménnyé. *Sátoros-, süveges-, sövény-* vagy *vessző-kémény* a neve, de talán a legjellemzőbb a *pendely-kémény* elnevezés. A sok példa közül most csak egyet említünk itt, mert ez a ház is beletartozik a mi háztípusunk körébe, s a kémény igen nagy hasonlóságot, csaknem azonosságot mutat a krassószörényi *coş*-sal. Ez a szlavóniai magyar faluk házának *akná*-ja. A kémény egészen úgy készül, mint a miénk, favázás, dúcokból és dorongokból van felépítve. „Ezeket ágakkal befonják, besározzák, belülről le is *sikítják*, simítják. Az akna a szenesháznak (konyhának) majdnem egész szélességében nyílik fölfelé és fölfelé keskenyedik. Kívül, az akna legtetején kis tető van“.¹³⁹

¹³⁵ CS. SEBESTYÉN, Szegedi tűzelő- és fűtőberendezések a XVIII. században. Dolgozatok, 1931, 213—226.

¹³⁶ Népünk és Nyelvünk, V. 59—69.

¹³⁷ Népr. Ért. XXXII. 315, 48. jegyz.

¹³⁸ Népr. Ért. XXX. 67.

¹³⁹ GARAY ÁKOS, Szlavóniai régi magyar házak, Népr. Ért. XII. 246.

A kéménnyel kapcsolatban még meg kell említeni, hogy a ház padlását jelentő *pod*, nem szláv jövevény szó a krassószörényi rumének nyelvében, hanem átvétel a magyar népnyelvből. A délszláv nyelvekben ugyanis a *pod* 'emeletet' vagy 'padlót' jelent, míg a magyar népnyelvben a *pad*-nak 'padlás' jelentése általános, sőt *pod* alakban éppen a szlavóniai magyarság régi házában maradt meg.

*

A krassószörényi és a boszniai ház között fennálló rokonság legegyszerűbb magyarázata a közvetlen átvétel volna. Arra persze nem lehet gondolni, hogy a boszniai ház Krassó-Szörény megyéből származik, arra azonban igen, hogy fordítva, a krassószörényi ház a boszniai házból veszi az eredetét.

Megvallom, ezt magam is hittem eleinte, míg ki nem derült ennek lehetetlensége. A Balkán felől a megye területére költözött rumének nem ismerhették még ezt a háztípust, mert ők, mint már említettük, Boszniát nem érintették vándorlásaik során, Szerbia és Macedónia ama részén pedig, amely hihetőleg előbbi hazájuk volt, ez a háztípus csak aránylag újabb időben terjedt el. De több jelenségből arra lehet következtetni, hogy a pásztorodó balkáni rumének akkor nem is laktak rendes házban (pláne kétéstű, kályhás házban), hanem csak kunyhóban, *casa*-ban.

A két vidék háza között, dacára minden külső egyezésnek, olyan különbségek is fennállanak, amelyek kizárják az egymásból való közvetlen származást. Csupán közös eredetről lehet szó. A különbségek a következők:

1. Vranja vidékének kivételével¹⁴⁰ az egész Balkánon, beleértve Boszniát is, az alacsony tűzhelyen való főzés másként történik, mint Krassó-Szörény megyében. Nálunk rúdra akasztott lánccon lóg a főzőüst, a Balkánon ellenben forgatható szolgafán.¹⁴¹ Ennek a neve Boszniában *verižnjača* (a felakasztó lánc *verige*, *veruge*),¹⁴² Macedóniában *verišnik*, Bulgáriában *verizka*, Szerbiában *verige*.¹⁴³

2. Feltűnő, hogy a krassószörényi ruméneknek nincsen saját elnevezésük a láncos felakasztási módra, mert a *rudā* és a *lanč* közhasználatú elnevezések, amelyek lehetnek szláv jövevények a nyelvükben, de éppen úgy származhatnak a magyar nyelvből

¹⁴⁰ MURKO, i. m. XXXV. 322.

¹⁴¹ MERINGER, *Wissensch. Mitt. aus Bosnien*, VII. 256.

¹⁴² U. o. VII. 256.

¹⁴³ L. SCHULTZE, *Makedonien*, 1927. 77.

is. Ez a körülmény talán arra mutat, hogy a rúdon és hosszú láncon lógó üstben való főzés a megyebeli ruméneknél nem magukkal hozott ősi, hanem itten talált és itt átvett főzés mód. (A szomszéd Hunyad megyében már újra szolgafán lóg a főzőüst).

3. További különbség van a főzőüst alakjában. (Erről azonban egy következő külön fejezetben lesz bővebben szó).

4. A boszniai ház tűzhelyén a sütőharang alatt megfelelő nagyságú, kerek és peremes cserép- vagy fémtálat alkalmaznak. Ez Krassó-Szörény megyében ismeretlen.

5. Minden boszniai ház nyílt tűzhelyén ú. n. tűzikutyát (*prijekled*) használnak,¹⁴⁴ ez nálunk ismeretlen.

6. Végül megemlítendő, hogy a boszniai háznak nincsen képménye, amely Krassó-Szörény megyében, főleg a gerendavázas házakon általános.

A két vidék házának közös eredetét azonban határozottan bizonyítják a ház alakja és beosztása, a kályhás szoba és ennek magyar neve és egy igen fontos házszerkezeti elem vagy házrészlet. A boszniai ház tűzhelye feletti mennyezetrészt ugyanazzal a magyar eredetű szóval jelölik, mint a krassószörényi házon. Boszniában ennek *čeren* a neve,¹⁴⁵ Krassó-Szörényben *cerime* (cserime).¹⁴⁶ Mindkettő a magyar *cserény* = *sövény*, *vesszőfonás* megfelelői.¹⁴⁷

Ha tehát ez a kéttűzhelyes, kétsejtű, kályhás háztípus mind Boszniában, mind Krassó-Szörényben magyar eredetű, akkor ez a házforma valamikor a mai előfordulásánál sokkal nagyobb területen lehetett elterjedve. A ma egymástól nagyon messzire eső területek valamikor bizonyosan összefüggő egészek voltak a részei. A közbeeső területről (Bánság, Bácska, Dél-Dunántúl, Szlavónia) ez a háztípus idővel eltűnt. Nem kell túlságos nagy képzelőerő, hogy az okot a török hódoltságban, a háborúk pusztításában megleljük. Igen jól ismerjük ennek a kornak a történetét. A lakosságtól megfosztott vidékeken, a síkság legnagyobb része elposványosodott a szabályozatlan folyók árvizeitől. A megműveletlenül hagyott földek pusztákká váltak, a felperzselt falukból lakatlan prédiukok váltak. Napi járásnyira nem volt falu a Bánságban, nem találkozott ép ház. A visszafoglalás után olyan

¹⁴⁴ MERINGER, i. m. VII. 257.

¹⁴⁵ MURKO, i. m. XXXV. 318.

¹⁴⁶ VUIA, i. m. 54, 67.

¹⁴⁷ Vö. MÉSZÖLY GEDEON, A *cserény* szó eredete. Népünk és Nyelvünk, II. 157.

néptelen volt a Bánság egykor virágzó és sűrű népességű sík része, hogy még a régi közigazgatási beosztást, a volt régi vármegyék holfekvését sem tudták megállapítani.

Nem csoda tehát, hogy ezen a nagy területen nem maradt meg ez a régi magyar háztípus. A helyét az újabb telepések idegenből hozott házmintái foglalták el. Csak a krassószörényi részen menekült meg a régi háztípus a pusztulástól, részben azért, mert ez a vidék rövidebb ideig volt török megszállás alatt (a szörényi rész mindössze 30 évig!), részben pedig azért, mert a rumén nép nem pusztult ki a házaiból a török világban.

Ez a háztípus a török hódoltság koráig, valószínűleg Magyarország egész déli és alföldi részein, volt elterjedve, ez volt az igazi *délmagyar háztípus*. A nagyterjedelmű területnek csupán két szélén maradt meg a ház nagyobb tömegben, Krassó-Szörény vármegyében és Boszniában. A közbe eső területeken legfeljebb szórványos előfordulások lehetnek.

És ez valóban így is van. Eddig három vidékről ismerünk ebbe a körbe tartozó, tehát szintén a feltételezett középkori délmagyar házból eredő háztípust. Az egyik Baranya vármegye déli szélén elterülő Ormányságban, a második túl a Dráván, a hajdani Szerémségben van meg, a harmadik pedig Tolna megyében.

Az ormánysági régi háztípust GUNDA BÉLA írta le több ízben.¹⁴⁸ Ez a ház is a kuča-típusú konyhából és egy kályhás szobából áll. Szembeszökő az ormánysági konyha és a krassószörényi *cinda* közötti egyezés, főleg az egészen alacsony és a szoba fala mellett fekvő nyílt tűzhely és a rajta való főzés módja. Az azonos alakú rézüst itt is rúdra erősített láncra van felakasztva. Tehát ez a konyha még közelebb áll a krassószörényihez, mint a boszniai házé. Viszont erősen különbözik a két háztípus abban, hogy az ormánysági háznál a lakóhelyiség ajtaja nem a konyhából nyílik, mint Krassó-Szörényben, hanem külön bejárata van, kívülről. Nálunk *soba* a neve a kályhás helyiségnek, az Ormányságban mindig *háznak* nevezik.¹⁴⁹

GUNDA ezt a házat a konyha balkáni kapcsolatai alapján *pannon-balkáni* típusúnak nevezi.¹⁵⁰ Tekintve a háztípusnak tö-

¹⁴⁸ Ethnogr. problémák az Ormányságban, 1935; — Ethn., XLVII, 133; — Neue Heimatblätter, 1936, 153—159; — Vjesnika, Belgrad, 1936, 29—39.

¹⁴⁹ Ethn., XLVII, 203.

¹⁵⁰ Ethn., XLVII, 209.

meges előfordulását Krassó-Szörény vármegyében, a szórványos-pannóniai mellett, nem tartom ezt az elnevezést helyesnek. Sokkal inkább illenék rá a régi délmagyar háztípus meghatározása.

Az ormánysági talpasház egyébként szerkezetileg is mutatja a krassószörényi gerendavázás házzal való rokonságát. A „rekesztett fal”¹⁵¹ ugyanúgy készül, mint a mi házunknál. A somogy megyei talpas házak legrégebb típusa is ide tartozik.¹⁵²

Tolnamegyében is voltak ilyen talpakra épített sövényházak.¹⁵³ Mégis legközelebb áll a krassószörényi régi gerendavázás házhoz a szlavóniai régi magyar faluk háza.¹⁵⁴ Három Eszék-vidéki magyar falu, a szlavóniai középkori magyarságnak utolsó maradéka. A magyar nyelvtudományban arról nevezetes e faluknak a lakossága, hogy nyelvükben sok magyar ősiséget őrzött meg. Valószínűnek kell tartanunk azt, hogy elszigetelt helyzetük miatt néprajzi tekintetben is sok régiséget tartottak meg, tehát a házépítésben is, a házuk ezért igen régi eredetű lehet. A szlavóniai magyar ház, amelyet GARAY ÁKOS írt le, teljesen azonos a krassószörényi gerendavázás faházzal. Talpakra van építve, a dúcok tetején vonul végig a koszorúfa. A falak közei vagy vályoggal vagy *barunákkal* (hasított fák, dorongok) vannak kitöltve s azután besározva. A tetőzet szarufás, régi házakon egész kontyos. Nem szalmával, hanem náddal fedik. Nyitott tornáca van. Feltűnő az alaprajzi egyezés. Az eredeti háznak, az őshelyiségnek *szenes ház* (konyha) a neve. Ebbe nyílik a ház bejárata, ennek ablaka nincsen. Egész alacsony vályogból, vagy téglából rakott tűzhelye (*padika*) a szoba felőli fal mellett van, a nyílt tűzhely felett egy rúd, a lázsafa tartja a *lázsaláncot*, amelynek végén a *bakrács* lóg. Tehát egészen úgy mint nálunk. A bográcsnak is ugyanaz az alakja, mint a krassószörényi *căldare*-nak. A tűzhely felett nyitott a szeszesház mennyezete s itt emelkedik az *akna* (kémény) a háztetőn keresztül. Ez pedig, mint más helyen említettem, azonos a krassószörényi ház *coș* nevű kéményével. A szeszesházból létrán mennek fel a *padra*. (A MTsz. szerint *pod* Eszék vidékén, tehát itt ezen a házon). A szeszesház mellett van a *szoba*, amelynek az ajtaja, nem úgy mint az Ormányságban, kívülről nyílik, ha-

¹⁵¹ KISS TIBOR, A Szigetvidék és Ormányság népének építészete, 1943. 6.

¹⁵² Népr. Ért. XXV, 51.

¹⁵³ Népr. Ért. XXXI, 35.

¹⁵⁴ Népr. Ért. XII, 245—247.

nem a szenesházból, tehát úgy mint Krassó-Szörényben. A szobában *kemince* vagy *cikó* van, amelynek füstnyílása a konyha tűzhelyére nyílik. Fehérre van meszelve, tehát nyilván sárból vagy téglából van felépítve. A házhoz vagy hozzá van építve, vagy külön épület a *kamra*. Ez bizony teljes egyezés a krassó-szörényi gerendavázis házzal!

Ez a feltűnő egyezés nem lehet a véletlen játéka. Mivel itt is ki van zárva a közvetlen kölcsönös átvétel, csak arra lehet gondolni, hogy ez a *régi szlavóniai magyar ház és a krassó-szörényi egykor magyar, ma rumén ház egy és ugyanannak a középkori délmagyar háztípusnak a maradványa.*

Összefoglalva hosszúra nyúlt tanulmányunk anyagát, a következővel lehet ezt befejezni. Mikor a rumének Krassó és Szörény vármegyékbe bejöttek, itt kétosztatú, kéttűzhelyes házakat találtak a magyar lakosságú falukban. A ház lakóhelyiségében már bent volt a kívül fülő kályha és a helyiséget a magyarok már *szobának* nevezték. Hogy a konyhának mi volt az előző magyar neve, nem tudjuk. Lehet, hogy ez is *szenesház* volt. Ebben a konyhában valószínűleg sütökemence is volt, talán olyan mint a kecskemétvidéki elpusztult faluk házaiban. De mert a rumének addig nem ismerték és nem használták a sütökemencét, ezért nem kellett nekik az újonnan elfoglalt házakban, tehát lebontották s így kiveszett az ottani házból. A konyha helyiségét talán átalakították a maguk szükségletének megfelelően s miután addig nem ismertek *kétsejtű* hajlékot (a *casă* csak egy helyiségű volt), tulajdonképeni háznak, helyesen, a kályhás szobát vették s a konyhát ezért a ház előterének, *tindának*, az őtájszólásuk szerint *cindának* nevezték. Lehet azonban, hogy ennek a helyiségnek már a magyarok kezén is *pitvar* volt a neve, s így ők ezt a nevet csak átfordították rumén nyelvre. Kéményt sem ismertek addig, szavuk sem volt rá. Tehát átvették a fonnott falú kéményt s ennek magyar *kas* nevét. A ház második helyisége merőben új volt a bevándorolt ruménségnek, ezért tehát ők is magyar nevén *soba*-nak nevezték.

A rumének az idők folyamán némileg átalakították a magyaroktól átvett régi házat. Az eredetileg kétsejtű ház ma háromosztatú, tehát a harmadik helyiséggel, a *clet* nevű kamarával valószínűleg ők bővítették a házat. Ámbár az sem lehetetlen, hogy ez a házbővítés még a rumének bejövetele előtt történt, talán még az itt lakott, akkor már kevés számú szláv nép körében. GRISELINI sokszor idézett feljegyzéséből tudjuk, hogy a XVIII. sz.-ban már voltak háromosztatú házak is. Az átalakítás

azonban mindössze abban állott, hogy az eredetileg az udvarban álló *clet* nevű külön kamarát (vagy ők, vagy már ő előttük a szlávok) hozzátoldották a kétsejtű ház konyhás oldalához. Ezáltal keletkezett a ma már általános *soba* + *cinda* + *clet* részekből álló háromosztatú háztípus, a SCHIER -féle „Wohnspeicher-, haus“ tipikus példája.

Egyebet nem is adott hozzá a ruménség ehhez a házhoz. De mindenesetre érdeme az, hogy *megmentette és megtartotta ezt a máshol elpusztult ősi délmagyar házformát* és az ennek magyar eredetére vonatkozó bizonyítékokat, a *sobă*, *foișor*, *târnaș*, *talpă*, *cosereu*, *ceren*, *coș* és *pod* műszavakat is napjainkig megőrizte.

*

FÜGGELEK.

Az ú. n. balkáni típusú főzőüst.

Magyarországnak befolyása a Balkán népeire a bizánci hatalom hanyatlásától egészen a mohácsi vészig terjedő időben nemcsak politikai téren, hanem valószínűleg igen nagy mértékben gazdasági és főleg művelődési vonatkozásban is érvényesült. A politikai és államhatalmi befolyás nyomai rég eltűntek, de a balkáni népek mindennapi életének szellemi és anyagi javai leltárában még ma is lappanganak ősi magyar vonatkozások, ismeretlenül, vagyis inkább fel nem ismerve.¹⁵⁵

Magyarország hűbéres balkáni országai s ez országok alacsonyabb életszínvonalú népei évszázadokon át voltak kitéve a Magyarország felől feljük áramló kultúrhatásoknak. E népek részére Magyarország volt a „művelt nyugat“ a török elnyomatás alatt pedig bizonyos tekintetben „a kereszténység“ megtestesülése. Ahogyan mihozzánk a török hódoltság alatt és után minden anyagi újítás és haladás nyugatról jött, úgy jött mindez a Balkánra északról, tehát Magyarországból. De ebben a magyarság nem csupán a közvetítő szerepét játszotta, ahogyan azt némely német tudós képzei. Most már tudjuk, hogy Magyarország az Anjouk alatt és Mátyás király idejében nemhogy nyugati kultúrhatások átvevője, hanem legalább ugyanolyan mértékben átadója is volt.

Akik a balkáni népek néprajzi javait vizsgálgatták, azoknak eddig soha eszükbe sem jutott e szempontot is figyelembe venni. Pedig valószínűleg igen sok néprajzi kultúrelem, különösen az emelkedettebb életszínvonal körébe tartozó tárgy és szokás mitőlünk került a Balkán népeihez. Sok ezek közül eltűnt a hosszú török elnyomatás alatt az általános elszegényedés kö-

¹⁵⁵ Vö. TAMÁS LAJOS, *A magyar eredetű rumén kölcsönzavak művelődéstörténeti értékelése*. ETI évkönyve, 1942, 353, 354.

vetkeztében, más része átalakult és átszíneződött a hosszú idő alatt. De igen sok kultúrelem ott lappanghat még ma is, fel nem ismerve, ismeretlenül. Sőt igen valószínű, hogy egyes esetekben visszakölcsönzés is történt. Majd a tüzetesebb vizsgálat nyomán idővel ki fog derülni egyről-másról, hogy az nálunk nem délszláv átvétel, hanem ősi magyar kultúrelem visszakölcsönzése. Olyan néprajzi és művelődéstörténeti elemek visszavétele, amelyek nálunk már régen eltűntek, elvesztek, de a Balkán népeinél megőrződtek.

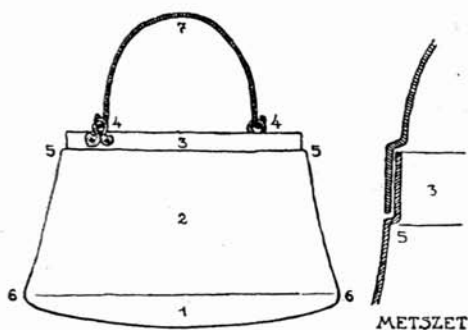
Ebbe a körbe tartozik szerintünk az ú. n. *balkáni típusú főzőüst* kérdése is.

A krassőszőrényi ház főzőhelyiségének, a *cindának* legfontosabb felszerelési tárgya és a háznak legjellegzetesebb darabja kétségtelenül a főzőüst, a *căldare*. (16. kép). Ezt a nem nagy méretű, rézlemezből kikalapált üstöt a megyebeli kismesterek készítik és nem a vándorcigányok, ahogyan sokan gondolják. A cigányok csak foltozzák és javítják a kilukadt üstöket. Mesterei eredetileg kizárólag görögök és szerbek voltak, ma már román nemzetiségűek, de gyakran elárulják szerb vagy görög hangzású családneveik az eredetüket. A megye egykori bányavárosában, így pl. Oraviczábányán a múlt század nyolcvanas és kilencvenes éveiben még körülbelül 8—10 *călderaș* kalapálta a rezet naphosszat. Az üstkovácsok a városok hetipiácain és az országos vásárok idején kirakják portékájukat a piac földjére, sorjába, s ott válogatja, vásárolja a faluról bejövő parasztnép házában ezt a legnélkülözhetetlenebb és legfontosabb felszerelési tárgyát, amelyből legalább egy darab még a legszegényebb háznál is található.

Ez a népi ipar szerintem azért fejlődött ki a krassói bányavárosokban, mert ott bányászták a hozzávaló rezet és ott is olvasztották, az üstök anyaga tehát ott helyben termelődött. Ez így volt egészen a XIX. sz. közepéig. A század második felében megszűnt a rézbányászat, de a rézműves mesterség mégis megmaradt s talán még ma is virágzik. A szükséges nyers rézlemezeket idegenből hozták ezentúl. Mivel a réztermelés a krassói bányahelyeken már a török hódoltság idején is folyt, sőt a bányászat egészen a római korig megy vissza, feltehető, hogy a rézüstkészítés is régibb, talán török időből való eredetű a mi vidékünkön.

Milyen is ez a balkáni típusú rézüst? (28. kép). Méretei a következők: Legnagyobb átmérője (30—40 cm) nem a felső szélén van, mint minden más üstön vagy bográcsón, hanem

egészen lent, a gömbszeletalakú fenékrész szélén (6—6). Innen emelkedik az üst oldalfala (2) amely hengeralakúnak mondható, ha nem szűkülne felfelé, azonkívül még be is van horpasztva köröskörül befelé. Így tehát ez a rész mértanilag inkább a kúp részének tartható. Az oldalrész felső széle befelé van hajlítva egy keveset (5), úgyhogy azon a helyen kb. $1\frac{1}{2}$ cm-es párkányt képez, amelyhez befejezésül csatlakozik a 3—5 cm széles, abroncsalakú álló peremrész (3). A peremrész tehát függőlegesen áll és nincsen beszegve, hiányzik róla a szokásos áttűrés, a kerek szegélyképzés. A perem két átellenes helyén van a vasból kalapált két akasztófül (4) felszegecselve. Ezekbe a fülékbe van a félköralakú vaskülső beakasztva (7).

28. kép. Balkáni típusú rézüst.

Mi teszi olyan jellegzetessé ezt az üstformát? A különbségek amelyek tekintetében eltér minden más üstformától. Ezek a következők: 1. Legnagyobb szélességi átmérője nem fent, hanem lent van. 2. Ahol más üst a legtágabb (a felső peremnél), ott a mi üstünk a legszűkebb. 3. A perem minden más üstön kifelé van hajlítva, és megközelítőleg vízszintes helyzetű. A mi üstünkön a perem függőlegesen áll. 4. Felső széle, pereme szegetlen, befejezetlennek tetszik.

Nem is lehet megérteni, miért van ennek az edénynek ilyen különös alakja. Sem az anyag, sem a használat nem indokolja ezt. Főleg a perem alakja egészen idegenszerű, mert egymagában a fülék felerősítése nem indokolja ezt a megoldást. Mindig az volt a benyomásom, valahányszor láttam, hogy ez a befelé szűkülő merőlegesen álló peremrész valami különleges célnak szolgált valamikor. Olyan ez, mintha erre egy külön fedélrész húztak volna rá. Ezért kellett ezt így kiképezni.

Ennek megértéséhez tudni kell, hogy a krassói rézművesek nemcsak ezt a főzőüstöt készítik és árulják a paicon, hanem ezenkívül még a nagy pálinkafőző üstöket is. A csapokkal és csövekkel ellátott zárt kazánt, amelynek szintén *căldare* a neve, szintén háziiparilag készítik ezek a kisvárosi népi iparosok városi lakóházuk kis műhelyében. Ez a pálinkafőző berendezés valószínűleg oszmán-török eredetű s a hódoltság idején terjedt el nálunk. A pálinkafőző üst természetesen más alakú, mint a kisételfőző üsté, laposabb és igen széles, 1—1¹/₂ m átmérőjű. És fent be van borítva, illetőleg zárva. Ebből az alakból nem fejlődhetett a mi kis főzőüstünk. Bár nem áll rendelkezésemre erre vonatkozó adat, valószínűnek tartom, hogy a multban sokkal kisebb pálinkafőző üstöket is készítettek. Sőt azt is fel lehet tételni, hogy valamikor minden házban főztek pálinkát (szilva-termő vidéken), még pedig a közönséges máléfőző rézüstben. Ezt ugyanis még ma is megteszik eldugott helyen, félreeső szilvásban, mióta állami ellenőrzés alatt van a szeszfőzés s a finánc tartja hivatalos pecsét alatt a rendes formájú pálinkafőző üstöket. Csak le kell szedni a vASFüleket s egy reállíró felsőrészszel (esetleg egy másik főzőüsttel) befedni s kész a „kisüst“. Szóval nem lehetetlen, hogy a mi balkáni típusú főzőüstünk peremalakját egy kisebbméretű pálinkafőző készüléknek köszöni.

Köztudomású, hogy az eurázsiai nomád pásztornépek, így többek között a belsőázsiai mongolok is, a lótejből pálinkát főznek. Még pedig nem valami gyári berendezéssel, hanem a jurt közepén vasháromlábúra állított rézbográcsban. Ugyanúgy főzhettek az oszmán-törökök is *rakiet*, s ez a vándorló készség vagy inkább technika került később a balkáni népekhez is a hódoltság idejében. Már GRISELINI írja ismert könyvében, hogy a török hatóságok azért engedték meg a szilvából való pálinkafőzést „hogy legyen a nehéz munkát végző népnek erősítőszere“. A Bánság visszafoglalása után megtiltották a háznál való pálinkafőzést, mert azt szabadalomként temesvári zsidóknak adták oda.¹⁵⁶

Ellene lehetne vetni ennek az eredetelméletnek azt, hogy a pásztorkodó órumének ezt a rézüstöt bizonyosan régibb idő óta ismerik, mint a török idő óta. Mert hiszen a tejfeldolgozás egyik fontos eszköze; ugyanis rézüstben főzik fel a tejet. Ez valóban igaz, de ha az üstjük igen régi, lehetett azelőtt más alakú, főleg a pereme lehetett más formájú. Mert a Szarajevó közelében

¹⁵⁶ SZENTKLÁRAY JENŐ, Száz év Délmagyarország történetéből, 191.

kiásott római tűzhely felszerelés között szereplő bogrács¹⁵⁷ alakja hasonlít ugyan a mi mai üstünkre, de a pereme más, nem álló, hanem lehajtott, vízszintes helyzetű. De az is lehet, s én azt tartom a valószínűbbnek, hogy a balkáni pásztornépek tejfőző bográcsa eredetileg cserépből való volt csakúgy, mint a kenyérsütő harangjuk. Csak a török időkben terjedt el köztük is a rézedények divata.

Ezzel pedig elérkeztünk a kérdésnek egy olyan pontjához, amely felette érdekes magyar szempontból.

A magyar Alföldön, főleg a Duna-Tisza közén előkerültek a földből régészeti ásatások alkalmával olyan cserépbográcsok, amelyek meglepő formai hasonlóságot mutatnak az ú. n. balkáni

29. kép. Középkori cserépbogrács Kőmóc pusztáról. Szegedi Városi Múzeum.

rézbográcsokkal. A Szegedi Városi Múzeum birtokában van egy cserépbogrács (29. kép) amely a pestmegyei Kömpöc-pusztán, az elpusztult középkori falu templomából került elő. De tökéletesen ugyanilyen alakúak azok a cserépbográcsok is, amelyeket SZABÓ KÁLMÁN ásott ki Kecskemét környéki elpusztult középkori magyar faluk helyén. (Kecskemét-Árvaház, Aranyegyháza, Alsómonostor). Ezekről mondja SZABÓ: „E korra legjellemzőbb az üstforma főzőedény, melynek darabjait minden helyen, ahol a XII.—XIII. sz.-ban laktak, megtaláljuk. Mivel ezen edényforma

¹⁵⁷ Glasnik, Sarajevo, 1930, T. XIV.

Nyugateurópában ismeretlen, valószínű, hogy azt a magyarság hozta magával keletről, vagy pedig első árpádházi királyaink uralkodása alatt, keleti kapcsolatok útján terjedt el nálunk.¹⁵⁸

A kiskunhalasi gimnázium gyűjteményében is vannak ilyen középkori eredetű cserépüstök, de valószínűleg még másféle is található magyarországi vidéki múzeumokban. Ezek az „üstforma cserépedények“ meglepő formai egyezést mutatnak a mi balkáni típusú rézüstünkkel. Csak a perem állásában van különbség, amennyiben ez a cserépedényeken nem álló, hanem fekvő helyzetű, s nem fémfülön lógott a tűz fölött, hanem zsinóron. A perem két átellenes pontján van két-két lyuk, ezeken keresztül húzták a felfüggesztésre szolgáló zsinórokat. A vízszintes helyzetű perem leginkább befelé hajlott, ez arra szolgált, hogy a függesztő zsinór részére készült lyukat úgy helyezhessék el, hogy a szabadtűznél a láng ne égethesse el a zsinórt.

Most az a kérdés, hogyan függ össze az ú. n. *balkáni típusú rézüst*¹⁵⁹ ezzel a középkori magyar cserépbográccsal? Mivel az utóbbiakat már a tatárjáráskor elpusztult magyar faluk földjében találjuk, ki van zárva minden délről jött oszmán-török hatás vagy átvétel. A cserépedények elterjedésének útja különben éppen ellenkező irányt mutat, Törökországba még a közönséges cserépáru is Magyarországból került, ahonnan tömeges kivitel volt a Balkán felé.¹⁶⁰ Tehát az ki van zárva, hogy a XII.—XIII. sz.-i magyar cserépbográcsok a balkáni rézüstök agyagban való utánzásai volnának. Szerintem éppen ellenkezőleg áll a dolog: A magyar Alföldről kerültek le a Balkán népeihez a cserépből készített főzőbográcsok s ezeket későbbi időben, valószínűleg a török uralom alatt, vörösrézből utánozták. Ezt a fémből készült formát hozták fel a törökök Magyarországra, talán mint pálinkafőző üstöt. Nem a rumének hozták magukkal, mert akkor az edények rumén neve nem *căldare* volna, hanem a gót eredetű szláv *collon* vagy ehhez hasonló hangzású, mint amilyen a macedon-bulgárok *kotla* vagy a szerbek *kotao* ugyanolyan alakú rézbográcsa. A rumén nyelv is ismeri ugyan a *collon* nevet, de nem kimondottan főzőbográcsra, hanem „katlan, falrész, öböl, odú, lyuk“ értelemben. (Ami mindenesetre falhoz, tűzhelyhez kötött“, befalazott üstöt, tehát körülbelül a magyar parasztház

¹⁵⁸ SZABÓ KÁLMÁN, i. m. 25.

¹⁵⁹ Krassó-Szörény megyén kívül előfordul még a szomszédos Hunyad megyében, az Ormányságban és Szerém vármegyében.

¹⁶⁰ HABERLANDT, i. m. 152.

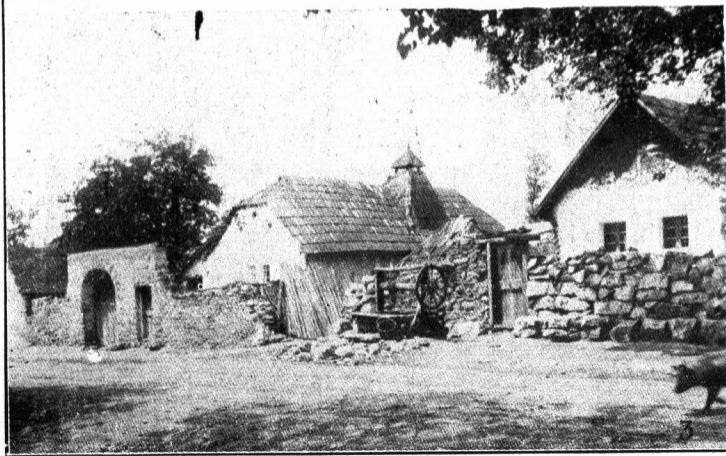
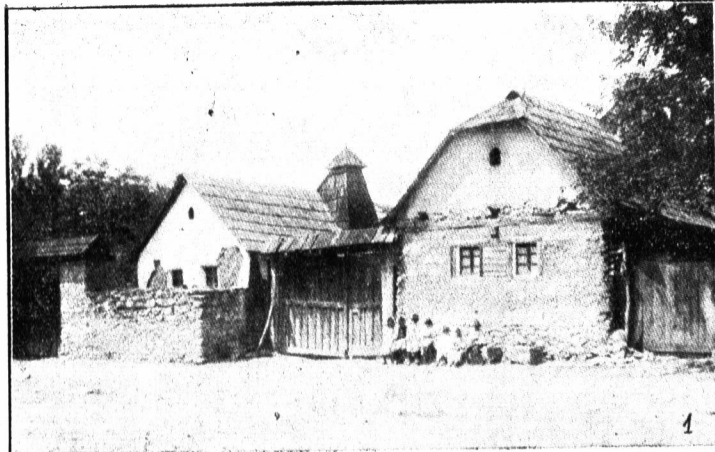
katlanának felel meg). De még a *căldare* sem jelent főzőbográcsot a rumén köznyelvben, hanem leginkább „gőzüst, gőzkazán“-t. Tehát olyanféle üstöt, amelyben valamit párologtatnak, gőzölnek — talán pálinkát főznek. Hiszen a nagy pálinkafőző üstnek a neve is *căldare*! A *căldare* bármennyire is összefügg a latin *calidus*, *calide* vagy az olasz *caldaia* = völgy, *calderaio* = üst-foltozó kifejezésekkel, nem igen lehet egyenesirányú római átvétel, mert a rómaiak ezt a (némileg másalakú) fémüstöt *abenum*-nak nevezték.

Mindebből az tetszik ki, hogy a mi ruménjeink ezt az üst-formát nem a balkánon ismerték meg, nem is római hagyomány náluk, hanem itt Magyarország területén vették át, valószínűleg a törököktől. S innen terjedt el az másfelé is.

* *
*

Részlet a Béga völgy településéből. (1 : 75.000-es térképből)

1. Faházak, csonkakontyos és nyeregtető, fedeleskapu, kőkerítés.
2. Boronaházak, sövénykerítés, fedeles kapu.

3. Kőkerítés, boltíves kapu, kerekas kút.
4. Csonkakontyos zsindeletető, deszkekakrítés, deszkekakapu.

1. Szalmatető, boronakerítés, deszkakapu.
2, Fedeles kapu, kőkerítés.

3. Kőház és boronaház nyeregtetővel.
4. Boronaház széles ajtóval. Román-Csiklova.

1. Szalmatetős gerendavázas ház Lugos szélén.
2. Vendégtetős tornác. Nermet.

3. Kétsejtű boronaház Krassován.
4. Vendégtetős tornác. Nermet.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
Bevezetés — — — — —	3
II. Település, falu, telek — — — — —	5
A telek — — — — —	14
III. A mai ház — — — — —	19
Építő anyagok a statisztikai adatok szerint — —	19
A házfalak — — — — —	20
Tégla- és kőfal — — — — —	24
Föld- és vályogfal — — — — —	26
Faház — — — — —	30
Alaprajz — — — — —	46
A tető — — — — —	58
IV. Eredet — — — — —	74
Függelék — — — — —	109
Az ú. n. balkáni típusú főzőüst — — — — —	109